

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ **JOURNAL of SOCIAL SCIENCES**

cilt X volume

sayı 2 ekim 2017 october number 2

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt X volume

sayı 2 ekim 2017 october number 2

Editör - Editor

Aykut Polatoğlu

Yardımcı Editör - Assistant Editor

Ali Dayıoğlu

Yazı Kurulu - Editorial Board

Nilgün Abisel

Çelik Aruoba

Ebru Çakıcı

Ali Dayıoğlu

Ümit Hassan

Aykut Polatoğlu

Danışma Kurulu - Editorial Advisory Board

Prof.Dr. Şinasi Aksoy - Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof.Dr. Uğurcan Akyüz - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Meliha Altunışık - Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Çelik Aruoba - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Fulya Atacan - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Korkut Boratav - Ankara Üniversitesi

Doç.Dr. Eero Elfvingren - National Defense University (Finland)

Prof.Dr. Olavi Falt - University of Oulu (Finland)

Prof. Dr. Haldun Güllalp - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Ümit Hassan - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof.Dr. Norman Itzkowitz - Princeton University (USA)

Prof.Dr. Raşit Kaya - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Fuat Keyman - Koç Üniversitesi

Prof.Dr. Barbara Kellner Heinkele - Freie Universität Berlin (Germany)

Prof.Dr. Bilsay Kuruç - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. İlber Ortaylı - Galatasaray Üniversitesi

Prof.Dr. Aykut Polatoğlu - Yakın Doğu Üniversitesi

Doç.Dr. Julian Saruin - University of Sussex (UK)

Prof.Dr. Gencay Şaylan - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. Taner Timur - Ankara Üniversitesi

Prof.Dr. Vamık Volkan - University of Virginia (USA)

Yayınlanması istenilen yazılar ve yayın ile ilgili iletişim;

Abonelik ve reklam talepleri ile ilgili iletişim için adres/

Manuscripts and all editorial correspondence;

Subscription and advertising enquiries should be addresses to/

Prof.Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Lefkoşa / Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

(Editor, NEU Journal of Social Sciences

Near East University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences

Nicosia / Northern Cyprus)

Kapak Tasarım - Uygulama

Erdal Aygenc - YDÜ Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve gerçeklere ilişkin ifadeler tamamen yazarlara aittir ve dergide yayınlanmış olması bu görüş ve ifadelerin editör ya da Yakın Doğu üniversitesi tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

Statements of fact or opinion appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editor or NEU.

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiç bir bölümü yazılı ön izni olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced and disseminated in any means without the prior written permission of the Near East University.

Baskı: Yakın Doğu Üniversitesi

Fiyatı: 20 TL.

Abone Bedeli / Yıllık: 35 TL.

Hesap No: YDÜ Bank 11-304-455

e posta: sosbilder@neu.edu.tr

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir ve **ECON Lit, ULAKBİM, Sociological Abstracts** ve **Worldwide Political Science Abstracts** kapsamındadır.

NEU Journal of Social Sciences is a refereed journal and covered by **Econ Lit ULAKBİM, Sociological Abstracts** and **Worldwide Political Science Abstracts**.

YDÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**İÇİNDEKİLER / CONTENTS**

Aykut POLATOĞLU	Anayasa Değişikliğinin Türk Kamu Yönetimine Getirdikleri----- 2
Efe BAŞTÜRK	Haklara Sahip Olma Hakkı'nın Siyasal Teorisi: Ranciere ve Balibar Üzerinden Arendt'çi Bir Okuma----- 27
Emre SEZİCİ Bora YILDIZ	Nevrotik Kişilik Özelliği ile Kişisel Başarı Hissinde Azalma İlişkisinde İstismarcı Yönetimin Aracılık Etkisi ----- 50
Faruk ATAAY	Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği: Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine Geçiş ----- 77
İlhami KARAHANOĞLU	Estimating The Non-Performing Loans In Development and Investment Banks By Neutral Networks Narx Models ----- 99
M. Zeki DUMAN	Zygmunt Bauman'ın Sosyolojik Tahayyülünde Özgürlüğün Modern Sürümü Olarak Akışkanlığın ve Tüketimciliğin İnşası ----- 127
Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU	Sağlam Bedenlilik İdeolojisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme ----- 148
Onur OKYAR	Uluslararası Sistemin Kozmopolitik Eleştirisi: Yeni Bir Dünya Mümkün Mü? ---- 169
Özge ÖZ DÖM	Soviet Nationalities Policy: The Impact On Central Asia----- 195

ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRK KAMU YÖNETİMİNE GETİRDİKLERİ

Aykut POLATOĞLU*

ÖZET

Bu makale 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonucu, %51.41 Evet oyuyla, kabul edilen Anayasa değişikliğinin Türk kamu yönetiminin yapı ve işleyişini nasıl etkileyeceğini eleştirel bir yaklaşımla ele almaktadır. Anayasanın çeşitli maddelerinde yapılan değişikliklerin; yasama, yürütme ve yargı organlarının yapı ve işleyişleri ile organlar arası ilişkileri nasıl etkileyeceği, kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Anayasa değişikliği ile parlamenter sistemin terkedilerek yerine tek bir aktörün egemen ve mutlak güç olduğu bir hükümet sistemi getirildiği ve yapılan değişikliklerin kamu yönetiminde yaşanan sorunları çözmek ya da kamusal faydayı arttırmak yerine çözümü uzun yıllar sürecek yeni sorunlar yaratacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Değişikliği; Kuvvetler Ayrılığı; Hukuk Devleti; Yasama, Yürütme ve Yargı Organları; Partili Cumhurbaşkanlığı.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF CONSTITUTIONAL AMENDMENTS ON TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION

This article critically analyzes how Constitutional amendments, which is accepted by 51.41% majority as the result of the referendum conducted on April 16, 2017, will affect the structure and functioning of Turkish public administration. Amendments made to the several articles of the Constitution are evaluated, within the perspective of the concepts of seperation of powers and state of law, to the extend they affect the structure and functioning of legislative, executive and judicial branches of governemnt. As for the conclusion, the study argues that as a result of the amendments made, parliamentary system of government is replaced by a system in which a single actor is the dominant figure and has absolute power, and that Constitutional amendments instead of bringing solutions to the problems faced by public administration, will create new and serious problems.

Keywords: Constitutional Amendments; Seperation of Powers; State of Law; Legislative, Executive and Judicial Branches; President with a Political Party Affiliation.

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (aykut.polatoglu@neu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, No. 2, (Ekim 2017)

I. Giriş

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan ve YSK'nın kararları nedeniyle meşruluğu tartışılan anayasa referandumu sonucunda % 48.59 HAYIR oyuna karşılık % 51.41 EVET oyuyla kabul edilen 18 maddelik Anayasa değişikliği uygulamaya konulduğunda Türk kamu yönetiminin yapı ve işlerliğinde önemli değişikliklere neden olacaktır. T.C. Anayasası'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi'nin gerekçesi incelendiğinde, gerekçenin ilk paragrafında:

Anayasalar toplum tarafından devleti hukukla sınırlamak için hazırlanan metinlerdir. Ancak Türkiye'de tam tersi bir anlayışla anayasalar hazırlanmıştır. Ülkemizde anayasalar toplum ve temsilcileri tarafından değil vesayetçi zihniyete sahip elitler tarafından, devleti sınırlamak için değil, toplumu hizaya sokmak için hazırlanmış metinler olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016).

ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler değerlendirildiğinde, anayasa değişikliğinin devleti hukukla sınırlamak amacıyla, vesayetçi zihniyet ile hareket etmeyen ya da yönlendirilmeyen, milli iradeyi temsil eden vekiller tarafından hazırlandığı savının ileri sürüldüğü görülmektedir. Anayasa değişikliği gerçekten devleti hukukla sınırlamak amacıyla mı hazırlanmıştır? Gerekçede ifade edildiği gibi, daha önceki anayasaların tercih ettiği hükümet sistemlerinin bir türlü sağlayamadığı kamusal faydayı bu değişiklikler sonucu getirilecek hükümet sistemi sağlayabilecek midir? Bu soruları yanıtlayabilmek için 6771 Sayılı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun dikkatle irdelenmesi, değişikliklerin Türk kamu yönetiminin yapısı ve işleyişine nasıl yansıtılmasının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunu yaparken de anayasa değişikliğinin devlet organlarının işleyişi ve aralarındaki ilişkilere ilişkin olarak getirdiği yeni düzenlemeler dikkatle analiz edilmelidir. Bu çalışmanın ilk amacı 18 maddelik anayasa değişikliğinin, referandum öncesi çok tartışılan kuvvetler ayrımı ilkesi bağlamında, yasama, yürütme ve yargı organlarına nasıl yansıtılacağını, bu organlar arasındaki ilişkileri nasıl etkileyeceğini irdelemektir. Çalışmanın ikinci amacı ise değişikliklerin gerekçede sık sık sözü edilen vesayetçi yaklaşımı ne kadar önlediği, beklenen kamusal yararı sağlayıp sağlamayacağına ilişkin değerlendirmeler yapmaktır.

II. Anayasanın Değişen Maddeleri

A) Yasama organı

Değişiklik ile TBMM'deki sandalye sayısı 600'e çıkarılmakta ve

milletvekili seçilme yaşı 18'e indirilmektedir. Yasanın gerekçesinde milletvekili sayısının artırılması ülkenin nüfus artışına bağlanırken, seçilme yaşının neden 18'e indirildiğine ilişkin herhangi bir gerekçe gösterilmemekte ve açıklama bulunmamaktadır.

Anayasa değişikliği ile sandalye sayısı artırılan TBMM'nin yasama yetkisi önemli ölçüde sınırlandırılmaktadır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus Cumhurbaşkanının veto yetkisinin güçlendirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre TBMM Cumhurbaşkanı tarafından bir kez daha görüşülmek üzere geri gönderilen kanunu aynen kabul edebilmek, yani kararında ısrar edebilmek için, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile (301 oy) karar vermek zorundadır. Bu durum şu anda Anayasada var olan basit çoğunlukla kabul sisteminden farklıdır ve TBMM'nin kararında ısrar etme olasılığını adeta ortadan kaldırmaktadır.

Anayasa değişikliğinin, yasama organının yasama etkinliklerine ilişkin olarak getirdiği en önemli sınırlama Cumhurbaşkanının görevleri arasında sayılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisidir. 104. Maddede yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanına; *“yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir”* yetkisi verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Öte yandan bugünkü Anayasada çeşitli maddelerde yer alan *“kanun hükmünde kararname”* ve *“tüzük”* ifadeleri cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile değiştirilmiştir. Bunun anlamı ise açıktır, bundan böyle kanun hükmünde kararname ile gerçekleştirilen düzenlemeler ile tüzükler yerine cumhurbaşkanlığı kararnamesi ikame edilmektedir. Bilindiği üzere kanun hükmünde kararname çıkarma yolu 1971 yılında yapılan bir değişiklikle hukukumuzda girmiştir. Buna göre TBMM, yasa ile Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir. Yetki kanunu, çıkarılacak kanun hükmünde kararnamenin amacını, kapsamını, ilkelerini, kullanma süresi içinde birden fazla kararname çıkarılıp çıkarılamayacağını gösterir. Kanun hükmünde kararnameler Resmi Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'ye sunulur ve ivedilikle görüşülür. Daha çok olağanüstü durumlarda gündeme gelen bu yola gidilmesinin nedeni ise toplumsal sorunlara kısa sürede çözüm bulma çabası olmuştur çünkü yasa çıkartma çok zaman alan meşakkatli bir süreçtir. Bakanlar Kurulu kendisine bir kanun ile verilen bu yetkiyi kullanıp kanun hükmünde kararname çıkardığında, çıkarılan kararname süratle TBMM'nin görüşüne ve onayına sunulur. Bir başka deyişle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi olağanüstü durumlarda bir kanun ile hükümete verilen ve TBMM tarafından başından sonuna denetlenilen bir yetkidir.

Anayasa değişikliği ile getirilen Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ise kanun gücünde bir kararname olmasına karşın koşulları çok farklıdır. Öncelikle vurgulanması gereken olgu Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarmak için TBMM'nin bir yetki kanunu ile Cumhurbaşkanını yetkilendirmesine gerek yoktur. “*Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir*” ibaresi ile Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarmak Cumhurbaşkanı'nın olağan görevleri arasında sayılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin TBMM'nin görüşüne ve onayına sunulmasına gerek duyulmamıştır. TBMM'nin Cumhurbaşkanlığı kararnamesine ilişkin tek denetim olanağı aynı konuda kanun çıkarmasıdır, bu durumda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir. Ancak Cumhurbaşkanının TBMM'deki çoğunluk partisi üyesi olması durumunda bu denetim olasılığı da kalmayacaktır. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için adaylar siyasi partilerin desteğini almak zorunda olduklarından çoğunluk partisinin desteğini alan aday, büyük bir olasılıkla çoğunluk partisi lideri, Cumhurbaşkanı seçilecektir. Kısaca Cumhurbaşkanı TBMM'de çoğunluğu denetleyebilen bir konumda olacağından, TBMM'nin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile aynı konuda kanun çıkarması beklenemez. Çıkarsa bile Cumhurbaşkanı veto yetkisini kullanarak çıkarılan yasayı yeniden görüşülmek üzere TBMM'ye geri yollayabilecektir. Bir başka ifadeyle, Cumhurbaşkanları hiç bir denetime tabi olmadan yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkarabileceklerdir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı tek denetim yolu aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurmaktır.

Yukarıdaki irdelemelerin ışığında iki olgu dikkati çekmektedir, birincisi Cumhurbaşkanının veto yetkisinin güçlendirilmesiyle TBMM'nin Cumhurbaşkanının istemediği bir yasayı çıkarması adeta imkânsız hale getirilmiştir. İkincisi ise Cumhurbaşkanının görevleri arasında sayılan ve TBMM tarafından denetlenemeyen Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi ile TBMM yasama yetkisini Cumhurbaşkanı ile paylaşmak zorunda bırakılmıştır. Bir başka deyişle, Anayasa değişikliği ile TBMM'nin yasama etkinliklerine Cumhurbaşkanı lehine sınırlama getirilmiştir.

B) Yürütme Organı

1) Partili Cumhurbaşkanı

Anayasanın 104. Maddesinde yapılan değişiklik ile “*Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir*” ifadesi ile yürütmeye

ilişkin her türlü yetki adeta sorgusuz sualsiz, hiç bir denetime tabi tutulmadan Cumhurbaşkanına verilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı olağanüstü yetkilerle donatılarak aşırı güçlendirilmiştir. 101. maddede yapılan değişiklik ile “*Cumhurbaşkanı seçilenin varsa partisi ile ilişkisi kesilir*” hükmü Anayasadan çıkarılmıştır. Dolayısıyla bundan böyle seçilen Cumhurbaşkanları siyasi parti üyeliklerini devam ettirebileceklerdir. Nitekim 17 Nisan 2017 Referandumu sonrası Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan AKP’ye dönerek parti üyeliğini yenilemiş ve AKP Genel Başkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçildiğinde Anayasa’nın 103. maddesine göre aşağıdaki şekilde yemin eden Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanlığı görevini tarafsızlıkla yerine getirebilecek midir?

“Cumhurbaşkanı sıfatıyla, devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma, Anayasaya, hukukun üstünlüğüne, demokrasiye, Atatürk ilke ve inkılaplarına ve lâik Cumhuriyet ilkesine bağlı kalacağıma, milletin huzur ve refahı, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerinden yararlanmasını ülküsünden ayrılmayacağıma, Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini korumak, yüceltmek ve üzerime aldığım görevi tarafsızlıkla yerine getirmek için bütün gücümle çalışacağıma Büyük Türk Milleti ve tarih huzurunda, namusum ve şerefim üzerine and içerim.” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982)

Bir siyasi partinin desteğiyle ya da parti üyesi olarak girdiği seçimi kazanıp Cumhurbaşkanı seçilen kişi, Cumhurbaşkanlığı görevini tarafsızlıkla yerine getirebilir mi? Bu soruya olumlu yanıt vermek olanaklı değildir (Bkz. Polatoğlu, 2008; Polatoğlu, 2009: 45-50). Nitekim AKP oyları ile Cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan Anayasa uyarınca yukarıdaki yemini etmesine rağmen görevini tarafsızlıkla yerine getirmek için en küçük bir çaba göstermemiş, 17 Nisan referandumu ile kabul edilen Anayasa değişikliğinden sonra tekrar AKP ye üye olmuş ve partinin genel başkanlığı görevini üstlenmiştir. Genel Başkan seçildiği 21 Mayıs 2017 tarihinde yapılan AKP 3. Olağanüstü Kongresi’nde teşekkür konuşmasını yaparken kullandığı “*AK Parti vizyonuna uygun belediye başkanlarına ihtiyacımız var. Şehirlerine ve partimize yük olan değil şehirleri ve partimizi omuzlayan belediye başkanlarımızla yola devam edeceğiz*” (Erdoğan, 2017) ifadeleri, Recep Tayyip Erdoğan’ın tarafsız olmayacağını açıkça göstermektedir. Anayasa gereği tarafsızlık yemini eden ancak görevini tarafsızlıkla yerine getirmeyen, bir siyasi partiye üye olan ve siyasi partinin yönetim kadrolarında aktif görev yapan bir Cumhurbaşkanı sürekli olarak Anayasayı ihlal suçu işlemiş olacaktır. Anayasanın 103. Maddesi içeriğindeki yemin metninin değiştirilmesine ve

“tarafsızlık” ibaresinin metinden çıkarılmasına gerek vardır.

2) Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri

Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 104. maddeye yakından bakıldığında ortaya çıkan durum şudur: “*Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne geri gönderir*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). İlk bakışta sınırlı bir veto yetkisi gibi görülen bu veto yetkisinin niteliği Anayasanın 89. maddesinde yapılan değişiklik ile değişmektedir. “*C. Kanunların Cumhurbaşkanınca yayınlanması*”, başlığını taşıyan 89.madde “*TBMM, geri gönderilen kanunu üye tam sayısının salt çoğunluğu ile aynen kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayımlanır;*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982) ifadesini içermektedir. Böylesine nitelikli bir çoğunluk şartı getirilmesi meclisin kararında ısrar etmesini imkânsız hale getirmektedir. Basit çoğunlukla kabul edilen bir yasa veto edildiğinde, meclisin kararında ısrar edebilmesi için böylesine nitelikli bir çoğunluk aranması yasama konusunda Cumhurbaşkanı lehine büyük bir dengesizlik yaratmaktadır. Bu durumun pratikteki anlamı ise yukarıda da belirtildiği gibi; Cumhurbaşkanının onaylamadığı, istemediği bir yasanın meclisten geçme olasılığının olmadığıdır. Cumhurbaşkanı, deyim yerindeyse TBMM’nin iradesine ipotek koyabilecektir. “*Cumhurbaşkanı; yardımcılarını ile bakanları atar ve görevlerine son verir*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Anayasa değişikliği ile getirilen yeni sistem Türk kamu yönetimine yeni bir orun (makam, pozisyon) getirmektedir. Anayasanın değiştirilen 106. Maddesine göre “*Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra bir veya daha fazla Cumhurbaşkanını yardımcısı atayabilir.*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016) Bu düzenlemede, ilk dikkati çeken olgu “*Cumhurbaşkanı Yardımcıları*”nın sayısının ve atanacak kişilerin asgari niteliklerinin ne olması gerektiğine ilişkin belirsizliktir. Yardımcıların sayısına ilişkin olarak verilen tek ipucu 106. Maddenin devamında, 4 ve 5. bentlerde Cumhurbaşkanı yardımcılarını ifadesinin kullanılmasıdır. Yardımcılar ibaresi kullanıldığına göre Anayasanın birden fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı ön gördüğünü varsaymak yanlış olmayacaktır. 106. madde Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması halinde, yenisi seçilene kadar Cumhurbaşkanı yardımcısının Cumhurbaşkanlığına vekâlet edeceğini öngörmektedir. Ancak birden fazla yardımcı olacağına göre Cumhurbaşkanı hangisinin vekâlet edeceği önem kazanmaktadır. Cumhurbaşkanı yardımcılarının hangisinin vekâlet edeceğine ilişkin herhangi bir belirleme söz konusu değildir. Cumhurbaşkanı görev gereği makamından ayrı kalacağı günlerde kendisine kimin

vekalet edeceğini belirleyebilir, bu durumda herhangi bir sorun çıkmayacaktır ancak Cumhurbaşkanı önceden belirlenemeyen bir kriz sonucu, örneğin sağlık sorunları nedeniyle makamından ayrılmak zorunda kalırsa hangi Cumhurbaşkanı yardımcısının kendisine vekalet edeceği konusunda bir açıklık yoktur. Böyle bir durum ile karşılaşılırsa hangi yardımcının vekâlet edeceği ciddi bir kriz yaratıp, kamu hizmetlerinin gereği gibi sunulmasını olumsuz etkileyip, aksamasına neden olabilir.

Cumhurbaşkanı yardımcısı olarak atanacak kişilerin asgari niteliklerinin ne olması gerektiğine ilişkin olarak 106. madde'nin 4. bendi: “*Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016) şeklinde açıklık getirmektedir (Kanun teklifinde yer almayan, “*Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmaları*” gerektiğine ilişkin hüküm Anayasa Komisyonunda metne eklenmiştir). Anayasanın değiştirilen 76. madde hükmüne göre “*18 yaşını dolduran, askerlikle ilişkisi olmayan, ilköğretim mezunu olan her Türk*” madde içeriğinde belirtilen suçlardan hüküm giymemiş olmak kaydıyla milletvekili seçilebilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Görüleceği üzere yardımcılarını ve bakanları atama konusunda Cumhurbaşkanına çok geniş, adeta sınırsız bir yetki verilmiştir. Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmak; Cumhurbaşkanı Yardımcılığı görevini yerine getirmek ve gerektiğinde Cumhurbaşkanına vekâlet etmek için yeterli bir nitelik olarak görülebilir mi?

Anayasa değişikliği ile getirilen yeni sistemde Cumhurbaşkanı Devletin başıdır ve yürütme yetkisi tamamen Cumhurbaşkanına aittir. Bu nedenle yürütme ve yasama yetkilerini bizzat kullanacak olan Cumhurbaşkanının ve Cumhurbaşkanına vekâlet etmeleri durumunda, yardımcılarının asgari niteliklerinin ne olduğu hayati önem taşımaktadır. Nitekim Anayasa 101. maddesinde “*Cumhurbaşkanı, 40 yaşını doldurmuş, yükseköğrenim yapmış, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından, doğrudan halk tarafından seçilir*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016) ifadesiyle Cumhurbaşkanlığı makamının önemi vurgulanmakta ve seçilecek kişinin asgari nitelikleri sıralanmaktadır. Cumhurbaşkanı en az 40 yaşında, deneyimli bir kişiliğe sahip olmalı ve mutlaka yükseköğrenim yapmış olmalıdır ancak Cumhurbaşkanı Yardımcılığı için 18 yaş ve ilköğretim eğitimi yeterli görülmüştür. Yasanın gerekçesi incelendiğinde buna ilişkin herhangi bir değerlendirme olmadığı görülmektedir. Yasa teklifini hazırlayanların,

gerektiğinde Cumhurbaşkanı'na vekalet edip tüm yürütme yetkilerini tek başına kullanacak olan yardımcılarının atanması konusunda Cumhurbaşkanı'na sınırsız bir yetki vermeyi tercih etmelerinin nedenini anlamak olanaklı değildir. Anayasa Komisyonunda taslağa eklenen milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmak, Cumhurbaşkanı Yardımcılığı görevini yerine getirebilmek için yeterli bir nitelik midir? Bu soruya olumlu yanıt vermek olanaklı değildir. Bir an için şeytanın avukatlığını yapalım ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip 19 yaşında bir bireyin bir Cumhurbaşkanı tarafından herhangi bir gerekçe ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı atandığını ve Cumhurbaşkanı'na vekâlet ettiğini varsayalım. Devletin en üst kademesinde yürütme yetkisini hiç bir denetime tabi olmaksızın tek başına kullanan, büyük bir olasılıkla yeterince deneyime ve bilgi birikimine sahip olmayan bu kişi ussal kararlar verebilir mi? Bu örneği abartılı bulacak olanlara, 1991 yılında Turgut Özal döneminde, il yönetimi konusunda hiç bir deneyimi olmamasına karşın Muğla valisi olarak atanan Almanca öğretmenini hatırlatmakta yarar var. Burada vurgulanmak istenen temel olgu kamu örgütlerinde, özellikle üst kademelere yapılan atamalarda, atanacak kişilerin söz konusu pozisyonun gereklerini yerine getirip kamu yararını gözetecek bilgi ve deneyime sahip olmaları gerekliliğidir. Anayasa değişikliği ile Devletin en üst kademesinde yeni ve çok önemli bir orun yaratılmış ancak bu makama atanacak kişilerin niteliklerinin, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olma dışında, ne olacağı belirlenmemiş ve atama ve görevden alma yetkisi herhangi bir denetim olmaksızın Cumhurbaşkanı'na verilmiştir.

Anayasa'nın 104. Maddesinde yapılan değişiklik ile, Cumhurbaşkanı'na *“Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler”* yetkisi verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Bu yetkinin irdelenmesine geçmeden üst kademe kamu yöneticilerinden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmakta yarar var, ancak üst kademe kamu yöneticiliğine ilişkin net bir tanım bulmak olanaklı değil. Bunun tek istisnası Anayasa Mahkemesinin 18.6.1985 tarihli kararıyla iptal edilen 3149 sayılı Üst Kademe Yöneticilerin Yetiştirilmesi Hakkında Kanundur. Kanunun 2. maddesi *“Bu Kanun, kamu kurum ve kuruluşlarında Müsteşar, Müsteşar Yardımcısı, Genel Müdür, Başkan, Kurul Başkanı, Genel Müdür Yardımcısı, Daire Başkanı, Büyükelçi, Vali, Kaymakam, Bölge Müdürü olarak atanabilecek kamu görevlileriyle Devlet Personel Başkanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edilecek diğer üst kademe yöneticileri kapsar”* diyerek üst kademe yöneticilerin kimler olduğunu belirlemiştir. Bunun dışında üst kademe yöneticilerin kimler olduğuna ilişkin yasal bir düzenleme, belirleme söz konusu değildir. Konuya ilişkin en güncel belirleme, bir muhalefet milletvekilinin bir Yazılı Soru Önergisi

ile Başbakanı yönelttiği Türkiye’de üst düzey kamu görevlisi sayısı nedir? sorusuna Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı’nın 11.01.2017 tarihinde verdiği yanıtıdır. Yanıtta Türkiye’de Müsteşar (22), Müsteşar Yardımcısı (62), Genel Müdür (76), Genel Müdür Yardımcısı (373), Başkan (48), Başkan Yardımcısı (110), Daire Başkanı (2735), Bölge Müdürü (185), Bölge Müdür Yardımcısı (440) ve İl Müdürü (880) olmak üzere toplam 4931 üst düzey kamu görevlisi bulunmaktadır. Görüleceği üzere üst kademe kamu yöneticilerinin kimler olduğu yasal bir düzenleme ile belirlenmediği için yukarıdaki liste yürütme erkini denetleyen kişi yada siyasal partiye göre değişiklik gösterecektir.

Anayasa değişikliği ile tüm üst kademe kamu yöneticilerini atama ve görevden alma yetkisi Cumhurbaşkanına verilmektedir. Üst kademe kamu yöneticilerinin atanmasında Cumhurbaşkanına, başka hiç bir makam yada kurumun denetim ya da onayı olmaksızın, sınırsız bir yetki verilmektedir. Üst kademe kamu yöneticilerinin atanmasında liyakat ilkesi, atananların atandıkları makamın gerektirdiği bilgi birikimi, ustalık ve deneyime sahip olmaları çok önemlidir. Cumhurbaşkanı şimdilik sayısı yaklaşık 5000 olan üst kademe yöneticilerin atanmasında liyakat ilkesine ne kadar uygun davranıldığını denetleyebilecek midir?

Öte yandan Anayasa değişikliği ile üst kademe kamu görevlilerinin atanmalarına ilişkin usul ve esasların Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenleneceği öngörülmektedir. Bilindiği üzere üst kademe kamu görevlilerinin atanmasına ilişkin olarak yasalar çeşitli sınırlamalar getirip hangi niteliklere sahip adayların bu pozisyonlara atanabileceğini belirlerler. Üst kademe yöneticilik kadrolarına liyakat ilkesine uygun atamalar yapabilmek için bu tür sınırlamalar getirilmesi bir gerekliliktir. Gene bilindiği üzere Türkiye’de seçim kazanarak iktidara gelen her siyasi parti ya da kurulan her yeni hükümet, kamu bürokrasisinin önemli gördüğü üst kademelerine kendisine yakın gördüğü, parti politikalarına sıcak bakan ve onları destekleyecek bürokratları atamak ister. Ancak üst kademe yöneticilerin atanmasına ilişkin olarak çeşitli kanunlarla getirilen, örneğin genel müdür atanabilmek için kamu sektöründe 10-12 yıl fiilen çalışmış olmak gibi, sınırlamalar buna en büyük engeldir. Anayasa değişikliği ile Türk kamu yönetimindeki tüm üst kademe kamu yöneticilerini atama yetkisi Cumhurbaşkanına verilirken aynı zamanda bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasların da Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenebileceği öngörülmüştür. Bunun anlamı ise açıktır; bundan böyle Cumhurbaşkanları üst kademe kamu yöneticilerini hiç bir sınırlama olmaksızın diledikleri gibi atayabileceklerdir. Eğer atama yapacakları pozisyona ilişkin herhangi bir yasal engelle karşılaşılırsa bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile atanmaya ilişkin usul ve esasları değiştirip atamayı

gerçekleştirebileceklerdir. Bu bir Cumhurbaşkanına verilebilecek en büyük ve mutlak iktidar gücüdür. Özellikle partili bir Cumhurbaşkanı, atama yetkisini kullanarak ve gerektiğinde Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile atama usul ve esaslarını atamak istediği kişiye göre değiştirip atama yaparak, kamu bürokrasisinin üst kademe yöneticilerini tamamen değiştirip kendisine ve partisine sadakatle bağlı bir bürokratik kadro oluşturabilecektir. Kuşkusuz, böyle bir bürokratik yapı kamu hizmetlerini halka sunarken kamu yararına değil iktidardaki partinin siyasal çıkarlarına öncelik verecektir. Anayasa değişikliğinin Türk kamu yönetimine getirdiği en önemli olumsuzluklardan bir tanesi bürokrasinin siyasallaşması olacaktır. Bundan böyle bürokratik kadrolara atama yapılırken kişinin bilgi ve becerileri değil iktidar partisi ile ilişkileri belirleyici olacaktır.

Anayasanın 123. maddesinde yapılan değişiklik Cumhurbaşkanına kamu tüzel kişiliği kurma yetkisini vermektedir. Daha önce *“Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur”* (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982) olan 3. bend içeriği *“Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur”* olarak değiştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016). Kamu tüzel kişiliği kamu hukuku kurallarına göre kurulan ve bu kurallar çerçevesinde etkinliklerde bulunan tüzel kişiliktir. Kamu tüzel kişiliğinin temel özellikleri şunlardır: (1) Kamu tüzel kişileri kanunla kururlar yine kanunla varlıklarına son verilir. (2) Kamu tüzel kişileri, kamu gücü denilen üstün yetkilere sahip kılınmıştır. (3) Kamu tüzel kişilerinin amacı, kamu yararını gerçekleştirmektir (Çağlayan, 2016). Kanunla kurulan, kamu gücü kullanma yetkisine sahip ve amacı kamu yararını gerçekleştirmek olan kamu tüzel kişileri önemli hukuki kişiliklerdir. Anayasanın çeşitli maddelerinde *“Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri”* ifadelerinin birlikte kullanılması kamu tüzel kişiliğine verilen önemi göstermektedir. Nitekim, Anayasa’nın 46. maddesi *“Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir”* hükmünü getirirken kamulaştırma gibi önemli bir işlevin sadece Devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin yetkisinde olduğunu vurgulamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Devletin dışındaki kamu tüzel kişileri ya da kamu tüzel kişiliği olan kurumlar hangileridir? Öncelikle yerel yönetimler, il özel idareleri, belediyeler, büyükşehir belediyeleri köyler, kamu iktisadi teşebbüsleri, üniversiteler, düzenleyici ve denetleyici kurumlar (Radyo ve Televizyon Üst Kurumu, Sermaye Piyasası Kurulu, Rekabet Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Tütün ve Alkol Piyasası

Düzenleme Kurulu, Kamu İhale Kurumu, vb.) ve Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, TRT, TUBİTAK, TODAİE gibi kurumlar kamu tüzel kişileridir. Kamu gücü denilen üstün yetkiye sahip ve işlevlerini kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla yerine getiren kamu tüzel kişiliğinin ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak kurulabileceği hükmü bu nedenle çok önemlidir. Kamu gücünü kullanarak kamu yararını kollayacak olan bu kurumların kurulması dikkatle planlanmalı, kişisel ve siyasi çıkarlara alet edilmemeli, yasama organında kamuoyunun yakından izleyip denetleyebileceği tartışmalar sonucu çıkarılacak bir yasa ile gerçekleştirilmelidir. Ancak anayasa değişikliği ile getirilen yeni düzende, Cumhurbaşkanı hiçbir denetim olmaksızın, tek başına çıkaracağı kararnamelerle kamu tüzel kişilikleri kurabilecektir.

Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanına verilen, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kamu tüzel kişiliği kurma yetkisini, yine Cumhurbaşkanına verilen “*Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenir*” yetkisi ile birlikte değerlendirmek, Cumhurbaşkanına verilen yetkinin gerçek niteliğini açıklayıcı olacaktır. Anayasa değişikliği ile Anayasanın 113. maddesi “*Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri, yetkileri ve teşkilatı kanunla düzenlenir*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982) hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişikliğe göre, bundan böyle bakanlıkların kurulması, görev ve yetkileri ile nasıl teşkilatlanacakları yasa ile değil Cumhurbaşkanı tarafından hazırlanacak olan ve başka hiç bir organın denetim ve onayına tabi olmayan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenecektir. Bu düzenlemeyle Cumhurbaşkanına bakanlıkların kurulması, görev ve yetkileri, merkez ve taşra teşkilatlarının kurulup yeniden düzenlenmesine ilişkin olarak hiç bir denetime tabi olmayan sınırsız bir yetki verilmektedir. Cumhurbaşkanı bir taraftan merkezi yönetimin (bakanlıklar merkez ve taşra teşkilatını) örgütlenmesini, diğer taraftan kamu gücünü kullanma yetkisi olan kamu tüzel kişilerini Cumhurbaşkanlığı kararnameleri aracılığıyla kurarak kamu yönetiminin örgütlenmesini, kamu hizmetlerinin nasıl sunulacağını ve kamu yararının nasıl kollanacağını tek başına belirleyebilecektir. Bütün bunları yaparken yasa çıkartmak zorunluluğunu hissetmeyecek, daha vahimi ise yasa ile kurulmuş olan bakanlıkları Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile değiştirip ortadan kaldırabilecektir.

Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının görevleri arasında sayılan “*Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir*”. Ve “*Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir*” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve

Gerekçesi, 2016) hükümleri Cumhurbaşkanını yürütme erkinin gücü tartışılmaz, sorgulanamaz tek egemeni ya da hakimi konumuna getirmektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkararak yeni bakanlıklar kurabilecek, varolan bakanlıkları kaldırıp değiştirebilecek, bakanlıklar ve diğer merkezi yönetim kuruluşlarının merkez ve taşra örgütlerini istediği gibi düzenleyecek, Türk kamu yönetiminin tüm üst düzey yöneticilerini atayabilecek, gerekirse üst düzey yöneticilerin atanmalarına ilişkin usul ve esasları değiştirerek liyakat kriterlerini atamak istediği kişilerin nitelikleri ile uyumlu hale getirebilecektir. Anayasa değişikliği ile Türk kamu yönetiminin örgütlenmesi ve işlerliğinin sağlanmasına, üst kademe yöneticilerin atanmasına ilişkin tüm yetkiler Cumhurbaşkanına verilmiş ve bu yetkiyi Cumhurbaşkanlığı kararnameleri aracılığıyla kullanmasına olanak sağlanmış ancak bu olağanüstü yetkinin nasıl denetleneceğine ilişkin herhangi bir önlem alınması gerekli görülmemiştir. Bir başka deyişle, bütün bu yetkiler Cumhurbaşkanına verilmiş ve adeta Cumhurbaşkanlığı makamına seçilerek gelecek olanların hiç bir zaman hata yapmayacakları, her zaman her konuda ussal kararlar verecekleri, her zaman kamu yararını kollama ve koruma güdüsü ile hareket edecekleri, kişisel yada siyasi çıkarları peşinde koşmayacakları varsayılmıştır.

Burada önemle vurgulanması gereken olgu Cumhurbaşkanının devletin başı olduğu ve yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanına ait olduğudur. Yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanı kamu örgütleri aracılığıyla, kamunun gereksinimlerini gidermek için topluma ya da aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın toplumu oluşturan çeşitli kümeler ya da bireylere hizmet götürmekle yükümlüdür. Kamu hizmetlerinin topluma sunulmasında bireysel çıkarlar değil, bireyin de içinde yer aldığı toplumsal çıkarlar hedef alınmak zorundadır. Toplumsal çıkarla, bireysel çıkar çatıştığında kamu yönetimi toplumsal çıkardan yana olmak zorundadır. Bir başka deyişle, kamu yönetimi kamu yararı için vardır. Bu nedenle kamu yönetiminde ussal kararlar verilmesi, bireysel çıkarlar değil toplumsal çıkarların, kamu yararının hedeflenmesi gerekir. Kısaca kamu yönetiminde, kamu yararının kollanması için ussal kararlar verilmesi bir gerekliliktir. Ussal kararlar vermeye en önemli engel ise sevgi, nefret, aşk, sefkat, korku, inanç, sadakat, arkadaşlık, kızgınlık vb. duygusal öğelerdir. Bireyler tek başlarına karar verdiklerinde duygusal öğelerin kararlarını ne kadar etkilediğini kolayca farkedip önlem alamazlar. Bu nedenle yönetim bilminde kararların ussallığını sağlamak için, danışma, görüş alma gibi çeşitli mekanizmaların oluşturulmasına çalışılır. Anayasa değişikliği ile Devletin en üst kademesinde Cumhurbaşkanına yürütme erkine ilişkin olağanüstü yetkiler verilmiş ancak Cumhurbaşkanının vereceği kararlarda ussallığı sağlayacak önlemler alınmamış, gerekli mekanizmalar oluşturulmamıştır. Cumhurbaşkanlarının, özellikle siyasi parti üyeliği devam eden ve ikinci, kez yeniden seçilmeyi ümit eden

Cumhurbaşkanlarının, bireysel hedef ve hayallerini gözardı ederek toplumsal çıkarları hedefleyen, kamu yararını kollayan ussal kararlar vermeleri getirilen bu yeni sistemde olanaklı değildir.

C) Yargı Organı

Anayasa'nın 146. maddesinde yapılan değişiklik ile Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı 17 den 15'e indirilmiştir. "Askerî Yargıtay" ve "Askerî Yüksek İdare Mahkemesi"nin kaldırılması ve buralardan Anayasa Mahkemesi'ne üye seçimine son verilmesi neticesinde, üye sayısı 15 e indirilmiştir.

Anayasanın 9. Maddesi içeriğine tarafsız sözcüğü eklenmesiyle madde içeriği "*Yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır*" (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Gerekçesi, 2016) olmuştur. Bağımsız olmak nitelik olarak; davranışlarını, tutumunu, girişimlerini herhangi bir gücün etkisinde kalmadan düzenleyebilen, özgür, hür olmak anlamına geldiğinden, tarafsız olmayı da içermektedir. Bu nedenle madde içeriğine "*tarafsız*" sözcüğünün neden eklendiğini anlamak olanaklı değildir. Yasanın gerekçesinde, yargı bağımsızlığının tarafsızlığı da içerdiğini vurgulamak amacıyla tarafsız ibaresinin eklendiği belirtilmektedir.

Yargı organına ilişkin olarak getirilen en önemli değişiklik Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun adı ve yapılanmasındaki yeni düzenlemedir. Anayasanın 159. maddesinin başlığında yer alan "*Yüksek*" sözcüğü madde başlığından çıkarılmış ve bu düzenlemeye paralel olarak, Anayasa'nın farklı yerlerinde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na yapılan tüm atıfların da bu yeni isimlendirmeye uygun olarak düzeltilmesi öngörülmüştür. Kurulun adından "*Yüksek*" sözcüğünün neden çıkarıldığını anlamak olanaklı değildir. Yasanın gerekçesinde bu konuya ilişkin herhangi bir açıklama yoktur. Kurul; hakim ve savcıların özlük işlerine (hakim ve savcılar mesleğe kabul etme, atama, nakil, terfi, disiplin cezaları, görevden uzaklaştırma gibi) ilişkin kararlar veren, yargıtay ve danişmaya üye seçen, bir mahkemenin kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki teklifleri karara bağlayan gerçek anlamda bir yüksek kuruldur. Kurulun adından yüksek kelimesinin çıkarılmasının, kurulun çok da önemli bir kurul olmadığını vurgulaması dışında, yol açtığı herhangi bir etki söz konusu değildir. Bu konuda Türkiye Barolar Birliğinin aşağıdaki değerlendirmesine katılmamak olanaklı değil:

Bu düzenlemenin teknik olarak "yol açtığı" hiçbir etki bulunmamakla birlikte,

Anayasa değişikliği teklifinin felsefî ve siyasî arka plânını ortaya koyması bakımından son derece dikkate değer olduğu düşünülmektedir. Gerçekten de bu değişiklik, Anayasa değişikliği teklifiyle gündeme getirilen bu yeni Anayasa düzeninde hukukun, Yargının ve tüm temel hak ve özgürlüklerin yerinin ne olabileceği konusunda çok açık bir fikir vermektedir. Bu anlayışa göre Yargı, “Kuvvetler Ayrılığı” prensibine uygun olarak işleyen ve özellikle de Yürütme'nin ezici kuvvetine karşı vatandaşlar için bir güvence mekanizması olan bir “Kuvvet” olmaktan uzaklaştırılmakta ve adeta Yürütme'ye tâbi olan bürokratik bir organ şeklinde tasarlanmaktadır. Nitekim Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun üye kompozisyonuna ilişkin olarak önerilen düzenlemeler de, bu anlayışın somut bir yansıması ve dışı vurumu olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır.”(TBB Anayasa Değişikliği Teklifinin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, 2017).

Anayasa değişikliği ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun ya da yeni adıyla Hakimler ve Savcılar Kurulunun üye sayısı 13 olarak belirlenmiştir. Kurulun Başkanı Adalet Bakanıdır ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı kurulun tabii üyesidir. Kurulun 4 üyesi Cumhurbaşkanınca, 7 üyesi ise nitelikleri Anayasada belirtilen adaylar arasından TBMM’nce seçilir. Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanan kamu görevlileridir. Anayasanın verdiği yetki ile 4 üye de doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanacağına göre, Cumhurbaşkanı kurulun 6 üyesini doğrudan atamaktadır. Geriye kalan 7 üye TBMM tarafından seçilecektir ancak Cumhurbaşkanı TBMM’deki çoğunluk partisinin desteğini alarak seçilebileceğine ya da büyük bir olasılıkla çoğunluk partisinin lideri olacağına göre, TBMM’de yapılacak üye seçimini de etkileyebilecektir. HSK’da görev yapacak 7 üyenin TBMM tarafından seçilmesi ister istemez HSK’yı ve dolayısıyla yargı organını siyasallaştıracaktır. Nitekim Anayasa değişikliği sonrası 17 Mayıs 2017 de TBMM’de yapılan üye seçiminde bu açıkça görülmüştür. Seçim öncesi HSK üyesi olmak isteyen 83 aday TBMM Başkanlığına adaylık için başvurmuş ve akabinde TBMM kulislerinde milletvekilleri ile temas kurarak seçilebilmek için destek aramışlardır. Üyelikler için aday belirleme sürecini yürüten Anayasa ve Adalet Karma Komisyonu çalışmalarını iki muhalefet partisi CHP ve HDP boykot etmiştir. Aday belirleme sürecinde iktidar partisi AKP ile birlikte hareket eden MHP etkili olmuş ve basına yansıdığı kadarıyla 5 üye AKP, 2 üye ise MHP’nin tercihleri doğrultusunda seçilmiştir. Bu durumda bağımsız ve tarafsız olması gereken Hakimler ve Savcılar Kurulu, kaçınılmaz olarak, üyelerinin neredeyse tamamını tek başına belirleyen Cumhurbaşkanının ve iktidar partisinin güdümünde hareket edecektir. HSK üyeleri kurulun etkinliklerine ilişkin olarak karar verirken kendilerini o makama getiren siyasilerin beklentilerini ve ikinci kez seçilebilme ihtimalini göz ardı etmeyeceklerinden bundan böyle Türkiye’de yargının bağımsızlığından söz etmek olanaklı değildir.

III. Anayasa Değişikliği Türk Kamu Yönetimini Nasıl Etkileyecektir?

Anayasanın çeşitli maddelerinde yapılan değişiklikler, kuşkusuz Türk kamu yönetiminin yapısı ve işleyişini etkileyecektir. Anayasanın çeşitli maddelerinde yapılan değişiklikler ile parlamenter sistem terkedilmiş, Türkiye’de hükümet sistemi değiştirilmiştir. Getirilen yeni sistem sık sık telaffuz edildiği gibi bir başkanlık sistemi midir? Anayasa değişikliği teklifiyle sunulan model, değişiklik yasa tasarısının gerekçesinde belirtildiği gibi, rasyonel bir model midir? Getirilen yeni hükümet sistemi Türk kamu yönetiminin yapı ve işleyişini nasıl etkileyecek ve gerekçede belirtildiği gibi “...beklenen kamusal faydayı istenen düzeyde sağlayabilecek” midir? Bu soruları yanıtlayabilmek için öncelikle getirilen yeni hükümet sisteminin özelliklerini irdeleyerek sistemi tanımlamaya ya da sisteme bir isim vermeye çalışılacak, daha sonra getirilen yeni hükümet sisteminde kamu yönetiminin nasıl işleyeceği, örgütsel yapının nasıl değişeceği, kamu hizmetlerinin sunumunda kamu yararının nasıl kollanacağı öngörülmeyle çalışılacaktır.

A) Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine Geçiş mi?

Anayasa değişikliği ile “1961’de oluşturulan mevcut hükümet sisteminin Türkiye’de bir türlü istikrar üretilmediği” savı ileri sürülerek, parlamenter sistem terkedilmiştir ancak maalesef getirilen yeni sistemin demokratik bir başkanlık sistemi olduğunu ileri sürmek de olanaklı değildir. Başkanlık sisteminin uygulandığı tek ülke olan Amerika Birleşik Devletleri’nin deneyimleri göz önüne alındığında başkanlık sisteminin olmazsa olmazı “kuvvetler ayrılığı” ilkesidir. Çünkü, başkanlık sisteminde devletin ve yürütmenin başı olan Başkana geniş yetkiler verildiğinden, başkanın bir tirana dönüşmemesi için iktidar gücünün kullanılmasının devletin kurumları arasında dağıtılması bir gerekliliktir. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı ilkesi başkanlık sisteminin adeta omurgasıdır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanması ile iktidar gücünün kullanılması devletin kurumları arasında (yasama, yürütme ve yargı) dengeli bir şekilde dağıtılır ve fren-denge mekanizması ile devletin bir kurumunun diğerleri üzerinde egemenlik kurması engellenir. Dolayısıyla, demokratik bir başkanlık sisteminde iktidar gücünün kamu yararı doğrultusunda etkili bir biçimde kullanılabilmesi için devletin kurumları aralarında uzlaşmak zorundadırlar (Polatoğlu, 2013). Bir başka deyişle, başkanlık sisteminde pek çok siyasi sistemde görülmeyecek şekilde tek bir bireye, Başkana, daha fazla güç ve daha önemli bir rol verilmesine karşın, sistem hiç bir zaman tek bireyin, Başkanın, egemen ve mutlak güç olmasına fırsat vermez. Anayasa değişikliği yapılarak Türkiye Cumhuriyeti’ne getirilen yeni hükümet sisteminde ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin varlığından söz etmek olanaklı değildir. Tam tersine, Devletin başı

olan ve kendisine yürütmeye ilişkin tüm yetkilerin verildiği çok güçlü bir Cumhurbaşkanlığı makamı yaratılmış ve Cumhurbaşkanına yasama ve yargı organını etkileyip yönlendirmesine olanak sağlayacak yetkiler verilmiştir. Bir başka deyişle, getirilen yeni hükümet sisteminde kuvvetler ayrılığından değil kuvvetler birliğinden ve Cumhurbaşkanının her üç organ (yasama, yürütme ve yargı) üzerindeki mutlak egemenliğinden söz edilebilir.

Yürütme yetkisi; üst kademe kamu yöneticilerinin atanması ve görevden alınması ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi; bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması; kamu tüzel kişiliği kurulması Cumhurbaşkanlığının yetkileri arasında sayıldığından Cumhurbaşkanı yürütme organının mutlak hakimi ya da egemeni konumundadır.

Yasama organına ilişkin olarak; bir taraftan Cumhurbaşkanının veto yetkisi güçlendirilmiş ve TBMM'nin Cumhurbaşkanının istemediği bir yasayı çıkarması imkânsız hale getirilmiş, öte taraftan Cumhurbaşkanına verilen ve TBMM tarafından denetlenemeyen Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi ile TBMM yasama yetkisini Cumhurbaşkanı ile paylaşmak zorunda bırakılmıştır.

Yargı organına ilişkin olarak; hakim ve savcıların özlük işlerine (hakim ve savcılar mesleğe kabul etme, atama, nakil, terfi, disiplin cezaları, görevden uzaklaştırma gibi) ilişkin kararlar veren, yargıtay ve danıştaya üye seçen, bir mahkemenin kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki teklifleri karara bağlayan Hakimler ve Savcılar Kurulu üyelerinin neredeyse tamamını belirleme yetkisi Cumhurbaşkanına verildiğinden Kurulun Cumhurbaşkanının güdümünde hareket etmesi kaçınılmazdır.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında getirilen yeni hükümet sisteminde kuvvetler ayrılığından değil kuvvetler birliğinden söz etmek olanaklıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi'nin (2016) gerekçesinde kuvvetler ayrılığı ilkesinden iki ayrı yerde Madde 6 ve Madde 18'in gerekçelerinde bahsedilmekte ve her iki durumda da "*kuvvetler ayrılığı prensibine uygun olarak...*" ve "*Kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması.*" ifadesi ile başlayan gerekçe içerikleri doğrudan yürütmeyi güçlendiren önlemler içermektedir. Bir başka deyişle, kuvvetler ayrılığı kavramı devlet organları arasında bir denge kurmak yerine, yasamanın yürütme üzerindeki denetim olanaklarını ortadan kaldırarak sanki kuvvetler ayrılığı varmış algısı yaratılarak, yürütme organını daha da güçlü kılmak için kullanılmaktadır.

Anayasa değişikliği ile getirilen yeni hükümet sistemi başkanlık sisteminin en temel özelliği olan kuvvetler ayrılığı ilkesini içermediği gibi devlet organları (yasama, yürütme, yargı) arasında bir denge-fren sistemi kurma çabası da içermemektedir. Yürütmenin mutlak egemeni olan ve Devletin başında yürütme yetkisini tek başına, hiç bir denetim olmaksızın kullanan, yasama ve yargıya ilişkin önemli yetkileri olan Cumhurbaşkanının denetimindeki yeni hükümet sistemi kesinlikle demokratik bir başkanlık sistemi değildir. Anayasa değişikliği ile parlamenter sistem terkedilmiş, yerine tek bir aktörün egemen ve mutlak güç olduğu bir hükümet sistemi getirilmiştir.

B) Anayasa Değişikliği ile Getirilen Yeni Hükümet Sisteminde Kamu Yönetiminin Yapı ve İşleyişinde Ne Tür Farklılıkların ve Değişimlerin Ortaya Çıkması Beklenebilir?

Parlamenter sistem terkedilerek getirilen, tek bir aktörün mutlak egemen olduğu yeni hükümet sisteminde kamu yönetiminin yapı ve işleyişinde önemli değişiklikler olması kaçınılmazdır.

Öncelikle vurgulanması gereken olgu, Anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesiyle birlikte bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenebilecektir. Bundan böyle bakanlıkların kurulup, kaldırılması için yasa çıkarmaya da gerek olmayacaktır. Bir başka deyişle, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı hiç bir denetime tabi olmadan, devletin diğer organlarından görüş almadan, büyük bir olasılıkla lideri olduğu siyasi partinin görüşlerini bile almadan, merkezi hükümet yapısını istediği gibi değiştirip yeniden kurabilecektir. Burada gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir olgu ise, bu süreç içinde daha önce yasa ile kurulmuş olan bakanlıkların, hiç bir denetime tabi olmayan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile kaldırılması ya da değiştirilmesidir. Böyle bir işlem hukuki olmayacaktır, yasa ile kurulmuş bir bakanlık ancak bir başka yasa ile kaldırılmalıdır. Anayasa değişikliği bakanlıkların kurulması, kaldırılması ve görev ve yetkilerinin belirlenmesinde keyfilik getirecek, yasama organı devre dışı bırakıldığından konuya ilişkin olumlu ya da olumsuz tartışmalar kamuoyuna yansımayacak dolayısıyla kamuoyu yeterince bilgilenebilecektir.

Buna ek olarak Cumhurbaşkanı verilen kamu tüzel kişiliği kurma (Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur) yetkisi ile Cumhurbaşkanlığına Türk kamu yönetimini yeniden düzenlemek için sınırsız bir yetki verilmiş olacaktır. Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olarak bakanlıklar kurup

kaldırabilecek, kaldırdığı bakanlıkların yerine kamu tüzel kişiliği olan özerk ya da doğrudan kendisine bağlı kurumlar kurabilecek, merkezi hükümet kuruluşlarını ve taşra örgütlerini istediği gibi düzenleyebilecek, kamu kurum ve kuruluşlarının üst kademe yöneticilerini hiç bir koşula bağlı olmaksızın ve denetime tabi olmaksızın istediği gibi atayabilecektir. Cumhurbaşkanlığı makamının bu kadar güçlendirilmesi ve hiçbir denetim mekanizmasının olmaması Türk kamu yönetiminin yapılanmasına keyfilik getirecektir.

Kamu yönetimini derinden etkileyecek olan ise Cumhurbaşkanının görevleri arasında sayılan *“Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler”* hükmüdür. Değişiklik yürürlüğe girdiğinde, Cumhurbaşkanı seçilen ve siyasi parti üyeliği devam eden kişi kamu bürokrasisinin tüm üst kademe yöneticilerini atayabilecek ve görevden alabilecek, dahası gerek gördüğünde bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları değiştirebilecektir. Bu hüküm tüm atamaların liyakat esasına göre yapılması gereken kamu bürokrasisinin sonu olacak, atamalarda atama yapılacak pozisyonun gerektirdiği liyakat yerine partiye olan bağlılık ve sadakat ön plana çıkacaktır. Bunun nedeni ise çok basit ve açıktır; partili bir Cumhurbaşkanı partisinin desteği ile seçim kazanıp Cumhurbaşkanı seçilmiştir ve yeniden seçilmek istiyorsa yeniden partisinin desteğine ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı parti içindeki gücünü kuvvetlendirmek için parti üyelerinin, özellikle güçlü politikacıların desteğini almak, bunun için de kendisine destek olacak parti üyelerini ödüllendirmek ya da isteklerini yerine getirmek isteyecektir. Partiye sadakatle hizmet eden üyelere verilecek en iyi ödül, parti seçim kazanıp iktidar olduğunda kamu bürokrasisinde üst kademe bir pozisyonudur. Anayasa değişikliği Cumhurbaşkanına sadece üst kademe kamu yöneticilerini atama yetkisini değil buna ek olarak atanmaya ilişkin usul ve esasları da belirleme yetkisini de vermektedir. Bunun anlamı ise açıktır, Cumhurbaşkanı bir atama yapmak istediğinde atamak istediği kişinin nitelikleri o pozisyona uygun değilse bile, bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile usul ve esasları değiştirip o atamayı rahatlıkla yapabilir. Anayasa değişikliği Türk kamu bürokrasisinde liyakat ilkesini tamamen ortadan kaldırıp keyfi uygulamalar getirecek, özellikle üst kademe yöneticilerin atanmasında iktidar partisi ile ilişkiler belirleyici olacaktır. Kısaca kamu bürokrasisinde atama ve terfilerde uzmanlık, bilgi birikimi ve deneyim değil siyasi parti kimliği ya da iktidar partisine yakınlık önemli olacak, eğer deyim yerindeyse bürokrasi siyasallaşacaktır.

Liyakat sisteminin terkedilmesi Türk kamu bürokrasisini olumsuz etkileyecek, kamu hizmetlerinin halka sunulmasında sorunlar yaratacaktır. Bilindiği

üzere seçimler sonucu iktidara gelen siyasi parti öncelikle uygulayacağı politikalara ilişkin olarak hükümet programını belirleyip ilan eder. Siyasi aktörler tarafından belirlenen politikaların uygulanmasında en önemli rol kamu bürokrasisine düşer. Politikacılar siyasi tercihlerini hükümet programı aracılığıyla ortaya koyarlar ancak politikaların uygulamaya konulabilmesi için profesyonel yöneticilere ihtiyaç vardır. İşte kamu bürokrasisi bu ihtiyaca cevap verecek, hükümet programlarını hayata geçirecek profesyonel yönetici ve uzmanlardan oluşan bir gruptur. Bu grupta (kamu bürokrasisi) yer alacak her görevlinin bulunduğu pozisyonun gerektirdiği teknik bilgi ve beceriye sahip olması bürokratik yapının gerektirdiği bir zorunluluktur. Bu nedenle liyakat sistemi kamu bürokrasisinin olmazsa olmazıdır. Anayasa değişikliği ile getirilen yeni sistemde, sınırsız yetkilerle donatılmış partili bir Cumhurbaşkanı yapacağı atamalarda kendi siyasi geleceği ya da çıkarları için liyakat ilkesini kolaylıkla gözardı edebilecektir. Yeterli bilgi birikimi ve deneyime sahip olmayan bürokratik kadroların Cumhurbaşkanlığını ussal kararlar vermeye yönlendirecek öneri ve değerlendirmelerde bulunması beklenemez.

Liyakat sistemini terkedilmesinin yaratacağı önemli tehlikelerden bir tanesi ise her Cumhurbaşkanlığı değişiminde yeni gelen Cumhurbaşkanının bir öncekinin yaptığı atamaları değiştirme girişimi olacaktır çünkü bir önceki Cumhurbaşkanının yaptığı atamaların liyakat değil kişisel çıkar, güven, sadakat, siyasi yakınlık esas alınarak yapılmış olduğunu ve bu nedenle kendisi için güvenilir olmadığını varsayacaktır. Her yeni gelen Cumhurbaşkanı kendi bürokratik kadrosunu kurmaya çalışacağından, bürokratik kadroların devamlılığını ve bürokratların belirli kadrolarda belirli süreler çalışarak uzmanlaşmalarını sağlamak olanaklı olmayacaktır. Buna ek olarak atama ve yükseltmelerde liyakat yerine kişisel özelliklerin ön plana çıkması, genel kabul görmüş ilkelerin terkedilmesi anlamına geleceğinden, bir örnek, nesnel uygulamalar yerine kişiye göre değişen öznel uygulamaları getirecek bu da çalışanların morallerini etkilediği gibi çalışma ortamındaki barış ve huzuru da olumsuz etkileyecektir.

IV. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Anayasa değişikliği ile parlamenter sistem terkedilerek yeni bir hükümet sistemi getirilmiştir. Söylenilenlerin aksine getirilen yeni sistem demokratik bir başkanlık sistemi değildir. Sisteme bir ad verebilmek için değişiklik yasa tasarısının gerekçesini dikkatle irdeleyip, değişikliği tasarlayanların niyetlerini anlamaya çalıştık. *“Anayasalar toplum tarafından devleti hukukla sınırlandırmak için hazırlanan metinlerdir”* cümlesiyle başlayan değişiklik yasa tasarısının gerekçesinde 1961 ve 1982 Anayasaları eleştirilmekte, her iki anayasanın da

“...milleto, milli iradeye ve seçimle oluşan iktidara güvensizlik üzerine bina edildiği” ileri sürülmektedir. Daha sonra, önceki anayasaların “...seçimle oluşan iktidarın yanında seçime ihtiyacı olmayan bir iktidar alanı açtığı, böylece milli iradeye ortak, milli iradeyi kontrol eden bir vesayet sistemi oluşturduğu” savı ileri sürülmektedir. Gerekçe 1961 Anayasası döneminde yasama kuvvetinin zayıflatıldığı, 1982 Anayasası döneminde ise Cumhurbaşkanının yetkilerinin çok önemli derecede artırıldığını ve vesayetçi anlayışın devam ettiğini, 1980’lerin sonunda bürokratik kökenli Cumhurbaşkanı yerine demokratik siyasetten gelen bir Cumhurbaşkanının seçilmesi ile vesayetçi tasarının bozulduğunu ileri sürmektedir. 2007 yılında cumhurbaşkanının parlamentoda seçilememesi sonrasında yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi esasının benimsendiğini vurgulayan gerekçe, parlamentonun seçtiği sembolik yetkileri olan “bürokrat” cumhurbaşkanından, milletin doğrudan seçtiği geniş yetkileri bulunan “siyasetçi” cumhurbaşkanı profiline geçiş yaşandığı, bunun da sistem karmaşasına yol açtığını ileri sürmektedir. “Sistemin işleyişinde sorunlar doğurması kaçınılmaz olan bu karmaşanın aşılması hükümet sisteminde esaslı bir anayasa değişikliği zarureti ortaya çıkartmıştır” diyerek anayasa değişikliğine neden gerek duyulduğunu belirten gerekçe “Anayasa değişikliği teklifi ile sunulan modelin, Türkiye’nin sistem tecrübesi ve dünya hükümet sistemi pratikleri gözetilerek geliştirilmiş rasyonel bir model..” olduğunu ileri sürmektedir (TBB Anayasa Değişikliği Teklifinin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, 2017).

Gerekçe dikkatle okunduğunda anayasa değişikliğinin kamu hizmetlerinin sunumunda verimlilik ve etkililiği artırmak, hizmet sunumunda yaşanan sorunları çözmek ve kamu yararını artırmak için değil, Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesinin sistemde yarattığı sorunları çözmek için yapıldığı sonucu çıkarılmaktadır. Esasen, parlamenter bir sistemde, sistemin temel niteliklerini göz önüne almadan, anayasal sistemi bütünüyle ele alıp bu doğrultuda gereken değişiklikleri yapmadan, Cumhurbaşkanını doğrudan halka seçtirmenin sistemin özünü bağdaşmayacağı ve ciddi sorunlar yaratacağı önceden göz önüne alınmalı ve 2007 değişikliği buna göre yapılmalıydı (bkz. Polatoğlu 2008). Ancak, AKP hükümeti 2007 yılında TBMM’de çoğunluğa sahip olmasına karşın kendi adayını Cumhurbaşkanı seçtirmeyi başaramayınca, bunu adeta bir gurur meselesi yapmış, mecliste seçtiremediği adayını Cumhurbaşkanı seçtirebilmek için, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören bir Anayasa değişiklik tasarısı hazırlayıp TBMM’ye sunmuştu. AKP hükümeti parlamenter bir rejimde reform sayılabilecek bu kararı verirken, Anayasanın öngördüğü sistemi ve özelliklerini yeterince incelememiş, inceleme gereği duymamıştı. Tek hedefleri Cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesini sağlamaktı. Böyle bir değişikliğin

sistemde yaratacağı sorunlar önemli değildi ya da bunun farkında bile değillerdi.

2017 Anayasa değişikliği tasarlanırken geçmişten ders alınmamış, gene sistem bütünüyle gözden geçirilmemiş, sadece Cumhurbaşkanlığı makamı değişikliğinin odağı yapılmış, devletin diğer kurumları yalnızca Cumhurbaşkanlığı ile ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiş ve Cumhurbaşkanlığı makamının olanaklar elverdiği ölçüde güçlendirilmesine çalışılmıştır. Bir başka deyişle, 2017 Anayasa değişikliği kamu yararı gözetilerek hükümet sistemini değiştirip kamu hizmetlerini daha etkili sunmak için değil, halk tarafından doğrudan seçilen, devletin başı olarak yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanının hiçbir denetime tabi olmaksızın tek başına hiç bir engel ile karşılaşmaksızın devleti yönetebilmesi için gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmek için yapılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken tek amaç Cumhurbaşkanını güçlendirmek olmuş, Cumhurbaşkanını güçlendirmek adına yasama organı zayıflatılmış ve yasama yetkilerini Cumhurbaşkanı ile paylaşmak zorunda bırakılmış, Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun yapısı ve üyelerinin seçimi değiştirilerek Cumhurbaşkanı neredeyse tek seçici konumuna getirilerek yargı bağımsızlığına büyük bir darbe indirilmiştir. Cumhurbaşkanlığının gücünü artırmak için alınan bu önlemlerle güçler ayrılığı ilkesi tamamen terkedilmiş ve güçler birliği adeta bir ilke olarak benimsenmiştir.

Değişiklik yasa tasarısının gerekçesinde vurgulanan ve eleştirilen vesayetçi anlayış ve milli iradeyi kontrol eden vesayet sistemi anayasa değişikliği ile ortadan kaldırılmamıştır. Bu kez Cumhurbaşkanına verilen seçimlerin yenilenmesine karar verme yetkisi ile milli irade gene vesayet altına alınmıştır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanına verilen Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi ve Cumhurbaşkanının veto yetkisinin güçlendirilmesiyle milli iradenin oluşturduğu yasama organı Cumhurbaşkanının vesayeti altına konulmuştur. Veto yetkisinin güçlendirilmesi sonucu TBMM Cumhurbaşkanının istemediği hiç bir yasaı çıkaramayacak, Cumhurbaşkanı hiç bir denetime tabi olmayan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri aracılığıyla yasa çıkarmaya gerek duymadan devleti yönetebilecektir.

Anayasa değişikliğinin, anayasanın “*Cumhurbaşkanı seçilenin varsa partisi ile olan ilişkisi kesilir*” hükmünü ilga eden maddesi (101. maddenin son fıkrası) ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunu yeniden düzenleyen 159. Maddesi hemen yayını tarihinde yürürlüğe girmiştir. 101. Maddenin son fıkrasının iptalinin yürürlüğe girmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti ilk kez, Anayasa gereği tarafsızlık yemini eden ancak görevini tarafsızlıkla yerine getirmeyen, bir siyasi partiye üye olan ve siyasi partinin yönetim kadrolarında aktif görev yapan bir Cumhurbaşkanı ile karşı karşıya kalmıştır. Anayasanın 103. maddesindeki metne göre tarafsızlık

yemini eden ancak aktif olarak bir siyasi partinin genel başkanı da olan Cumhurbaşkanı, yeminin gerektirdiği tarafsızlığı sergileyemediğinden sürekli olarak Anayasayı ihlal suçu işlemiş olacaktır.

Anayasanın 159. Maddesinde yapılan değişikliğin yürürlüğe girmesiyle Hakim ve Savcılar Kurulu yeniden oluşturulmuştur. Doğal üyeler dışında 4 üyeyi doğrudan, aynı zamanda iktidar partisi genel başkanı olan Cumhurbaşkanı seçmiş, TBMM’de seçilen 7 üye ise iktidar partisi AKP ile muhalefet partilerinden MHP’nin işbirliği sonucu (5 üye AKP’nin, 2 üye ise MHP’nin tercihleri doğrultusunda) seçilmişlerdir. Tarafsız olması gereken Hakimler ve Savcılar Kurulu; doğal üyeler Adalet Bakanı (AKP milletvekili) ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı (AKP hükümetinin atadığı üst kademe yönetici); AKP genel başkanının Cumhurbaşkanı sıfatıyla seçtiği 4 üye; TBMM tarafından seçilen 7 üyeden (AKP ile MHP nin yaptıkları işbirliği sonucu seçilenler) oluşmaktadır. Kurulun oluşumuna bakıldığında bağımsızlıktan söz etmek olanaklı değildir. Bu çerçevede Anayasa değişikliği ile Anayasanın 9. Maddesinde yapılan değişikliği “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır*” (tarafsız sözcüğü değişiklik ile eklenmiştir) anlamak olanaklı değildir. Siyasi partilerin siyasal tercihleri doğrultusunda seçilen üyelerden oluşan Hakimler ve Savcılar Kurulu kararlarında bağımsız ve tarafsız olabilir mi? Dört yıllık görev süreleri bittikten sonra, yeniden seçilebilmek için çoğunluk partisinin desteğine muhtaç olan kurul üyeleri karar verirken iktidar partisinden beklentilerini göz önünde bulundurmamak gereğini hissedeceklerdir. Bundan böyle Türkiye Cumhuriyeti’nde yargı organının bağımsızlığından ve tarafsızlığından söz etmek olanaklı değildir.

Anayasa değişikliğinin tümü, muhtemelen 2019 yılında yapılacak olan TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda yürürlüğe girecektir. Bu tarihten itibaren, seçilen her yeni Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı makamı olağanüstü güçlendirilip Cumhurbaşkanı sınırsız yetkiler verildiği için, Türk kamu yönetiminin yapısını ve işleyişini istediği gibi kişisel tercihleri doğrultusunda değiştirebilecek, üst kademe yöneticilerini herhangi bir liyakat sistemine uymak zorunluluğu hissetmeden atayıp kendi kişisel bürokratik kadrosunu oluşturabilecektir. Bunun sonucu olarak, bürokratik kadrolara kadronun gerektirdiği uzmanlık bilgisine sahip olanlar atanmayacağı gibi atanmalar da bulundukları kadrolarda yeterince zaman geçiremeyecekleri için uzmanlaşmaya fırsat bulamayacaklardır. Gerekli uzmanlık bilgi ve becerisine sahip olmayan bürokratik kadroların yürütmenin başında olan Cumhurbaşkanı ussal önerilerde bulunmaları ya da Cumhurbaşkanının kararlarını ussal yöntemlerle uygulamaları beklenemez. Bu durum kuşkusuz kamu hizmetlerinin sunumunu olumsuz etkileyecek, Türk kamu

yönetiminin yapı ve işleyişinde yeni ve çözümü uzun yıllar gerektirecek sorunlar yaratacaktır.

Anayasalar ülke üzerindeki egemenlik haklarının nasıl kullanılacağını belirleyen, yasama, yargı ve yürütme gücünün nasıl kullanılacağını, yurttaşların kamusal hak ve yükümlülüklerini belirleyen ve kamu yararını kollayan toplumsal sözleşmelerdir. 21 Ocak 2017 tarihinde kabul edilen 6774 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” (2016) ile ortaya çıkan yeni Anayasa her şeyden önce toplumsal sözleşme tanımına uygun olarak gerçekleşmemiştir. Değişiklik yasa tasarısının gerekçesinde, daha önceki anayasaların “...toplum ve temsilcileri tarafından değil vesayetçi zihniyete sahip elitler tarafından, devleti sınırlamak için değil, toplumu hizaya sokmak için hazırlanmış metinler” (Anayasa Komisyonu, 2016) olduğu ileri sürülmüş olmasına karşın, iktidar partisi AKP ile muhalefet partilerinden MHP, bir toplumsal uzlaşma arayışına girmeden, aralarında anlaşarak anayasa değişikliğine ilişkin kanunu çıkarmışlardır. Bir başka deyişle, Anayasa değişikliğinin tasarımı bir toplumsal uzlaşma söz konusu değildir. YSK’nın kararları nedeniyle meşruluğu tartışılan, 17 Nisan 2017’de yapılan referandumun sonucu da (% 48.59 Hayır; % 51.41 Evet) yeni Anayasa konusunda bir toplumsal uzlaşma olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bir toplumsal uzlaşma ürünü olmayan Anayasa değişikliği, kamu hizmetlerinin sunumunda karşılaşılan sorunları çözecek ya da kamu yararını kollayacak yeni önlemler de getirmemektedir. Anayasa değişikliğinin, “...Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un gerekçesinde belirtildiği gibi “*siyasetçi*” cumhurbaşkanı profiline geçişin yarattığı sistem karmaşasını çözmek amacıyla yapıldığı savı da inandırıcı değildir. Yukarıda yapılan irdelemelerin açıkça ortaya koyduğu gibi, Cumhurbaşkanlığı Anayasa değişikliğinin odak noktası olmuş, kuvvetler ayrılığı ilkesi göz ardı edilerek Cumhurbaşkanlığı makamı mümkün olduğunca güçlendirilmeye çalışılmış, yasama organı Cumhurbaşkanlığının vesayeti altına konulmuş, Hakimler ve Savcılar Kurulunun kompozisyonu değiştirilerek yargıçların özlük işlerine ilişkin kararlar veren bu yüksek kurulun üyelerinin tamamının Cumhurbaşkanı yada iktidar partisi lideri tarafından belirlenmesine olanak sağlanmıştır. Dolayısıyla yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı yasama ve yargı organlarını yönlendirecek yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendirmek için her türlü tedbiri alan Anayasa değişikliği, Cumhurbaşkanlığının denetimi için hiç bir önlem almak gereğini duymamıştır. Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma açılabilmesi için TBMM üye sayısının salt çoğunluğu ile öneri verilebilecek, soruşturma açılmasına ise TBMM’nin üye tam sayısının beşte üçünün gizli oyuyla karar verilebilecektir. Bir başka deyişle Cumhurbaşkanının denetimi imkânsıza yakın bir şekilde zorlaştırılmaktadır. Aynı

zamanda iktidar partisi lideri olan Cumhurbaşkanına ilişkin olarak TBMM’de söz konusu oy oranlarına yaklaşmak bile olanaklı olmayacaktır.

Bu değerlendirmelerin ışığı altında, son sözü olarak 2017 Anayasa değişikliği ile Türkiye’de parlamenter sistemin terkedilip yerine tek bir aktörün egemen ve mutlak güç olduğu bir hükümet sistemi getirildiğini, anayasa değişikliğinin kamu yönetiminde yaşanan sorunları çözmek ya da kamu yararını artırmak amacıyla yapılmadığını, değişikliğin odağının Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendirmek olduğunu, ve bu yeni hükümet sisteminin Türk kamu yönetiminin yapı ve işleyişine ilişkin olarak çok ciddi ve çözümü uzun yıllar alacak yeni sorunlar yaratacağını belirtmek zorundayız.

KAYNAKÇA

Çağlayan, Ramazan, “Hukukumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kısıtları”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 7, 2016, s. 373-398.

Erdoğan, Recep Tayyip, 2017, AK Parti 3. Olağanüstü Kongresi, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75276/3-olaganustu-kongre-ak-parti-icin-yeniden-dirilis-ve-ku-rulus-kongresidir.html> (Erişim tarihi: 21 Mayıs 2017)

Polatoğlu, Aykut, “Başkanlık Sistemine Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler (“Egemenlik Kayıtsız Şartsız Başkanındır” mı olsun isteniyor)”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1, Nisan 2013.

Polatoğlu, Aykut, “Kamu Yönetiminde Reform Ciddi Bir Etkinliktir Gelişigüzel (Çalakalem) Yapılmaz”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, Nisan 2008.

Polatoğlu, Aykut, Türk Kamu Yönetimi: Güncel ve Eleştirel Bir Yaklaşım, *Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları*: Lefkoşa, 2009.

TBMM Anayasa Değişikliği Teklifi’nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx (Erişim tarihi: 09 Mayıs 2017)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/1982_ana.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ve Gerekçesi, TBMM Başkanlığı , (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No.6771, Kabul Tarihi: 21 Ocak 2017

HAKLARA SAHIP OLMA HAKKI'NIN SİYASAL TEORİSİ: RANCIERE VE BALIBAR ÜZERİNDEN ARENDT'Çİ BİR OKUMA

Efe BAŞTÜRK*

ÖZET

Arendt'in siyasal felsefesinde hak mefhumu politik olanın kurucu ve devindirici ilkesi olarak göze çarpar. Ancak Arendt, hak nosyonunu biçimsel ve normatif bir soyutluk olarak değil, politik olanın ön koşulu olarak görür. Politika, hak nosyonunun biçimsel ve soyut olmanın ötesine geçerek tekil unsurları kapsayacak şekilde genişletilmesi anlamında kurucu bir edimdir. Arendt'in siyasal kuramı "haklara sahip olma hakkı" mefhumunda somutlanır ve bu ilke çağdaş politik felsefede bazı yaklaşımlara rehberlik etmiştir. Bu makale, Arendt'in bu temel ilkesinin güncel çağrışımları olarak Balibar'ın ve Ranciere'in teorilerine odaklanarak Arendt'çi siyasal kuramın günümüzdeki yansımalarını izlemeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Politika (siyasal), Hak, Özgürlük, Eşitlik, Eylem.

ABSTRACT

POLITICAL THEORY OF THE RIGHT TO HAVE RIGHTS: AN ARENDTIAN READING THROUGH RANCIERE AND BALIBAR

The notion of right reflects as a constitutive and moving principle of the politics in Arendt's political theory. However, Arendt does not handle the notion of right as a procedural and normative abstractness, rather she evaluates the notion of right as the pre-condition of politics. Politics is the constitutive action in which the notion of rights expand from a procedural stage to a level including and re-positioning singular elements to the content of rights. Arendt's political theory is actualized in notion of "the right to have rights" which leads to some arguments in contemporary political philosophy. This article aims to focus on Balibar's and Ranciere's theories which are the actual connotes of Arendtian principle to follow the present reflections of Arendtian political theory.

Keywords: Politics (political), Rights, Liberty, Equality, Action.

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü (efebasturk83@gmail.com)

Giriş

Siyaset felsefesinin kaybolduğu bir zaman diliminde yaşıyoruz. Bir zamanlar siyasal cemaatin kurucu ilkelerinin ne olduğunun belirlenmesi üzerine kurulu siyaset felsefesi bugün teknikleştirilen bir yaşam karşısında geri plana atılmış vaziyettedir. Siyaset felsefesinin amacı ve kapsamı, bir arada yaşamaya ilişkin ortaklıklar ve etik değerlerin tasarlanmasıdır. Günümüzde ise popüler ve hakim olan şey, tekno-iktisadi var-oluş biçimlerini meşrulaştıran bakış açılarıdır. Bu bakış açıları, temelde, bir arada yaşamının üstün değerlerini normatif bir çerçevede kurgulamak yerine, pragmatik bir biçimde, yaşamın yeniden üretiminin doğrudan maddi boyutuna odaklanmaktadır. Kapitalizmin ekonomik bir üretim modelinden çıkarak özneleşme biçimlerini örgütleyen bir bağlama oturması ve kamusal alan mefhumunun bu pragmatik düzlemde devre dışı bırakılması, siyasal olanın imkansızlaşmasının temel nedenleri sayılabilir.

Siyasal olanı düşünebilmenin iki koşulu vardır: birincisi, bir arada yaşamının normatif içeriğini eşitlik ve özgürlük değerleri altında tahayyül edebilmektir. Diğeri ise, siyasal olanı, diğer tüm toplumsal ve ekonomik ilişkilere içkin eşitsizlikler ve çelişkiler kümesinin üzerinde, bir üst-çözümleyici olarak konumlandırmanın ahlaki içeriğini oluşturmaktır. Günümüzde kapitalist üretim ilişkilerinin özneleşme biçimlerine dek sızması ve bireysel kavrayışı ele geçirmesi, bireylerin “siyasal düşünme” yetilerini azalttığı gibi, bir arada yaşamının normatif içeriğini kolektif bir tartışma eksenine taşıma hususunda da sıkıntılar yaratmaktadır. Oysa ki siyasallık, daha doğrusu bir var-oluş biçimi olarak bireylere özgü “siyasal-olma” [siyasal-düşünme], toplumsal ilişkilerin eşitsizlikçi ve baskıcı dinamiklerini kamusal bir akıl yoluyla tartışmaya açabilme ve bu tartışma üzerinden kolektif var-oluşun dizgelerini saptayabilme becerisidir. Bu nedenle siyasal-olma üzerine –belki de hiç olmadığı kadar– ihtiyaç duyduğumuz bir dönemdeyiz.

Bu makalenin amacı, siyasal-olma üzerine derinlemesine eğilmiş bir siyaset kuramcısı olan Hannah Arendt’i, bir nevi miras olarak addederek, güncel siyasal felsefe çabaları içerisinde konumlandırmaktır. Bunun için de, siyasal felsefeyi, bir *ortaklık deneyimi* ve *dışlananların hakkı* biçiminde ele almayı öneren iki kuramcı Balibar ve Ranciere bu teorik girişim açısından faydalı olabilir. Balibar ve Ranciere, kendi düşüncelerinde, siyaset felsefesinin içine düştüğü çıkmazlardan hareketle, siyasete dair yeni bir normatif içerik kazandırma çabasındadırlar. Bu çalışma, Balibar’ın “eşitliközgürlük” adını verdiği önermesi ile Ranciere’in “demokrasi” düşüncesi ve “siyasal-siyaset” ayrımına dayalı tezlerinden hareket ederek, Arendt’çi “haklara sahip olma hakkı”nın güncel siyasal teorisini derinleştirme amacındadır.

“Haklara sahip olma hakkı”, Arendt’in siyaset kuramına içkinleşmiş en temel motiflerden bir tanesidir ve Arendt, bu önermeyi, hem “siyasetin öznesi kimdir” sorusu için, hem de “siyasetin devindirici ilkesinin ne olduğuna dair” arayışların formüle edilebilmesi için tasarlamıştır. İlk bölüm, Arendt’in siyasal kuramında “haklara sahip olma hakkı” mefhumunun tartışılmasına ilişkindir. İkinci bölüm ise, bu mefhumun güncel siyaset felsefesinde Ranciere ve Balibar’ın yaklaşımlarıyla ortaklık içerebileceğini düşündüğüm bazı noktaların incelenmesine ayrılmıştır. Son bölümde ise günümüzde siyaset felsefesi kurgulayabilmenin olanakları açısından Arendt’in taşıdığı önemin vurgulanması planlanmaktadır.

1. Siyaset Felsefesinde Arendt Momenti

Conovan, Arendt’in metnine yazdığı önsözde, Arendt’in *başlangıç kuramcısı* olarak ele alınması gerektiğini söyler (Canovan, 2009: 9). Başlangıçtan kasıt, burada, her tür özcülükten kurtulmuş bir seküler eylem teorisinin ana hatlarının çizilmesi şeklinde düşünülmelidir. Zira Arendt, her şeyden önce, politikaya dair yeni bir araçsal dizge sunmak yerine, politika üzerine düşünmenin, daha doğrusu bu minvalde bir düşüncenin “yeni baştan” kurgulanması gerektiğine inanır. Bu, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrası akademide ortaya çıkan “politika bilimi” ile “politika teorisi” arasındaki farka tekabül etmesi nedeniyle de önemlidir. Politika bilimi, deneysel politika ile ilgili iken, politika teorisi ise bu deneysel süreçlerin ötesine ve öncesine zemin oluşturan “toplum” mefhumunun nasıl kurulduğu/kurulacağı ile ilgilenir (Mouffe, 2010: 16). Arendt’i siyaset felsefesi içerisinde düşünmemiz gereken düzlem tam da politikanın teorisi ile ilgili olan ve toplumun kurulumuna dair mevcudiyeti aşan bir soru ile karşımıza çıkan saf teorik mülahazadır. Arendt’çi moment, politikanın mevcut düzlemi içerisinde çok çeşitli araçlar ve pratikler ile ilgili kısmına değil, bu araçların ve pratiklerin somutlanmasına ve anlamlandırılmasına zemin hazırlayan toplumsalın tahayyül edilmesine yöneliktir. Kaldı ki Arendt, bu teorik çaba içerisinde tutarlı ve istikrarlı bir düzen yaratmaktan ziyade, verili olanı aşma yönünde düşünceye çağrı yapma amacındadır (Minnich, 2010: 124-5). Düşüncenin verili olan içerisinde pasifize edilmesine karşı, onu kurucu bir eylem ile birleştirme çabası, Arendt’çi siyaset felsefesini dinamik ve güncel kılan temel etmendir. Bu nedenle Arendt’çi siyasal felsefe, politik olanın güncel verileriyle değil, olabilecek halleri ve olmuş fakat miras olarak belleğe kayıtlanmış potansiyel yönleriyle ilgilenir. Bu bağlamda Arendt, politikanın öznesinin kimin olabileceğine (Ranciere) ve politik eylemin hangi ilkelerin yaratılması üzerine referans alması gerektiğine (Balibar) dair düşüncelere kaynaklık etmiştir.

Arendt'çi siyasal felsefe, politik ilke ve kurumların reddi ve yeni baştan inşa edilmesi ile ilgili bir felsefe değildir. O, politik kurum ve ilkelerin eski ya da yeni bağlamlarının, insanların değişen ve dönüşen eyleme nedenleri ve kapasiteleri karşısında nereye tekabül ettiğinin ve nereye tekabül etmesi gerektiğinin arayışında olmuştur (Hansen, 1993: 9-10). Bu nedenle Batı demokrasilerindeki hakim sorun olan temsili demokrasinin politikanın asli öznelere olan insanların eylem gücünü silikleştirdiğini öne sürerek modernizm eleştirisini kuramının temeline yerleştirir. Arendt için siyasal olanı yeniden keşfetmek, aynı zamanda insanı yeniden bulmak anlamına gelir, çünkü siyasal olan, insanın salt kendi maddesel benliği ile ilgilenmek zorunda bırakıldığı modern zamanların ötesinde bir anlam ve geleceğe sızamaya müsait potansiyel özneliği bulma imkânıdır. Politika, insanın kendisinin dışına taşma ve kendiliğini bu dışarıdaki özneleşme momentinde keşfetme ve yeniden yaratma olanağıdır. Kendilik, ancak politika sayesinde salt maddesel benliğin zorunluluklar dünyası içerisinde sıkışıp kalmaktan kurtulur ve anlam üretici bir özneliğe dönüşür.

Karşılıklı Eylem Yoluyla Kamusal Alanı Yaratmak

Arendt için siyasal olan, herhangi bir özcü yaklaşıma referans göstermeksizin, insanların eylemlerinde açığa çıkan bir olgudur. Nitekim Arendt, *İnsanlık Durumu* adlı metninde, siyaset felsefesini Batı düşünce geleneğinde baştan aşağıya kat eden bir tavrı eleştirerek, siyasetin “tek kişinin görüşünde” bulunamayacağını söyler (Arendt, 2009: 32). Bu “tek kişinin görüşü” mefhumuna karşı açıktan alınan tavrın kökeninde, kitle ile filozof [kral] arasında kurulan asimetrik bir eşitsizlik ilişkisinin yadsınması bulunur. Arendt, siyasal felsefenin birincil ilgi alanı olan bir aradalığın normatif içeriğinin kurulumunda, kitlenin söz'ün dışında bırakılmış olmasını siyaset olarak kavramaz. Zira, yine aynı metinde derinlemesine çözümlemeye çalıştığı emek-iş-eylem kategorileri arasındaki ayrımlarda Arendt, her bir kategori için farklı bir kavrayış ve var-oluş dizgesi tasarlamış ve siyasal olanı bunların içerisinde yalnızca eylem kategorisine ait bir mefhum olarak ele almıştır (Arendt, 2009: 35). Eylem dışındaki aktiviteler (emek ve iş) hayatın biyolojik yeniden üretimi noktasında anlamlı kişisel etkinliklerdir. Oysa eylem, *karşılıklılığı* imler:

“Şeylerin veya maddenin aracılığı olmadan, doğrudan insanlar arasında geçen yegâne etkinlik olan eylem, insanın çoğulluk durumuna, yeryüzündeki İnsan'ın değil insanların yaşadıkları ve bu dünyadan oldukları gerçeğine karşılık gelir” (Arendt, 2009: 36).

Arendt'in eylem kategorisinde onun siyasal ile olan kurucu ilişkisini gördüğü temel düzlem, dikkat edilirse, madde dolayımı olmayan bir etkinlikler. Bunun anlamı, insanın siyasal olabilmesinde, insanın biyolojik yeniden üretiminde maddeye duyduğu ihtiyaçtan farklı bir ihtiyaç duyumsaması ya da siyasal olabilmesinin koşulunun biyolojik yeniden üretiminden farklı bir nedenselliğe tekabül etmesidir. Arendt'in siyaset kuramına temelden müdahil olmuş ve Antik Yunan felsefesine ait zoe-bios ayrımı burada netleşir: zoe, biyolojik yeniden üretim noktasında kendi metabolizmasının maddesel gereklilikleri tarafından yönetilen var-oluştur; bios ise, insanın kendi maddesel-bedensel doğasının sınırlı itkilerinden bağımsız olarak tarihin öznesi olabilmesinin koşuludur. Arendt, Aristoteles'ten devraldığı bu düşünceyi siyasalın merkezine yerleştirir: ona göre bios-politikos, hayatın insanlara vermiş olduğu maddi sınırlılık dünyasının ötesine geçme ve dünyayı bu sınırlılık evreni üzerinden değil, karşılıklı yaratılan bir ortaklıkta keşfetme imkânı sunar (Arendt, 2009: 38).

Arendt'çi siyasal teorinin kamusal alan mefhumu ile ilişkisinin merkezinde, onun siyasallığa ilişkin açıklayıcı önerme olarak dile getirmiş olduğu *eylem*, *yaratma* ve *ortaklık* temaları vardır. Arendt için siyasal olan, var-oluşa ilişkin maddi bir gereklilikten ya da Marksizmin savunduğu gibi “tarihin değişmez yasası” gibi dışsal belirleyiciden türemez. Tersine, insanlığı totalitarizm gibi bir yapıya götüren şey, insanlığın karşılıklı eyleyişinden koparılmasıdır. Çünkü karşılıklı eylem olmaksızın insansal var-oluş, salt iş ve emek gibi yaşamın maddi yeniden üretimi ekseninde biyolojik sınırlılıklar (emek) ile şeyleşmiş göstergeler (iş) arasına sıkışmıştır. Bu da, kamusal alanın yokluğuna işaret eder; zira kamusal alan, insanların karşılıklı eylem yoluyla maddi var-oluşlarına ait belirlemeleri ve bunlar sonucu açığa çıkan eşitsizlikleri bir arada olmanın koyutladığı bir normatif tahayyül ekseninde aştıkları yerdir. Arendt, kamusal alanın yok edildiği totalitarizmin, politikayı imkânsızlaştırdığını bu nedenle dile getirir (Arendt, 2014: 245). Kamusal alan, Arendt'te, eylem mefhumunun açığa çıkarak insanların var-oluşlarına bir aradalığın imlediği normatif içerik kattığı ve belli bir ortaklık ve sorumluluk ilkelerini var-oluşsal bir yükümlülük şeklinde bireylere koyutladığı bir alan olarak, insanların tek düze kılınmalarına karşılık insanların farklılıkları üzerinden eşitlikçi bir bir-aradalık düşüncesi geliştirdikleri yerdir. Bu nedenle kamusal alan eş zamanlı biçimde *ortaklık*, *yaratım* ve *eylem* kategorilerini muhteva eder; insanları birleştirmek suretiyle onları salt bir edilgen nesneye dönüştüren totaliter düşüncenin kamusal alanı ve politikayı ortadan kaldırma azmi ve nedeni budur. Daha da önemlisi, kamusal alanın belirginleşmesi demek, yönetim ilişkisinde kitlenin pasifizasyonuna dayalı otoriter veya totaliter hükümet kalıplarının kaygı duymasına yol açar (Benhabib, 1996: 71-2). Çünkü kamusal alan, bir *başlangıç* olarak, kurulu

düzene hükmeden güçlerin karşısına bir “politik özne” çıkarır. Bu politik özne, verili düzene içkin yönetim ilişkilerini tartışmaya açarak siyasal olana dair söz ve *eylem* hakkını talep edendir. Arendt’in o ünlü önermesinin anlamı tam da burada açığa çıkar: insan hakları denilen referans-ilke, insan olmaktan çıkarılmış olanların hakkıdır (2014: 3017-15). Arendt’in söylemeye çalıştığı, bir karşı-savunu olarak hakların, ancak yoklukları durumunda dile getirilebilecek bir kurucu nosyon sunmasında anlam kazanabileceğidir. Başka bir deyişle, siyasal olanın kurucu olmasının, yani başlangıç teşkil edebilmesinin imkânı ve koşulu, onun negatif-mevcudiyetidir. Siyasal olan, verili yönetim ilişkisinin sabit bir eşitsizlik üzerinden işlediği ve kitlenin siyasal olma imkânının elinden alındığı bir durumda ortaya çıkarak her şeyi yeniden ele almayı bir zorunluluk olarak dayatacak olan geri-dönüş talebidir.

‘Haklara Sahip Olma Hakkı’ ya da Arkhe-Politika

Siyasal olanın Arendt’te var-oluşsal bir eyleme tekabül etmesinin nedeni, insanın siyasal aracılığı ile insan olmasıdır; diğer bir deyişle biospolitikos’un zoe’ye içkin zorunluluklar evreni ötesinde bir var-oluş imkânı sunmasıdır. Nitekim Arendt için, hak mefhumu da böyle bir düzlemde yorumlanır: haklar, verili düzen içerisinde insanların kamusallaşmaktan mahrum bırakılarak yalnızca biyolojik yeniden üretimleriyle sınırlandıkları ve yalnızca “şeyler”in yeniden üretiminde fail kılındıkları bir düzende sahip oldukları ayrıcalıklar olarak nitelendirilemez. Haklar, onların zaten her tür maddesel dolayımından bağımsız olarak –yani sahip olmaları için herhangi bir dışsal/yapay bir şey ile ilişki kurmalarına gerek kalmaksızın– sahip oldukları varoluşsal bir tamamlayıcıdır. Bu tamamlayıcı etmen, yine şey’den bağımsız olarak, ancak ortak bir var-oluşun deneyimlenebildiği karşılıklı eylem olan politikadan türetilir. Arendt için siyasal olanın her daim bir “başlangıç” momentine işaret etmesi bu yüzdendir: başlangıç, siyasalın zorunluluklar dünyasına ait bir nesneleştirilmiş kategori olmadığını, tersine eylemin kurucu vasıfla donatıldığı bir yaratımdır. Siyasal olan, hiçbir zaman soyut formüle edilmiş kategoriler aracılığı ile düşünülemez; daima kendi dışarısına çağrıda bulunan bir eşiktir.

Ancak bu eşiğin içeriğini doğru tahlil etmek gerekir. Arendt, siyasal olanın karşılıklılık ve ortaklık temalarında vuku bulan bağlamını, eşitlik ve özgürlüğün eş-zamanlı yaratıldığı bir imkân düzeyinde kavrar. Bu nedenle de siyasal olanın gerçekleşmesi, eşitleyici-özgürleştirici bir düzlem dahilinde vuku bulur. Bu bakımdan “hakların öznesinin kim” olduğu sorusu Arendt için kritiktir; çünkü bireysel özgürlüğü dışsal maddi unsurlar aracılığı ile bireyin a-politikliği üzerinden

kavrayan liberal-burjuva ideolojisi, anti-siyasal bir içerik taşır (Arendt, 1951: 298). Bu anti-siyasal bağlamın içeriği, hakların öznesi olan bireyleri politik düzlemde sürekli temsil edilen nesnelere dönüştürürken, faillik alanlarını iş ve emek kategorilerine indirger. İnsanın diğerleri ile eşit ve onlarla ortaklık içinde olmasından ötürü özgür olabilme koşulu olan kamusal alan, bireylerin her birinin tek tek temsil-dışı özneleşme imkânlarının zeminidir. Burjuva ideolojisine içkin “hak sahibi birey” mefhumu, bireyin var-oluşunu dışarıdan edilgenleştiren bir soyut ilkeye referans göstermesi nedeniyle Arendt’çi felsefeden dışlanır; çünkü Arendt için hak sahibi olabilmenin koşulu, buna hakkı olduğuna dair bir ön koşul oluşturan eylem hakkının somutlanmasına dayanır. Lefort’un işaret ettiği üzere, bu başlangıç nosyonu öylesine önemlidir ki, diğer tüm hak kategorileri, daha doğrusu diğer hakların öznesi olabilme koşulu, “haklara sahip olabilme hakkı”nın somutlanmasına bağlıdır (Lefort, 2002: 451-2).

Arendt’in “haklara sahip olma hakkı” mefhumunda dile getirdiği bir diğer ayrıntı, tam da siyasalın sekülerliği ile ilgilidir. Arendt, fark edileceği üzere, siyasal olanı bütünüyle soyut ve aşkın anlam dizgeleri dışında kavrama uğraşındadır. Bu nedenle de siyasala ilişkin tüm kapsayıcı ve bu anlamda bir-leştirici önermelerin yerine somut ve insanlar arası farklılıkların yansıtıldığı güncel ve gündelik bir siyasallık yaklaşımı keşfetme amacı taşır. Bu düşüncenin temelinde, insanların evrensel İnsan kategorisi altında birleştirilemeyecek denli farklı ve çoğul olmaları yatar. Modernizmin en tehlikeli sonucu, özdeşleştirmeye uygun araçlar ve bakış açıları üretmiş olmasıdır. Yaşamın teknik-teknolojik de-politizasyonu, insanları birbirilerinin ikamelerine dönüştüren mekanik nesnelere dönüştürmüştür. Kavrayışın, dilin, yaşamın tüm çoğulluk ve farklılıktan azade kılındığı ve varlığın tekdüze oluşu karşısında yaşamın mekaniğini yadsıyarak “iyi yaşam” olanaklarını arayan bir siyasal tahayyül imkânsızlaşmıştır. Arendt’in “dünyaya yabancılaşma” (Arendt, 2010: 31-61) olarak okuduğu bu problematik durum, modernliğin insana zorunluluk olarak dayattığı ve insanı salt emeği ile var-olmaya indirgediği bir yeniden üretim mekaniği çerçevesinde anlaşılabilir. İnsanı yalnızca kendi bedeni ve ürettiği şeyler evreni ile ele alma sınırlılığından kurtulmayı vaat eden tek anlamlı etkinlik, bu beden ve şeyler dünyasını aşan ve dünyayı içine düştüğü buhrandan çıkartabilecek bir sorumluluk olarak dünyasal olmaktır. Dünyasal oluş, bir tür *kozmo-politika* oluşturmaktır (Çelebi, 2009: 91). Var-oluşu insanın emek (beden) ve iş (yapay madde) kategorileri ile tanımlanmış bağlamlarının ötesine taşımayı içeren ve insanın kendisinin dışında yer alan var-oluş deneyimleri açısından da sorumlu olduğu prensibini özneleşmenin uğrağı haline getiren bu önerme, her şeyden önce insanı ve insanın içinde yer aldığı dünyasını gerçekçi bir gözle kavramayı içerir. Arendt, insan haklarının evrensel vurgusundaki temel eksiğin “gerçeklik” olduğunu

öne sürerken; insan haklarına dair kapsayıcı üst-ilkelerin dışsal bir zorunluluk dayattığını, bu nedenle hak mefhumunun belirsiz bir temsil eksenine konumlandığını dile getirmeyi amaçlar. Başka bir deyişle, haklara dair soyut ve birleştirilmiş önermeler altında insanların kendilerini somutluk ile ilişkilerinde konumlandırabilmeleri ve daha önemlisi kendi maddesel var-oluşlarına indirgendiklerinde ortak bir kamusal alan yaratabilmeleri mümkün değildir. Çünkü kamusal alan, verili düzen içerisinde yol-gösterene dönüştürülmüş bir siyasallık tahayyülünden çıkarsanabilir; bu nedenle de buna ilişkin deneyimsel alanı evrenselleşmiş Yasa düzleminde bulmak imkânsızdır.

Ancak Arendt, yasadaki boşluğa atıfta bulunmaz; daha ziyade yasanın yaratımı ile ilgilenir. İnsan haklarının soyut evrenselliği, yalnızca normatif içeriği gösterir; oysa normatif içerikten önce gelen ve bu normatif alanı mevcut gerçekliğin içerisinden kurmaya yeltenen bir eylem alanı bulunur. Hakların gerçek içeriğinin ve anlamının belirlendiği alan bu normatiflik-öncesi momenttir. Burası, normatif içeriğin gerçekleşebilme olanaklarını somutlaması bakımından soyut ilkelerin geçerliliklerinin sağlamasının yapıldığı temel düzlemdir. Şu halde burjuva ideolojisine özgü biçimde hak ve özgürlükleri salt soyut bir yasal çerçevede kavrayan yaklaşımların Arendt’çi eleştirisi burada belirginlik kazanır. Arendt için hakların verilmiş olması, bu hakların özneleri olan yurttaş-insanlarla haklar arasında doğrusal bir bağın olduğunu, bu nedenle de hakların yansıtıldığı egemen-özne karşısında insanların tümüyle bu haklara “somut biçimde” sahip olduğunu göstermez (Arendt, 2010:133). Zira haklar, insanların politik özne olabilmeleri noktasında bir olanak evrenine kapı aralıyorsa – bu anlamda yasanın, yasa-sonrasını içerecek şekilde biçimlenmesi akla gelir, ki bu paradoksal bir ifadedir– ya da bizatihi bu olanaklılığın içerisinden türeyerek ortak bir eşit-özgürlük deneyimine biçim kazandırıyorsa anlamlıdır. Öyleyse, Arendt’te hak, *hakları talep etme hakkı olarak* başlangıç-politikasına (arkhe-politik) imkân sağlıyorsa siyasal olana dair bir düzlem belirir.

Arendt’çi “hakları talep etme hakkı” nosyonu, siyasalın kurum olmaktan ziyade “kurulma” olduğunu öne sürmesi bakımından önemlidir (Balibar, 2016a: 234). Çünkü bu nosyon, öznelerin kurucu nitelikteki eylemlerini, soyut bir prosedürel kataloğun içerisinde sıkıştırarak siyasal-oluşu pasifize eder. Örneğin eşitlik, böylesi bir prosedürel düzlemde içerilemeyecek siyasal bir faaliyet/etkinlik olarak, ancak siyasal bir eylemin sonucu ve neticesi olarak gerçekleşebilir (Arendt, 2009: 312). Hakların “doğallık” içeren vasıflarını seküler bir tersine çevirmeyle yeryüzüne, daha doğrusu dünyasal bir eylemin içeriğine yerleştiren Arendt, böylece siyasal olanın kendisini aşkın bir dışsallık olarak değil, bireylerin “kurdukları” bir alan olarak tanımlar.

Bu, Arendt'in politik olana dair geliştirdiği siyasal teorinin ana hattını belirtmesi bakımından önemlidir; çünkü Arendt, politik olanı, doğrudan politika-dışında kavramayı önermiştir (Lefort, 1988: 6). Buna göre, politika, verili soyut ilkelerin normatif bağlamları üzerinden değil, bireylerin somut ve gündelik yaşamları içerisinde onları kurucu eyleme sevk edecek düzlemlerde türetilir. Bu düzlemler, “siyasalın sosyal kuruluşu” olarak tarif edebileceğimiz bir alana tekabül eder. Bu, bireylerin gündelik yaşamlarında, bilhassa onların maddi kendilikleri ile ilgili düzlemlerde (emek-iş), ortaya çıkan zorunluluklar evreninin bizzat politik olanın konusu haline getirilmesidir. Bireyin salt maddi deneyimlerden müteşekkil olarak değil, mevcut dünyayı bir anlam zinciri içerisinde yeniden dizayn edebilecek “kurucu-özne” olarak ortaya çıkması, politik olanın bu “nadir” olumsuzluğunda ortaya çıkar. Arendt'in mevcut politika düzlemi içerisinde normatif eksenlere oturmuş olan hak ve özgürlükler şemalarını göz ardı etmesinin nedeni, bu şemaların bireylerin maddi yaşamlarını aşmaya dönük talep ve eylemlerini anlamlandıracak bir “boşluk” kategorisine işaret etmemeleri, tersine bu olumsuzluğu sekteye uğratacak şekilde yapılandırılmış olmalarıdır. Çünkü politik olan, içinde bulunulan ve aşılması gerekli bir *gerçeklik* düzleminin içerisinde türetilir. Bu, yasadaki boşluğa atıfla, anarşist bir iktidar yokluğuna işaret etmez; tersine yasayı anlamlı bir biçimde koyutlayabilmek amacıyla bizzat yasa adına hareket etmektir. Gerçeklik, yasanın yalnızca soyut bir normatif ekseninde konumlanışından ibarettir ve gündelik yaşamın hakikiliğinden uzaktır. Politika ise, gündelik olanın deneyimine içkin hakikiliği yasanın içeriğine yerleştirme amacıyla edimselleştirilen kurucu/başlatıcı eylemdir; diğer bir deyişle “Arkhe-politika”dır. Arkhe-politika, insanların politik özneler olmaktan mahrum bırakıldığı ve yalnızca maddi benlikleri üzerinden yaşamaya terk edildikleri bir momentte, onların “kurucu” olma hakkıyla yasanın kendisini kurma hakkına sahip özneler olarak eyleme geçmeleridir. Bunun koşulu ise, siyasalın kendisini siyasalın dışında bulmak ve doğrudan bu radikal dışarısını siyasal düşüncenin merkezine yerleştirmektir.

2. Arendt'in Güncel Okumaları: Balibar ve Ranciere

Arendt'in siyaset kuramının merkezinde bulunan sekülerlik (eylem yoluyla kurulma) ve a-politika (siyasalın sosyal kuruluşu), günümüz tekno-bürokrasi çağında pek çok siyasal kuramcıya ilham vermiştir. Bilhassa ekonomik rasyonaliteye dayalı bir toplumsallaşma ve aynı oranda siyasallaşmanın bir kural olarak yaşandığı günümüzde, siyasal olana dair teorik düşünme gerekliliği her zamankinden fazladır. Arendt'çi siyasal kuram, bize, soyut haklara sahip pasif özneler kılımışımızın/oluşumuzun tam anlamıyla kamusal alanı geçersiz kılan bir yönetim paradigmasının doğuşuna kaynaklık ettiğini göstermiştir (Arendt, 2014;

Arendt, 2012). Arendt’çi moment, hak nosyonunu doğrudan maddi yaşamın zorunluluklar dünyası ile sınırlayan bireyci haklar ideolojisine (liberalizm) karşı, bu nosyonun siyasal sorunsallaştırılmasını imler. Bu kavrayış, gündelik yaşamın içerisindeki somut eşitsizliklerin siyasal kurulumunu yadsıyan ve eşitsizliği olağanlaştırmaya çalışan mevcut haklar sistematığına karşı hak mefhumunun “kurucu irade” yoluyla yaratılabileceğini savunur. Kurucu-özneleşme fikri, Arendt’çi momentte, insanların a-politik öznelliklerinin olağanlaştırdığı eşitsizlik ilişkilerini aşmayı vaat eden bir eşitlikçi politik alan tasavvurudur. Bu alan, mevcut kendilik bilinci içerisinde normalleştirilmiş eşitsizlik ilişkilerini yadsıyacak ve bu ilişkileri bir değişken biçiminde tasarlayarak bunları aşma hususunda eylemliliğe kapı aralayacak bir ortaklık düşüncesi içerisinde üretilir.

Politikanın politika-dışı kertelerde türetilen bir olgu olması, diğer bir deyişle a-politiğin kurucu bir vasıfla politik olanı yeniden dizayn etme talebi, politik eylemi “devrimci” bir eylem olarak görmemizi sağlar. Fakat bu devrimci potansiyel, Arendt’in bilhassa Marksizm eleştirisinde olduğu gibi, devrim-sonrası örgütlenen eşitsizlik ilişkilerini göz ardı etmememiz gerektiği fikri karşısında akamete uğrar (Arendt, 2012: 185-241). Politik eylemin devrimci doğası, hak ve özgürlüklerin bilhassa bunlardan dışlanmış olanlarca sahip olunabilecek bir negatif-oluşunda anlam kazanır. Devrimin tarihsel uğrağında kendini tarihe sabitleme amacıyla belli bir düzenlilik öngörüsüne karşı politikanın devrimci mahiyeti sona ermez. Politikanın kurumdan ziyade sürekli *kurulmaya* odaklanması bundandır: kendi eylemliliği ve buna dair içkin gerekliliği pasifize etmeye çalışan her düzenleme girişimi karşısında politika, kamusal alanın yeniden biçimlendirilmesi talebiyle geri gelir.

Bu geri dönüşler iki kuramcının referansları eşliğinde ele alınabilir. Balibar ve Ranciere’in siyaset felsefesi üzerine vurgularında güncel bir Arendt’çilik mevcuttur ve bu mevcudiyet, bilhassa “kendini özgürleştirme” (*emancipation*) ve buna bağlı olarak eşitlik ile özgürlüğün (*egaliberte*) birlikteliğine dayanır. Her iki siyaset kuramcısı da, Arendt’i andırırcasına, siyaset kuramını mevcut normatif ekseninde değil, özgürleşme ve ortaklık düşüncesinin yaratımında yakalarlar. Politika, bu kuramsal yaklaşımlarda, bireylere verili ve dışsal bir biçimde sunulmaz; tersine, mevcut düzene kodlanmış normatif haklar kategorisine oldukça yabancı bir olumsallık düzlemi olarak tasarlanır. Bu minvalde, politika, yaratımla ilgili bir şeydir; fakat yaratılan şey dışsal bir nesne değil, bireysel tahayyül, potansiyel ve eylemsel sınırlarını gösteren yeni varoluş sekanslarıdır. Dünya ile kurulan bağın yeniden ele alınması ve bu bağı kamusal ve toplumsal bir mesele dahilinde ele almak suretiyle yeni bir varoluş düzlemi önermesi, politikanın sadece normatif içerik

dahilinde değil, ancak etik bir kategoriye de içerecek denli geniş bir özneleşme kümesini barındırdığını gösterir. Dolayısıyla politikayı politika-dışından türetme çabaları, Arendt'in misyonu ile benzeşmekte ve hatta bu misyonu ilerletmektedir.

Ranciere ve Siyasalın Yeniden Doğuşu

Ranciere'in siyaset kuramı ikili bir çizgi takip eder: bir tarafta ortodoks Marksizmin siyasal yaklaşımlarına dair "temsil" eleştirisi yer alır, diğer tarafta ise demokrasi mefhumunu bireylerin özneleşme süreçlerine dahil etmeyi amaçlayan bir eylem teorisi vardır. Ancak Ranciere'i kendine özgü bir politik düşünür kılan şey, onun da tıpkı Arendt gibi, politika-dışı üzerinden politikayı anlama ve kavrama çabasıdır. Bilhassa yöntemi ile ilgili olarak Ranciere, "şimdinin ontolojisi" üzerine kafa yoran bir düşünürdür. Bu nedenle daima şimdinin içinde yer alan düzen ve bu düzene kodlanmış ilişkilerin politik potansiyellerini sorunsallaştırarak dinamik bir politika teorisi geliştirme amacındadır.

Ranciere'e göre çağımızın ana problemi, siyasal mefhumunun, sözcüğe içkin olan fakat artık gündemden düşürülmüş olan "ortak yaşama ilişkin tahayyül ve yeniden-kurma" pratiklerinin devre dışı bırakılarak, *polis*'in¹ mantığı altında değerlendirilmesidir (Ranciere, 2007: 9). Bu mantığın temelinde, her şeyi hesaplanabilir ve bu surette indirgenebilir kılma düşüncesi vardır. Böylesi bir siyaset anlayışı, ancak iktidar ile birleşmiş bir yönetim mantığında geçerlidir (Ranciere, 2007: 13). Ranciere, siyasetin polis mantığındaki formülü yerine, topluluğun kendi içerisinde indirgenemez tekilliklerden oluştuğunu varsayar. İktidar düşüncesinden arındırılmış bir siyaset fikri, düzenlenmesi gereken şeyler ile onları yöneten üst blok arasındaki eşitsizlik ilişkisinden ziyade, insanlar arası eşitlik fikrini merkeze alan bir kavrayış geliştirir (Ranciere, 1999: 26-8; Ranciere, 2007: 76). Ranciere için siyaset (polis) ve siyasal (uyuşmazlık) arasındaki ayrım budur: ilki, topluluğun belli bir yönetim mantığı içerisinde sabitlenmesini öngörerek eşitsizlik ilişkilerini kendinden soğuran bir politika anlayışına tekabül ederken; diğeri, topluluğun bu ilişkilerin içerisinde kendini kopartma anlamında bir yeniden-kurma, bir anlamda özneleşmedir. Siyasal lafzından Ranciere'in kastı, bir oluş durumudur; topluluğun içerisinde meydana gelebilecek olan ve mevcut düzende "adı konulmayan" bir

¹ Ranciere, politik kuramı içerisinde sözcüklerin somutlanabilir, yani günümüze uyarlanabilir bağlamları içerisinde kullanır. Polis sözcüğünü, Antik Yunan'a özgü siyasal birim olarak soyut bir çerçevede değil, belli bir topluluğun çıkarlarının ve beklentilerinin akılcı idaresi anlamında kullanır. Bu sözcüğü, topluluğun şimdi'deki bir-aradalığına dair algı ve bu algıdan doğan adlandırma eylemi olan siyasalın karşısında, onu pasifize eden bir düzenek şeklinde kullanmak amacıyla kuramının içerisinde yerleştirir (Ranciere, 2007: 9).

potansiyelliktir.

Ranciere'in politikaya bakışı kendini bir tür yapıbozuma gösterir: Ranciere için politika, mevcut siyaset rejimi içerisinde dışlanmışların ve eşitsizliğe mahkûm edilenlerin kendilerini özneleştirebilecekleri bir edimdir. Arendt'in "haklara sahip olma hakkı" nosyonunun öznesiledimleşmesini ileri süren Ranciere, politikanın salt kamusal alanı kurucu bir mefhumla sahip olmadığını, bunun ötesinde bir tür kendini yaratma anlamında özneleşmeye işaret ettiğini söyler. Politikanın anlamı ve misyonu, mevcut düzene içkin hiyerarşi yoluyla politik-düşünme imkanından mahrum bırakan veya bireyleri ancak temsil-gösterenler ağı içerisinde politik alana dahil eden siyaset rejiminin yapıbozumudur. Diğer bir ifadeyle politika, siyaset adıyla anılan ve eşitsiz ve temsil-odaklı ilişkilerin homojenleştirildiği bir düzlemde hayata geçirilecek bir tersine-çevirme hareketi olarak anlamlıdır (Ranciere, 2010: 47). İlişkilerin homojenleştirilmesi, bireylerin davranış ve tahayyül dünyalarında tek düze bir mantığın yaygınlaşması ve bunun politik olanı kuşatarak siyasal salt mevcudiyetin yeniden üretimine endekslenen bir teknik mesele olarak ele almak demektir. Ranciere için ise politika, mutlak düzeni değil, fakat politik akla sahip ve hakkı olan bireylerin dünya ile ilişkiye girmelerinde olumsal bir momenttir. Bu olumsallık, politikanın sonuç-odaklı olmasından ziyade başlangıç-odaklı olması anlamında kendini gösterir: politika, belli bir son düşüncesi ile değil, eşitliğin başlangıç noktasında kurucu değer olarak iş gördüğü bir oluş olarak tanımlanır. Bu nedenle eşitlik, ulaşılması istenen nihai hedef değil, "kurucu ilke" olarak düşünölmelidir.

Ranciere'in eşitlik teması üzerine vurguları en çok iki metinde açığa çıkar. Bunlardan ilki Filozof ve Yoksulları (2010b) adlı metindir. Diğer ise, politika-dışı olanın içerisinde üretilen bir politika konsepti ile uygunluktaşıyan ve eşitliğin hipotetik doğasını incelediği Cahil Hoca (1991) adlı metindir. Her iki metnin de ortak özelliği, eşitlik mefhumunu başlangıç ilkesi olarak ele almanın politik tahayyüldeki etkilerinin tartışılmasına yöneliktir. Ranciere'e göre eşitliğin ön varsayımsal kavranışı, eşitsizlik ilişkilerini yapıbozuma uğratar; çünkü bu ilişkiler kendisini olağanlaştıran bir iktidar mantığına dayanır. Eşitliğin ön varsayımsal talebi ise, bu iktidar-siyaset birleşimine karşı kurucu bir politikanın dile getirilmesi anlamında işlevseldir. Eşitliğin ön varsayımsal bir talep olarak eşitsizlik ilişkilerine karşı harekete geçirilmesi, iktidara karşı politikanın dile getirilmesidir: çünkü politika, Polis'in Bir'e dayalı iktidar-siyasetinin kaçınılmaz bir egemenlik olmadığını, eşitsizliğin eşitler tarafından kabulüne dayalı şekilde oluştuğunun göstergesidir (Aytaç, 2011:300).

Ranciere’de politikanın eşitlik talebi ile vurgusu demokrasi düşüncesinde somutlanır. Demokrasi, verili bir eşitsizlik ilişkisinin kitlesel olumlanması değil, eşitsizliğin içerisinden türeyen bir öznelliğin politik tamamlanmasıdır. Ranciere, demokrasiyi, tam da Arendt’in haklar nosyonuna dair söylediği gibi, bu mefhumdan yoksun olanların sahibi olabileceği bir şey olarak tasarlar. Demokrasiyi anlamlı kılan, onun bir talep olarak eşitsizlik ile malul düzene *dışarıdan* getirilmesidir (Ranciere, 2014: 26-8). Buradaki dışarı, siyasetin (Polis) üzerine kurulu olduğu ve eşitsizliği normalleştiren tahayyül evreni ile bu tahayyülü somutlayan yapısal ve kurumsal düzeneklerdir. Demokrasinin bir eşitlik talebi olarak sunulması, öncelikle verili düzenin normallik sınırlarını aşan bir kavrayışın “dile getirilmesi” ile mümkündür. Bu nedenle demokrasi, dilin dışına bırakılmış ve bu sayede *adı-konulmayan* haline getirilmiş *politika-dışı* öğelerin politik bir bağlam kazanarak *geri dönmesidir*.

Ranciere, “dil dışına bırakılma” meselesini politikanın temeli olarak görür; çünkü olgunun kökeni tam da Aristoteles’in “ses-söz” ikiliği çerçevesinde politikayı oluşturduğu kavrayışa dayanır. Aristoteles, *bios-politikos*’u, insanın “ses çıkaran varlık” olmaktan “söz üreten varlık” biçimine geçtiği bir düzlem olarak kavrar. Ranciere, ses-söz ikiliğini burada, “dışlanmış” bir birey grubu olarak ele alır ve tüm insanların aslında eşitlik ön varsayımı temel alındığında söz üreten canlılar olduğunu iddia eder. Dolayısıyla Ranciere, ses ile söz arasında Aristoteles’çi bir dışlama veya hiyerarşik ilişkiden ziyade, bu ikisi arasındaki ilişkiyi potansiyellik olarak ele alma eğilimindedir. Diğer bir deyişle, Ranciere için *ses çıkaran canlı olarak insandan söz üreten canlı* olmaya geçiş, doğal sayıldığı ölçüde olağanlaştırılan bir eşitsizlik şeklinde değil, eşitliğin müdahalesi olduğu takdirde ses’tensöz’e geçişi olanaklı kılan bir kurucu ilke şeklinde değerlendirilmelidir. Ranciere’in Polis’e karşı politikayı dile getirdiği moment tam da burasıdır: politika, eşitsizliği müzakere-dışı bağlama sokarak belli bir dışlama ilişkisinin süreklileştirildiği düzlemde, dışlama mantığının ve ilişkisinin kökenine inerek, dışlananlara “payını vermek”, yani onların kurucu-eşitler olarak öznelliklerini iade etmek amacıyla edimselleştirilir. Bu, tam da Arendt’e ithaf edilebilecek olan *arkhe-politikanın* yansımasıdır. Zira Ranciere, Arendt’i çağrıştırmıcasına, politikayı özneler dışsal değil, tersine öznelerce edimselleştirilecek ve öznelerce öznelleşme imkânı bahşeden bir şekilde kavrar. Politika, bu anlamda, eşitliğin tasdikidir; eşitsizleştirici koşullara karşı *arkhe-öznellik* düzlemini geri çağırarak suretiyle şimdi’yi kökenden inşa etmektir. Bu, gelenekçi bir politika değil, tersine, tarihi sonlandırmayı amaçlamaksızın her daim şimdi’yi yeni baştan düzenlemeye olanak sağlayan bir öznelleşme potansiyelinin açığa çıkarılmasıdır.

Balibar'da "Haklara Sahip Olma Hakkı"nın Ontolojisi: EgaLiberte

Balibar, tıpkı Arendt gibi, siyasal kuramını, siyaset felsefesinin tahayyül edilebilmesindeki engellerin eleştirisi ile oluşturur. Arendt'intekno-politik eleştirisi, Balibar'da ekonomi politik düzeyde karşımıza çıkar. Balibar, siyaset felsefesinin kurucu kavramlarının (eşitlik ve özgürlük) günümüzde salt ekonomik anlama sahip sosyal kavramlar olmasından şikâyet eder (Balibar, 2016a: 65). Eşitliğin siyasal anlamı ile sosyo-ekonomik anlamı arasındaki farkı kuramının içine yerleştiren Balibar, eşitliği yeniden siyasal düşünceye sokmak suretiyle siyaset felsefesini canlandırmayı amaçlamaktadır. Bu minvalde, ekonomik ve toplumsal yaşamın belirleyiciliği altında siyasal kavramların anlamlarının içlerinin boşaltılmasına karşı, siyasallığın yeniden kurgulanmasına odaklanır.

Balibar'a göre siyasal olanın merkezinde yurttaşlık ve demokrasi arasındaki bitmez çatışma vardır ve bu çatışmanın sürekliliği siyaset felsefesinin hem olanaklı koşulu hem de zorunlu uğrağıdır (Balibar, 2016b: 13). Yurttaşlık, devlete aidiyeti ve bu nispette devletin erkini gösterirken, demokrasi, yurttaşlığın tesisine dahil olmayan [dışarıda bırakılan ya da dışarıda olan] unsurlara ilişkindir. Balibar için kurucu dinamik bu çatışkıdır ve siyaset felsefesinin merkezinde bu problem bulunur. Balibar, siyasal felsefenin kayb olduğu günümüzde, bilhassa bu çatışkının artık gündemden düşürülmüş olmasını temel problem addeder; çünkü küreselleşme gibi kapsayıcı ve ekonomik bir ideolojinin kuşatıcılığı altında siyasal olan üzerine düşünmek kolay değildir. Bu nedenle siyasal felsefenin kurucu dinamiği olmaksızın kapsayıcı ekonomik ideoloji ve onun siyasal lağvedici boyutuna karşı direnç gösterilemez. Çünkü küreselleşme, siyasal olanı aşan bir sınır-ötesi bağlama tekabül etmekle kalmaz, o aynı zamanda siyasalın geçersiz kıldığı bir toplumsallaşmaya işaret etmektedir (Hardt ve Negri, 2012: 43-61). Bu toplumsallaşma biçimi, bir tür anti-siyasal şeklinde hareket etmektedir; toplumsallaşmayı depolitizasyona tabi kılarak bütünüyle ekonomik bir rasyonaliteyi ve özneleşmeyi siyasalın önüne koyma uğraşındadır.

Balibar günümüz toplumsallaşma biçimini eleştirirken hareket noktası tam da bu depolitizasyon süreçleri karşısında öznellik imkânlarının destabilize edilmesidir. Bunun da temelinde siyasalın iki kurucu ilkesi olan eşitlik ile özgürlüğün iki ayrı kertede konumlandırılması vardır:

"Bu çok derin çelişki hiç kuşkusuz nadiren sorgulanan apaçıklıklardan beslenir: Özellikle eşitlik (gerçek eşitlik diye açıklık getirilir) esas itibarıyla ekonomik ve sosyal düzene bağlıyken – ki sosyal günümüzde 'kültürel'i de kapsamaya başlayan,

tanımı gereği elastik bir kavramdır –, özgürlük öncelikle siyasal-hukuki ve kurumsal düzene bağlıdır... Eşitliğin gerçekleşmesi devlet müdahalesine bağlıdır, zira eşitlik esas itibarıyla bir bölüşüm ya da yeniden bölüşüm düzeniyle ilgiliyken özgürlüğün korunması bu müdahalenin sınırlanmasına, hatta ‘sapkın’ etkilerine karşı özgürlüğün mütemadiyen savunulmasına bağlıdır”. (Balibar, 2016a: 66).

Burada Balibar’ın vurgulamak istediği nokta, günümüz kavrayışı içerisinde eşitleyici veya özgürleştirici politik müdahalelerin diğerini eksilttiğine yönelik tavrın belirleyiciliğidir. Diğer bir deyişle, eşitlik üzerine müdahaleler özgürlüğün, özgürlüğe alan açan uygulamalar ise eşitliğin karşısında olmaktadır. Balibar ise, bu kavramların birlikte değerlendirilmediği müddetçe ne siyasal olan üzerine bir kavrayış geliştirebileceğimizi ne de bu iki kurucu kavramın bir arada bulunabileceği bir düzlem tahayyül edebileceğimizi söyler. Bunun koşulu ise siyasal olanı mevcut biçimsel düzlemi dışında düşündürmektir. Çünkü siyasal olanın biçimsel bağlamı, içeriğindeki hak ve özgürlükler mefhumlarını norma “henüz dahil edilemeyen” tekil olaylar karşısında geçersiz bırakır (Balibar, 2016a: 68-73). Böylece haklar, yalnızca biçimsel ve soyut olanın içerisinde karşılığını bulan yok-gösterenlere dönüşür. Balibar, burada Arendt’i hatırlatırcasına, politikanın politika-dışı üretimine odaklanmak suretiyle bizi, siyasal olanın öznelerin eylemlerinde türetilen ve biçimsel olanı aşan ve fakat bu biçimselliği kendinde içererek onu bir sonraki aşamada yeniden kuran bağlamına ulaştırır. Buna göre siyasal olan biçimsel olanda belirtilen soyut dizgelerin öngördüğü bir eylemsizliği değil, bu biçimselliğe dayanarak yine bu biçimsel olanı –çelişmeyecek biçimde– yeniden üretmeyi öngörür.

Siyasal olanı öznelleşmeye veya eylemde temsil edilen bir “aşma” motifine bağlayan şey nedir? Bu, politikanın, biçimsel sınırların özneye dışsal soyut içeriğini değil de öznenin eylemi ile bütünleşmiş seküler bir temsil içermesi ile anlam kazanmasıdır. Balibar’ın sıklıkla sözceler ile eylemler arasındaki radikal boşluk olarak tarif ettiği (Balibar, 2016a: 68) aporia aslında politikanın kendisidir. Balibar’ın söylemek istediği de tam da budur: politika, soyut ve normatif biçimselliğe sıkışmış ve yok-gösteren mahiyetindeki sözceler ile kendisini bu sözcelerin içerisinde kuran fakat bu sözcelerin işaret ettiği sınırların ötesine taşarak onları performe eden eylemler arasındaki çelişkinin tam ortasından doğar. Hakların biçimsel kalışının politikayı imkânsızlaştıran sinik bağlamına odaklanmaktansa, Balibar, burada politikanın olanaklı koşulunu görür.

Öyleyse, politika için, “imkânsızın deneyimi”dir diyebilir miyiz? Ya da bu soruyu, bize Arendt’i hatırlatabilecek kimi nüanslar eşliğinde değiştirip şu şekilde

formüle edebilir miyiz: Politika, kendiliği bağlayan tüm “zorunluluklar” halesinden kurtarmayı içeren ütöpik bir özneleşmeyi içerebilir mi? Her iki bağlamda da politika, kendiliğin mevcut biçimi ile verili durum (ki, bu verili durum, normatif-biçimsel kodlamaların denetimi altında olmasından dolayı “verili”dir) arasındaki çelişkinin aşılmasına dönük bir kurucu-eylem olarak belirir. Kurucu eylemin koşulu, biçimsel haklardan müteşekkil olan ve tüm içeriği mevcudiyetin yönetimi olan siyasetin aksine, bir tür negatiflik taşımasıdır. Bu negatiflik, biçimsel olanın içerisinde ifade edilmeyen, tam da bu nedenle şeylerin ve adların yönetimi olan siyasetin kodlama dizgesinin dışında kalan “boşluk”tur: adlandırılmayan olanın eylem yoluyla kurulumu olarak politika, bu nedenle verili olanın aşılması ve eylemin kurucu iradiliği bakımından özneliliğin öznesel yaratımıdır. Verili olanın aşılmasıdır; çünkü verili olanın içerisinde onu tanımlayacak biçimsel bir normatiflik ekseni yoktur. Özneliliğin öznesel yaratımıdır; çünkü kendiliğin tümüyle bağlı kılınmış olduğu zorunluluklarevresinden kopuş yoluyla kendiliğin belirlenimine tekabül eder.

Balibar’ın politikaya atfettiği bu kurucu anlamın temelinde, yine politika ile ilişkili olarak ele aldığı iki kurucu kavram bulunmaktadır: eşitlik ve özgürlük. Balibar, eşitlik ile özgürlüğü birbirilerinin içine geçmek suretiyle anlamlarını kendilerinden üst bir dolayımında kazanan kavramlar olarak görür. *EşitlikÖzgürlük* (EgaLiberte) adını verdiği bu hipotetik adlandırmanın merkezinde, *insan* ile *yurttaş* bir-arada içeren ve dolayısıyla siyasal ile bireysel olanı Aristoteles’çi bir bağlamda yeniden kavuşturmayı amaçlayan bir felsefe vardır. Balibar’ın amacı, insan (özgürlük) ile yurttaş (eşitlik) arasına çizilen dikotomik sınırlardan türeyen ve siyasal tahayyülü bireysel özgürlükler merkezli bir ekonomik ideolojiye (liberalizm) indirgeyerek geçersiz kılan bir yaklaşımı tersine çevirmektir. Egaliberte, özgürlük ile eşitliğin bir-aradalığına dair kurucu varsayımdır: yurttaş ile insan arasına sınır çizmek değil, her ikisinin birleşme sekanslarını görünür kılmaktır. Eşitliği özgürlüğe karşı bir paratoner ya da özgürlüğü eşitliğe karşı bir hak olarak formüle eden tasavvurlara karşı Balibar, bu ikisinin birbiriyle “özdeşliği” fikrine yaslanır:

“Sonuç itibariyle *eğer özgürlük eşitlik değilse* o halde ya üstünlüktür, “hâkimiyet/efendilik”tir ya da bazı güçlere tabi olma, bağımlı olma demektir, ama bu da saçma olur. Öyleyse eşitlik bununla bağlantı içinde her türlü tabiiyeti, efendiliği radikal biçimde reddeden genel biçim olarak düşünülmelidir. Diğer bir deyişle, onu ele geçiren ve zıddına dönüştüren bir iç ya da dış güç karşısında *bizzat özgürlüğün özgülleşmesi olarak* düşünülmelidir” (Balibar, 2016a: 82).

Eşitlik ile özgürlük arasındaki özdeşleşim, siyasalın sosyal kurulumunu hem

içeren hem de ona dayanarak sosyal alandaki eşitsizliklerin normalleştirilmesini önleyen bir momente tekabül etmesi açısından önemlidir. Siyasalın sosyal kurulumu, biçimsel ve normatif bir haklar şematığı oluşturmaktan ziyade, öznelleşmenin politik sekansını yaratma imkânıdır. Bu, açıkça, sosyal alandaki eşitsizliklerin olağanlaştırıldığı ekonomik ideolojinin siyasal bir düzleme aktarılması suretiyle sorgulanabilir ve düzenlenebilir bir yapıya indirgenmesi anlamını taşır. Balibar'ın sıklıkla vurguladığı üzere, insan ile yurttaş arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması, sosyal olanın siyasal olan tarafından içerilmesi ile mümkündür (2016a: 84; 2016b: 67). Ancak bu, siyasal olanın yetkesel düzlemde toplumsal olanın üzerine çökmesi ve bu anlamda toplumsalın siyasal olanın içerisinde soğrulması şeklinde bir totalitarizm olarak anlaşılmamalıdır. Buradaki içerilme fikri, bireylerin insan-yurttaş ikiliğini varoluşsal anlamda aşmalarına tekabül etmektedir. Buna göre bireyler, sosyal olanın eşitsizliğini ancak politik olanın eşitleyici-özgürleştirici düzlemi içerisinde aşabilirler. Bunun da koşulu, yapısal-normatif bir haklar şematığını toplumsalın belirleyici ilkesi haline getirmek değil, toplumsal olanı politize etme imkânı ve gücünü oluşturabilmektir. Sosyal olanı politikanın konusu haline getirerek tekil ve gündelik olanın soyut ve normatif haklar dizgesine yerleştirilmesi “paysızlara payını vermek” düşüncesi (Ranciere) ile örtüşen bir bağlama tekabül etmesi açısından da önemlidir.

3. Kurucu Eylem, Politika ve Arendt Momenti

Bu son bölümün amacı, önceki iki bölümdeki argümanları bir arada toplamak suretiyle hem bir özet sunmak hem de çağdaş siyasal felsefenin güncel kuramsal tartışması içerisinde Arendt'i nasıl düşünebileceğimize ilişkin öneriler sunmaktır. Arendt'in “haklara sahip olma hakkı” teorisinin Balibar ve Ranciere'deki kimi varsayımlarla (*siyasal* ve *egaliberte*) yakınlığı, günümüz sosyal-siyasal ayrımı içerisinde politik olanı yeniden düşünebilmemiz açısından oldukça güncel ve faydalı kuramsal araçlar sağlar. Çünkü hem Arendt'in hem de bir ortaklık içerisinde bir arada alabileceğimiz Balibar ve Ranciere'in ortak kaygıları, ekonomik olanın kendini aşırı dayatması karşısında politik olanın gerilemesidir. Arendt bilhassa teknolojik gelişmeler neticesinde yaşamın bürokratize edildiğini iddia etmiştir; Balibar ve Ranciere ise politikanın ilksel bağlamına geri dönmeyi tartışmaktadırlar. Aslında bu üç filozofun kaygı ve amaçları temelde ortaktır: yaşamın bütünüyle zorunluluklar evreni tarafından normatif biçimlendirilmesine karşın politik olanın yaşamı anlamlandırıcı boyutunu hatırlama ve kolektif olanı bu yaratıcı edimin üzerinden inşa edebilme imkânını ortaya çıkarabilmenin arayışındadırlar. Ve bu üç filozofun, yaşamın ekonomik, politik, toplumsal ve hukuki boyutlarıyla giderek teknik-bürokratik bağlamlarda tek düzeliğe indirgenmesi ve buna bağlı olarak bir

tür otomatlığa dönüştürülmesi karşısında, politik olanı bir tür “öznellik yaratımı” olarak görmelerinin sebebi de budur. Politika, yaşamın normatif-biçimselciliğin hâkimiyeti altında soyutluk tarafından soğrularak nesneleştirilmesine karşın öznelğin yaratıcı edimiyle “anamlı” bir kolektif varoluşa zemin sunabileceğinin hatırlanması ve vurgulanmasıdır.

Arendt’in “haklara sahip olma hakkı” mefhumuna yüklediği anlam ile Balibar’ın *Egaliberte*’de ve Ranciere’in de *siyasal olanın* kendisinde gördüğü anlam temelde aynıdır: *paysızlara payını vermek* ya da soyut biçimcilik tarafından görünmez kılınan öznelliği bir hak kategorisi ile ilişkilendirmek suretiyle eylemde var kılabilmek, politika yoluyla özneleşmenin yansımaları oluşturur. Arendt, *haklara sahip olma hakkının ancak bu haklardan dışlananlar tarafından sahiplenilebileceğini* söylerken amacı, hak kategorisinin ancak öznelliği politik kılma yoluyla oluşacağını vurgulamaktır. Diğer bir deyişle, *hakkı talep etme hakkı*, bu hakların öznesi olan Ben’in (self/subject) mevcut benlik statüsünü (zorunluluklar evreni) aşarak diğer Ben’lerle eşit bir-arada olduğu bir kamusal alanda özneleşmeyi içeren kurucu eylem yoluyla açığa çıkabilir. Arendt’in politikaya kurucu eylem atfetmesinin özünde anarşist bir bağlamı dışlaması da bu yüzdendir: *kurucu eylem, başkaldırma hakkı olmasından ötürü politiktir ve bu hakka dayandığı ölçüde kurucu ilkenin (arkhe) öznesidir* (Balibar, 2016a: 85; Ranciere, 1999: 36).

Ranciere her ne kadar “arkhe’siz demokrasi” arayışında olsa da, Arendt’in cumhuriyetçi siyaset felsefesi ve Balibar’ın yurttaşlık teoremleri ile örtüşen bir bağlam içerir. Bu bağlam, *paysızların pay alma imkanı olarak politikanın*, bu payı talep etme hakkında kendisini somutlayan simgesel bir arkhe’nin vurgulanmasında fark edilir. Ranciere, esasında, politikanın arkhe ile olan ilişkisine temelden karşı değildir; o daha ziyade arkhe’nin “paysız bırakan” bağlamına karşıdır (Ranciere, 2010c: 82-4). Politikayı anlamlı ve verili olana yönelerek yeniden kurma noktasında yetkili kılan şey, paysızlara hakları olan payı sunacak “temel ilke”yi içermesidir. Ranciere, Arendt’in “haklara sahip olma hakkı” mefhumunu farklı bir düzlemde yeniden üretir: hakları somutlayacak olan şey, verili normatif-biçimsel dizgeyi aşarak onu önceleyen bir temel ilkenin (arkhe) kurucu nosyonunun mevcut olan karşısında üstünlüğünü göstermesidir. *Hakkı talep etme hakkı*, normatif olanı geçerli kılan o ilksel ilkenin kurucu yetkesine dayanır; politika ise, bu kurucu ilkenin aşkın normatifliğine dayalı bir şekilde mevcut biçimsel dizgeyi aşma edimidir.

Politika, bu bağlamda seküler ile aşkın olanı aynı anda içeren fakat birbirilerinden uzaklaştırmayan bir normatif çerçevenin görüntüsüdür. Kurucu edimin yetkesinin ancak temel ilkeye (arkhe) referansla anlam kazanması bu

yüzdendir: hakları talep etme hakkı olarak başkaldırı/kurucu (Balibar, 2016a: 85-6) politika, seküler eylemde temel ilkeyi yeniden koyutlar. Diğer bir deyişle normatif olanın dışsallaşmış soyutluğuna karşılık politika, bu normatif dizgede temsil edilebilecek bir özelliğin yaratımına yönelir; hakların biçimsel olmanın ötesine geçerek somutluk ihtiva etmesinin olanağı bu iki dizgenin (ilke-eylem) örtüşmesi ile oluşur. Arendt'in antik Yunan dünyasında keşfettiği politik imkan olan *Isonomia*'nın anlamı budur: isonomia, biçimsel eşitliği imleyen bir rejim değil, yurttaşlığı her an yeniden kuran kurucu ilkedir (Balibar, 2016a: 225). İnsanı soyut-kategorik bir yurttaş tanımı içinde soğuran temsil-siyasete karşı isonomia, hakkın imlediği normatifliğin içeriğinin bizatihi eylem yoluyla doldurulmasıdır. Bu nedenle Arendt, insanın yurttaş dönüşümünde büyük önem atfettiği eylem mefhumunu politikanın birincil vasfı olarak ilan eder (Arendt, 2009: 302-9).

Politikanın eylemde/eylem yoluyla türetilişi, normatif-biçimsel ilkeye dahil olmayan tekil deneyimlerin ve hatta olumsuzluk ile malûl durumların belirsiz kılınarak içeriksizleştirilmesine karşı, onları adlandırmanın ya da normatif olanla ilişkilendirerek onlara belli bir içerik kazandırmanın olanağıdır. Bu içerik, tam da Arendt'in antik Yunan'da olumladığı bios-politikos içerisinde bireyin kendi tekil benliğini (zorunluluklar evreni içinde yapılandırılmış sınırlı benlik, *zoe*) aşarak varlığına etik-politik bir üst anlam eklemesi yoluyla oluşur. Politika, bu anlamda varoluşun potansiyel içeriğini koyutlama ve bios-politikos içine dahil edilme hakkına sahip olduğunu ilan etme edimidir. Diğer bir deyişle, kişi, politika/politik edim yoluyla kendi varlığının salt zorunluluklar evreni içerisinde değerlendirilen unsurlar ile sınırlanamayacağını ve değer atfedilemeyeceğini ilan eder. İşte bu nedenle politika, bireysel yaşamın ve bireyin içinde yer aldığı toplumsal ilişkilerin bütünüyle ekonomik bakışın (bireyselliği değişmez forma sahip bir zorunluluk yasası içinde kavrayan yaklaşımlar) hakim olduğu bir yaşam biçimi içerisine indirgenemeyeceğinin iddiası ve talebi olarak sosyal olanın sınırlayıcı bağlamının aşılmasına dönük bir edimdir. Arendt'in politikaya her zaman atfettiği çifte anlamlılığın esası da budur: politika, bir taraftan bireysel varoluşun üst anlama sahip olan bios düzlemine ait olduğunun talebi olarak kendini eylemde gösterir; fakat diğer yandan bu edimin kaynağı yine ilksel bir normatif düzlemde kayıtlıdır. Öyleyse politika, eylem ile normatifliğin arasındaki somut-soyut ikiliğinin aşılmasına dönük bir çaba olarak da düşünülmelidir. Zira Arendt için politikanın içeriği, bireyselliğin yurttaşsal bağlamının koyutlanmasıdır; çünkü yurttaşlık kategorisi, edilgen bir biçimde belli bir yurttaş topluluğunun "içinde bulunma"yı değil, "ona atıfla eylemde bulunma"yı içerir (Balibar, 2016a: 228). Bu bağlamda politika, yurttaşlığın gösterimidir; yani hak mefhumunun soyut öznesi olarak biçimci bir normatifliğin alanında yer almak değil, bu normatifliğin eylem yoluyla

yeniden kurmak demektir. Keza Ranciere açısından da politika, bu normatif alanın içerisinde yer bulamamış ve dışlanmışlar tarafından dile getirilebilecek bir taleptir; çünkü talep, [zaten] hakkı olan üzerinde hak iddiasında bulunmak anlamında hem yasaya dayanmak hem de yasayı yeniden kurmak anlamı taşır.

Sonuç

Politika üzerine düşünmenin günümüzdeki zorlukları her şeyden önce politikaya atfedilen anlamın teknik işlevlerle veya soyut-normatif-biçimsel şemalarla yüklü olmasıdır. Oysa ki politika, bireysel olanın dönüşümü ile kolektif olanın bir arada örgütlenmesi anlamında kurucu-ilkesel bir temele dayanan bir edim olması hasebiyle yaşamı dönüştüren bir anlam üretimidir. Bu anlam üretimi, gerek bireylerin kendileriyle kurdukları ilişki bağlamında, gerek kolektif olanın kendini adlandırması noktasında kendini gösterir. Politika, özneliğin adının konulmadığı veya bu öznelik alanının içeriksiz kılındığı durumlarda “paysız bırakılmış” olmaya rağmen ‘hakkı talep etme hakkı’ni ileri sürmektir. Bu bakımdan politika, daima, normatif olanda temsil edilen kurucu ilkeye (arkhe) dayanarak hem bu ilkeyi normatif olan karşısında yeniden üstün konuma (supreme) yerleştirmektedir hem de bu kurucu ilkeyi somut ve tekil deneyime ekleyerek normatif olanı yeniden üretmenin koşulunu yaratmaktadır. Bu bakımdan mevcut normatif dizgeye karşı çizilen politik eleştiri, sanılanın aksine normatif olanı yerinden etmek suretiyle ilkesiz bir düzen kurma isteği değil, tam tersine kurucu ilkeyi soyutluğundan çıkararak gündelik olanın tekil deneyimi içerisinde güncelleştirme yoluyla yeniden üretmektir. Bu nedenle politikanın anlamı, mevcut biçimsel düzen içerisinde görünmez ve belirsiz kılınmış kurucu ilkeyi soyutluğundan kurtarmak ve onu öznelerin edimlerinde hayata döndürmektir.

Arendt’in “haklara sahip olma hakkı” olarak tarif ettiği ve politikaya kurucu bir rol olarak atfettiği temel nosyon, günümüzde salt prosedürel ve soyutlanmış bir normatif çizgiye indirgenmiş demokrasiler için önemini ve güncelliğini korumaktadır. Bu temel ilke, hakların öznelere ait olan bir yetkeyi işaretlemesi anlamında değil, onları etkin bir faile dönüştürmesi anlamında önemlidir. Hakka sahip olmanın normatif biçimi, soyutlanmış bir hak ilişkisi işaretlerken, “haklara sahip olma hakkı” çok daha somut ve devingen bir anlam ihtiva etmektedir. Çünkü ilkinde haklar ile kurulan ilişki biçimsel bir temsilaracılığı ile sağlanırken, ikincisinde bu ilişki somut edimde kurulur.

Arendt’in bu ilkeye atfettiği önem özellikle Balibar’ın Egaliberte adını verdiği önermede somutlanır. Balibar, eşitliközgürlük önermesinde, insan ile yurttaş

(sosyal ve siyasal) arasındaki ayrımı aşacak bir varoluşa göndermede bulunur. Bu önerme, bilhassa siyasal olanın sosyal olan tarafından dışlandığı günümüzde eşitsizlikleri bizatihi eşitlikçi bağlamda göstererek olağanlaştıran ekonomi temelli yaklaşımlara karşı politikanın normatif bağlamını oluşturma amacıyla türetilmiştir. Buna göre politika, bir tarafta normatif olan ile diğer tarafta bu normatif olana yerleştirilecek nesneler arasındaki idare sistemi olarak düşünülmemelidir. Tam tersine politika, normatif olan ile tekil deneyimler arasındaki boşluğu (çelişki) gidermek için “normatif adına” konuşma yetkisini eline alarak bu normatifliği kuran kurucu ilkeyi (arkhe) harekete geçirmek ve bu noktadan hareketle “hakkı olan adına talepte bulunmak”tır. Bu bakımdan politika ne devrimci bir ütopyaya indirgenebilir, ne de mevcut siyaset düzenini topyekun ilga edecek bir şey olarak düşünülebilir. Politikanın tüm anlamı ve kıymeti, meşru ve geçerli bir normatif ilkeyi bu normatiflik dizgesi içerisinde yer almayan tekil durumlarla ilişkilendirerek adlandırmak, yani siyasalın konusu ve kaygısı haline getirebilmektir. Arendt’in tüm niyeti, politik olanı hem normatif hem de tekil deneyimleri dışlamayacak denli yeniden örgütlenmeye müsait bir form olarak tasarlayabilmektir. Diğer bir deyişle, politika, eşzamanlı biçimde hem kurucu ilkeyle özdeş bir normatif dizgeye dayanan tutarlılık düzlemi olmalı, hem de tekil olanı normatif olana dahil edebilecek bir kurucu vasfa sahip olmalıdır. Siyasal felsefenin insan ile yurttaş, toplum ile devlet, özgürlük ile eşitlik, vb. ayrımlara dayanan bağlamı göz önünde bulundurulduğunda Arendt’in amacı ve kaygısının sonunun gelmediğini ve bu kaygının daha da derinleştirilmesi gerektiğini fark edebiliriz.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*, New York: HarcourtBrace

Arendt, H. (2009). *İnsanlık Durumu Seçme Eserler 1*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim

Arendt, H. (2010). *Geçmişle Gelecek Arasında Seçme Eserler 2*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim

Arendt, H. (2014). *Totalitarizmin Kaynakları 3 Totalitarizm Seçme Eserler 8*, çev. İsmail Serin, İstanbul: İletişim

Arendt, H. (2012). *Devrim Üzerine Seçme Eserler 7*, çev. Onur Eylül Kara, İstanbul: İletişim

Aytaç, A. M. (2011). *Kitlelerin Ruhu Siyasal ve Sosyal Kuramda Kalabalık Tahayyülleri*, Ankara: Dipnot

Balibar, E. (2016). *Eşitlik Özgürlük Siyasal Denemeler 1989-2009*, çev. Oylum Bülbül, İstanbul: Metis

Balibar, E. (2016b). *Yurttaşlık*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL

Benhabib, S. (1996). "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy", Seyla Benhabib (der), *Democracy and Difference Contesting the Boundaries of the Political* (içinde), New Jersey: Princeton University Press, s. 67-95

Canovan, M. (2009). "Önsöz", Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu Seçme Eserler 1*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim

Çelebi, A. (2009). "Haklara Sahip Olma Hakkı" ya da Siyasal Haklar: İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme", *Tesmeralsekdiz*, yıl: 3, no:4, s. 84-116

Hansen, P. (1993). "Introduction", Hannah Arendt, *Politics, History and Citizenship*, Stanford: Stanford University Press

Hardt, M. ve Negri, A. (2012). *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı

Lefort, C. (1988). *Democracy and Political Theory*, çev. David Macey, Oxford: PolityPress

Lefort, C. (2002). "Thinking with and Against Hannah Arendt", *Social Research*, vol 69 (2), s. 447-459

Minnich, K. E. (2010). "Thinking with Hannah Arendt, An Introduction", *International Journal of Philosophical Studies*, vol. 10 (2), s. 123-130

Mouffe, C. (2010). *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim

Ranciere, J. (1991). *The Ignorant Schoolmaster Five Lessons in Intellectual Emancipation*, çev. KristinRoss, California: Stanford University Press

Ranciere, J. (1999). *Disagreement*, çev. Julian Rose, Minneapolis: University of Minnesota Press

Ranciere, J. (2007). *Siyasalın Kıtısında*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis

Ranciere, J. (2010). *Özgürleşen Seyirci*, çev. Burak Şaman, İstanbul: Metis

Ranciere, J. (2010b). *Filozof ve Yoksulları*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis

Ranciere, J. (2010c). "Demokrasiye Karşı Demokrasiler", Eric Hazan (der), *Demokrasi Ne Alemde* (içinde), çev. Savaş Kılıç, İstanbul: Metis, s. 81-87

Ranciere, J. (2014). *Demokrasi Nefreti*, çev. Utku Özmkas, İstanbul: İletişim

NEVROTİK KİŞİLİK ÖZELLİĞİ İLE KİŞİSEL BAŞARI HİSSİNDE AZALMA İLİŞKİSİNDE İSTİSMARCI YÖNETİMİN ARACILIK ETKİSİ

Emre SEZİCİ*
Bora YILDIZ**

ÖZET

Bu çalışmada nevroitik kişilik özelliğinin, tükenmişliğin alt boyutlarından biri olan kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki doğrudan etkisi ve istismarcı yönetim algısının bu ilişkideki aracılık etkisi Mağdur Kaynaklı Suç Kuramı kapsamında incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Kütahya ilindeki Banka, Maden, Sağlık, Seramik-Cam ve Eğitim sektöründe çalışan ilk kez işe girmiş ve çalışma yaşamlarının henüz ilk iki yılı içinde olan kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 355 kişi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 355 çalışandan elde edilen veri SPSS ve LISREL programlarında çok değişkenli analiz yöntemleri ile test edilmiştir. Araştırma bulguları göstermiştir ki istismarcı yönetim algısı, nevroitik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişkide tam aracı role sahiptir. Araştırma sonucunda yöneticiler ve uygulayıcılar için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nevrotizm, kişisel başarı hissinde azalma, istismarcı yönetim algısı.

ABSTRACT

THE MEDIATOR ROLE OF ABUSIVE SUPERVISION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN NEUROTICISM AND PERSONAL ACCOMPLISHMENT

In this study, the direct effect of neuroticism on the personal accomplishment as a sub-dimension of burnout, and the mediator role of abusive supervision perception in this relationship were investigated in light of the Victim Precipitation Theory. The sample of this study consists of 355 employees (in banking, mining, Health, Ceramic-Glass, and Education sectors) by using convenient sampling method, who were in their first two-year work experience in Kütahya province from Turkey. The data gathered from the sample was analyzed by using multivariate data analyze technics by means of LISREL and SPSS software. The findings show that abusive supervision perception fully mediates the relationship between neuroticism and personal accomplishment. Managerial and further research implications are provided.

Keywords: Neuroticism, personal accomplishment, abusive supervision perception.

* Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İşletme Bölümü, (emre.sezici@dpu.edu.tr)

** Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İşletme Bölümü, (borayildiz@istanbul.edu.tr)

1. Giriş

Freudenberger'in (1974) kavramsallaştırdığı ve Maslach ve Jackson'ın (1981) duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma olmak üzere üç alt boyut altında sınıflandırdığı tükenmişlik kavramı, çalışanların iş ve örgütlerine yönelik olumsuz tutumlar geliştirmelerine neden olan bir olgudur. Bu olgunun ortaya çıkışı örgütsel ve bireysel bağlamda olmak üzere iki grup altında ele alınmaktadır (Huprich, 2007: 2-3). Bireysel nedenler; çalışanın demografik özelliklerinden (yaş, cinsiyet, vb.) kişilik özelliklerine kadar uzanan birçok faktörü içerebilirken, örgütsel nedenler; çalışanın iş yükünden, kötü muamelede bulunan yönetim anlayışının varlığına kadar uzanan birbirinden farklı birçok faktörü kapsayabilmektedir (Demirel ve Seçkin, 2009: 148-149).

Bu bağlamda, gün geçtikçe iş örgütlerinde çalışanların iyilik durumları ve performansları üzerinde yıkıcı ya da baltalayıcı olarak nitelendirilen kişilik özellikleri ve yönetici tutumları üzerine odaklanılarak yapılan araştırmaların artmakta olan sayısı, aslında bir yönüyle yönetici ile çalışan arasındaki ilişkinin önemine dikkat çekerken (Tepper, 2000; Pizzino, 2002; Harvey, vd., 2007; Aryee, vd., 2008; Ülbeği, vd., 2013; Özdevecioğlu, vd., 2014; Üçok ve Turgut, 2014; Sakal ve Yıldız, 2015) diğer bir yönüyle de çalışanın rol ve rol ötesi iş davranışları üzerinde kişilik özelliklerinin etkilerini gözler önüne sermektedir (Ormel ve Wohlfarth, 1991; Magnus vd., 1993).

İlgili alan yazındaki birçok çalışma istismarcı yönetim algısını çeşitli olumsuz davranışların tetikleyicisi olarak kabul etmesine rağmen bu algının bireyin kişilik özelliklerinden kaynaklanabileceğine yönelik çalışmalar hala sınırlı düzeydedir. Başka bir söylemle özellikle çalışanlar üzerinde yapılan çalışmalar madalyonun öteki yüzünü incelemeyi göz ardı etmişlerdir. Ancak ilgili kuram bağlamında bakıldığında, nevrotik kişilik özelliğine sahip çalışanların bu algıya daha duyarlı olabilecekleri öngörülmüştür. Bu bağlamda, araştırma nevrotik kişilik ve kişisel başarı hissinde azalma değişkenleri arasındaki ilişkileri, istismarcı yönetim algısının aracı rolüyle ilk kez ortaya çıkartması ve ilgili literatürdeki boşluğu doldurması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada nevrotik kişilik özelliğinin, kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki etkisinde istismarcı yönetim algısının aracı rolü incelenecektir. Araştırmanın temel sorunu, kavramsal çerçevede öncelikle nevrotik kişilik, istismarcı yönetim ve kişisel başarı hissinde azalma kavramları tanımlanmak suretiyle ele alınmış ve ilgili değişkenler çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmaların

bulgularına yer verilerek gerçekleştirilmiştir. Daha sonrasında ise araştırmanın yöntemi (evren-örneklem, kullanılan veri toplama araçları) ulaşılan bulgular ve bu bulgular ışığında değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve ve Hipotezler

Çalışmanın kuramsal alt yapısı Aquino (2000) tarafından geliştirilen Mağdur Kaynaklı Suç Kuramı'na (Victim Precipitation Theory) dayanmaktadır. Bu kuramın amacı, mağduru psikolojik, sosyal ve hukuksal boyutlar bağlamında incelemek ve nihai amaç olarak mağdur olmayı önlemek için gerekli koşulları ortaya koymaktır (Sokullu-Akıncı, 2008: 31). Bu amaç çerçevesinde özellikle; mağdur tipolojisi, bunun suçun nedenleriyle olan ilişkisi, mağdurun suçtaki rolü ve sorumluluğu gibi konular üzerinde durulmaktadır. Bu konudaki çalışmalar, istenmeyen davranışı gerçekleştirene yönelik "kötü, hasta, sapık, toplum dışı", buna karşılık mağdurla ilgili olarak "kötü talihli, saldırıya uğramış, masum" biçimindeki nitelendirmeleri ve şablonları ortadan kaldırmıştır. Hatta bazı durumlarda, mağdurların da kusurlu oldukları iddia edilmiştir. Mağdurun suça yol açması, "mağdurun faili cesaretlendirici ya da tahrik edici davranışlarıyla ya da riski arttıran bir takım diğer yollarla kendisine karşı suç işlenmesine neden olabilmesi" şeklinde ifade edilmektedir. Mağdurun suça yol açması kasıtlı, bilinçli olabileceği gibi genellikle bu duruma neden olan hususların farkında olmamasına bağlı olarak da gerçekleşebilmektedir. Suça yol açıcı etkenler, mağdurun bilmeyerek de olsa sergilediği ve suçun işlenme olasılığını arttıran bir eylem ya da nitelikler (Dursun, 2003: 5-7) şeklinde ifade edilebilir.

2.1. Nevrotik Kişilik Özelliği ve İstismarcı Yönetim Algısı Arasındaki İlişki

Toplumun da isteklendirmesiyle yaşamına bir anlam katmak ve kendini geliştirmek isteyen olağan insan, ağır bir zorlanmayla karşı karşıya kaldığında başlıca iki baş etme yönteminden birine başvurur. Bunlar; yeni koşullara adaptasyon sağlamak için gerekli gayreti göstermek ve psikolojik yönden herhangi bir dağılmaya karşı bilinçli tutum ve davranışlar geliştirerek kendini korumaya çalışmaktır. Her insan psikolojik bütünlüğünü sürdürmek, türlü zorlanmalar karşısında psikolojik dağılmalara karşı koymak ve benliğinin değerini muhafaza etmek amacıyla çeşitli savunma mekanizmalarından istifade etmeye çalışır. Şayet zorlanmalı durumlarla mücadele etmek için başvuru bu tepkiler insanın yeni koşullara uyum sağlamasını engelleyecek derecede abartılır veya başlıca bir araç haline gelirse, sağlıksız bir vafa sahip olurlar. Yerleşmiş bir kısır döngünün ürünü olan ve sağlıksız niteliğe sahip tepkilerin, insanda nevroitik savunma mekanizmalarının ortaya çıkmasında oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.

Bu döngünün girdabına kapılmış insan, zorlandığı durumların üstesinden gelmek için gayret göstereceğine onlardan kaçınmak ya da onları yadsımak ister; eksiklik duygusuna eşlik eden yetersizlik duygusu içindedir; gündelik ve olağan yaşam döngüsü içinde karşı karşıya kaldığı problemleri baş edilemez olarak gördüğünden sıklıkla anksiyeteye kapılır; kendi menfaatine ters düşen davranışları sergilediğinin ve alternatif çözüm yollarını görebilmesini perdeleyen katılığın farkında değildir; doğallıktan kopmuş yaşam biçiminin bir sonucu olarak gözlemlenen benmerkezciliği nedeniyle diğer insanlarla yakın ve samimi ilişkiler kuramaz; karşı karşıya kaldığı sorunlarını çözme becerisi ve çabası gösterememenin yarattığı suçluluk duygusu, öfke ve işe yaramazlık duygusu, yabancılaşma ve mutsuzluk duygularıyla varlığına egemendir. Ancak sayılan bu belirtiler, nevrotik kişiliğin çekirdeğini oluşturmakla birlikte bir insanda nevrotik çekirdeğin tüm özelliklerinin bir arada bulunacağı anlamına gelmemelidir. Nevrotik kişilik örüntüsüne sahip insan, tehlikenin sürekli varlığına olan inancı ve algılamasının daralmasına bağlı olarak tüm dikkatini çoğunlukla kendi üzerinde toplar (Gençtan, 2015: 63-64). Bu bağlamda yüksek nevrotik kişilik özelliği gösteren kişiler; mutsuz, kaygılı, tehlikeye karşı aşırı duyarlı, uyumsuz, sinirli ve diğer insanlarla ilişkilerinde bencil ve tutarsız oldukları söylenebilir (Somer, 1998: 29). Diğer insanlarla duygusal bağlarının zayıflamasına bağlı olarak sevme becerisini yitirmiş olmanın boşluğunu, kendi bütünlüğünü korumaya yönelterek doldurmaya çalıştığından diğer insanlarla layıkıyla ilgilenemez. Sorumluluk bilincinin zayıflamasına ya da iş örgütündeki olumsuzluklara bağlı olarak çalışma yaşamında işinin resmi performans gereklerini ve iş tanımlarında belirlenmiş hususları asgari düzeyde ve zamanında yerine getirmekte güçlük yaşayabilir. İstismarcı yönetici algısı yüksek olan çalışanların, nevrotik kişilik özelliklerine (Aquino ve Thau, 2009; Bowling ve Beehr, 2006), olumsuz duygulanım (Aquino ve Bradfield, 2000; Aquino, vd., 1999; Tepper, vd., 2006; Henle ve Gross, 2014), saldırganlık (Aquino ve Bradfield, 2000), serzenişte bulunma (Kim, vd., 2009), kaçınma-zorlama çatışma yönetim tarzları (Aquino, 2000) ve dışsal (nefret) yükleme tarzlarına (Gibson ve Barsade, 1999; Martinko, vd., 2009) yatkın olduklarının saptanması da aslında meselenin Mağdur Kaynaklı Suç Kuramı'nın varsayımlarının geçerliliği hususunda çarpıcı sonuçlar sunmaktadır. Bu varsayım ve açıklamalar doğrultusunda araştırmanın birinci hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Nevrotik kişilik özelliğinin istismarcı yönetim üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.2. İstismarcı Yönetim Algısı ve Kişisel başarı Hissinde Azalma Arasındaki İlişki

İş yerinde saldırganlığın bir türevi olarak “istismarcı yönetim” kavramı; astın, yöneticisi tarafından fiziksel şiddet içermeyen fakat süreklilik arz edecek bir

biçimde sözlü ve sözel olmayan düşmanca bir muameleye maruz kalma durumuna ilişkin öznel değerlendirmesi (Tepper, 2000: 178) şeklinde tanımlanmaktadır. Harvey'e, vd. (2007: 266) göre, istismarcı yönetim ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi konu alan çoğu çalışma, bu durumun yönetici ile ast arasında yaşanan kişisel çatışmadan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Kişilerarası (ast-üst) çatışma neticesinde yaşanan tükenmişlik, istismarcı yöneticinin devamlılık arz edecek şekilde astının özsaygı ve özyeterliliğini hedef alan girişimlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Daha önceki çalışmalarda kişisel başarı hissinde azalma ile istismarcı yönetim arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı saptanmıştır (Aryee, vd., 2008: 403; Harvey, vd., 2007: 273; Tepper, 2000: 184). Bu noktada ast açısından yaşanan stresin kaynağı, öncelikle lider desteğinin kaybı olarak değerlendirilmelidir (Tepper, 2000). Bu varsayım ve açıklamalar doğrultusunda araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₂: İstismarcı yönetimin kişisel başarı hissinde azalma üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.3. Nevrotik Kişilik Özelliği ve Kişisel Başarı Hissinde Azalma Arasındaki İlişki

Nevrotik kişilik özelliğine sahip insan, kendi sorumluluklarını ve başkalarına karşı yükümlülüklerini ihmal ettiğinin genellikle farkındadır. Kendine olan dönüklüğü ve hiçbir çaba göstermeksizin diğer insanlara yönelttiği bencil talepleri, kimi zaman suçluluk duygusu içinde davranmalarına neden olur. Ancak bu türlü duygulara eşlik eden yetersizlik duygusu ve anksiyete, nevrotik insanın yalnızca sığ transferans ve güven yaratmayan ilişkiler kurabilmeleriyleve mutsuzluğuyla sonuçlanır (Gençtan, 2015: 65). Davranışlarının sürekli bir biçimde doyumsuzlukla neticelenmesine karşın kişinin bu yaşam biçimini devam ettirmekte mukavemet göstermesi, nevrotik kısırdöngünün tipik bir çelişkisidir. Bu çelişki, gerçekte olmayan tehlikelerin sürekli algılanıyor olmasından ve yaşanan kaygılardan bir an önce kaçma arzusunun kaynaklanmaktadır. Nevrotik kişilik özelliğine sahip insan acelecidir, bir zorlanmayla karşı karşıya kaldığını fark ettiği andan itibaren bu durumun gerçekten tehlikeli olup olmadığı üzerinde yeterince düşünmeksizin kaçınma tepkisi geliştirir. Karşılaştığı durumlara yönelik kısa vadeli ve geçici çözümler geliştirdiği için etkin olamaz. Aşırı duyarlılığı, zorlanma→kaygı→kaçınma→kaygı kısırdöngüsünün benliğine yerleşmesiyle sonuçlanır. Bu duyarlılık, gittikçe artan ve sadece kaygı yaratan durumların yaklaşmasına bağlı olarak değil, böyle bir ihtimalin bulunduğu durumlardan dahi kaçınmasına sebep olur. Böylece zaman içinde nevrotik kişinin yaşam alanı giderek daralmaya başlar (Gençtan, 2014: 144-145).

Kişisel başarı hissinde azalma boyutuise çalışanın kendine dönük beceriksizlik, başarı eksikliği, iş yerinde verimsizlik gibi öznel değerlendirmesini ifade eder (Maslach vd. 2001: 399). Bu boyuta göre kişi, kimsenin kendisine değer vermediğini düşünür ve içine kapanır. Bütün bu duygu ve düşünce bütünlüğü içinde birdaha iş hayatında başarılı olamayacağı hissine kapılır, çalışma arkadaşlarıyla iletişim kopuklukları yaşar ve iletişimde de yetersiz kaldığını düşünmeye başlar (Gökoğlu, 2010: 77). Öz saygısını ve motivasyonunu yitiren birey, kendini olumsuz şekilde değerlendirme eğilimine girer. İnsanın, bir diğerine olumsuz yanıtlar-tepkiler geliştirmesini, kişisel başarılarını depresyonla şekillendirmesini, düşük moral, kişiler arası çatışma, olumsuz duygulanıma eşlik eden düşük üretkenlik, zorlanmalar ile başa çıkmada yetersizlik ve benlik saygısının yitirilmesini içerir (Dursun, 2000: 14-15). Daha önceki çalışmalarda, nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmekle beraber (Bakker vd., 2006; Azeem, 2013; Kaptangil ve Erenler, 2014) bu varsayım ve açıklamalar doğrultusunda araştırmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₃: Nevrotik kişilik özelliğinin kişisel başarı hissinde azalma üzerinde pozitif etkisi vardır.

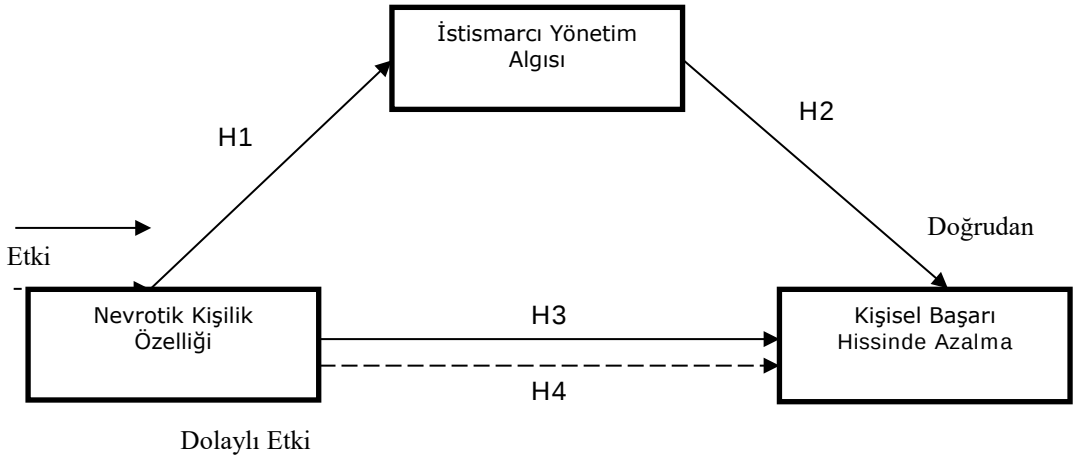
2.4. İstismarcı Yönetim Algısının Aracı (Mediator) Etkisi

Daha önceki çalışmalarda nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir (Bakker vd., 2006; Azeem, 2013; Kaptangil ve Erenler, 2014). Bu çalışmalardan yola çıkarak nevrotik kişilik özelliğinin kişisel başarı hissinde azalmayı tetikleyen bir faktör olduğu söylenebilir. Diğer yandan istismarcı yönetim algısı yüksek olan çalışanların, nevrotik kişilik özelliklerine (Aquino ve Thau, 2009; Bowling ve Beehr, 2006), olumsuz duygulanım (Aquino ve Bradfield, 2000; Aquino, vd., 1999; Tepper, vd., 2006; Henle ve Gross, 2014), saldırganlık (Aquino ve Bradfield, 2000), serzenişte bulunma (Kim, vd., 2009), kaçınma-zorlama çatışma yönetim tarzları (Aquino, 2000) ve dışsal (nefret) yükleme tarzlarına (Gibson ve Barsade, 1999; Martinko, vd., 2009) yatkın olduklarının saptanması dikkatleri Mağdur Kaynaklı Suç Kuramına çekmektedir. Yüksek nevrotik kişilik özelliği gösteren kişilerin mutsuz, kaygılı, tehlikeye karşı aşırı duyarlı, uyumsuz, sinirli ve diğer insanlarla ilişkilerinde bencil ve tutarsız oldukları düşünüldüğünde (Somer, 1998: 29) problemin her zaman çalışan dışındaki faktörlerden kaynaklanabileceği görüşünün aksine çalışanın aktör olduğu bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda kuramın temel argümanından yola çıkılacak olursa, mağdurun nevrotik kişilik özelliğine sahip olması bir anlamda

yöneticisini istismarcı olarak algılamasına daha kolay zemin hazırlayacak, dolayısıyla bu algı üzerinden kişisel başarı hissini azalacağı öngörülmektedir. Bu varsayım ve açıklamalar doğrultusunda araştırmanın dördüncü hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H4: Nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişkide istismarcı yönetim algısı aracılık etmektedir. Başka bir söylemle nevroitik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissi arasındaki ilişki istismarcı yönetim algısı üzerinden ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Zayıf sorumluluk kişilik özelliklerine ya da iş ortamlarındaki olumsuzluklara bağlı olarak işinin resmi performans gereklerini ve iş tanımında belirlenmiş hususları zamanında ve olması gerektiği gibi yerine getirmeyen çalışan tipolojisiyle mücadele edilmesi ancak bu tipolojiyi doğuran ve gelişimini destekleyen nedenlerin doğru bir şekilde saptanmasıyla mümkündür. Aksi durumda çalışanlar potansiyel olarak işlerinden soğuyup devamsızlık yapmaya (Farrell, 1983: 598), sanal kaytarma eğilimi göstermeye (Keklik vd., 2015; Yıldız vd., 2016; Köse, vd., 2012: 291; Yıldız vd., 2015; Örucü ve Yıldız, 2014: 100; Yıldız ve Yıldız, 2016; Yıldız ve Yıldız, 2015) ve çalışma saatleri içinde işlerine odaklanmak yerine işle alakası

olmayan hususlarla ilgilenmeye (Rusbult vd., 1988: 601) yatkınlık kazanma eğilimi gösterebilirler.

Bu kapsamda çalışmanın amacı; nevrotik kişiliğin, kişisel başarı hissinde azalmanın bir öncülü olduğu ve istismarcı yönetim algısının, nevrotik kişilik ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişki üzerinde aracı bir etkisinin olabileceğinden hareketle iş hayatına ilk kez atılmış ve ilk iki yıllık kariyer döneminde olan çalışanların nevrotik kişilik özellikleri ile kişisel başarı hissinde azalma ilişkisi ve bu ilişki üzerinde istismarcı yönetimin aracılık rolünü ampirik olarak belirlemektir.

3.2. Araştırma Soruları ve Araştırmanın Varsayımları

Çalışmada cevap aranacak sorular şu şekilde ifade edilebilir; (a) Nevrotik kişilik, istismarcı yönetimin istatistiksel açıdan anlamlı bir yordayıcısı mıdır? (b) İstismarcı yönetim, kişisel başarı hissinde azalmanın istatistiksel açıdan anlamlı bir yordayıcısı mıdır? (c) Nevrotik kişilik, kişisel başarı hissinde azalmanın istatistiksel açıdan anlamlı bir yordayıcısı mıdır? (d) İstismarcı yönetim algısının nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişkide aracı rolü bulunmakta mıdır?

Örneklem grubundaki çalışanların, anket formundaki ifadeleri doğru anlayıp yanıtlayabilecekleri eğitim ve sosyo-kültürel düzeye sahip oldukları ve tüm soruları içtenlikle yanıtladıkları varsayılmıştır.

3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın evrenini, Kütahya ilindeki Ocak-Ağustos 2016 tarihleri arasında iş hayatına ilk kez atılmış ve henüz kariyerlerinin ilk iki yılı içinde olan çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma kolayda örneklem yöntemi tercih edilerek gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımcıların istismarcı yönetim ile karşı karşıya olup olmadıklarına ilişkin kanaatlerinin oluşması için mevcut koşullar altında bağlı oldukları yönetici ile çalışma periyotlarının iki aydan az olmamasına özen gösterilmiş ve iki aydan az bir süredir yöneticisi ile çalışmaya başladığını beyan eden katılımcıların anket formları araştırma kapsamından çıkartılmıştır. Bubağlamda araştırmanın örneklemi Kütahya ilindeki çalışma hayatının ilk iki yılı içerisinde olan kolayda örneklem yöntemi ile ulaşılan 355 çalışan oluşturmaktadır.

Bu çalışmada veriler, anket yöntemiyle elde edilmiş ve araştırmada mevcut

durumun analizini gerçekleştirmeye yönelik yapılacak betimleyici analizin dışında değişkenler arasındaki ilişkileri ve farklılıkları tespit etmek için hipotez testlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle birlikte yapısal eşitlik modellemesi (YEM) gerçekleştirilmiştir. Son olarak da ortaya çıkan dolaylı (indirekt) etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını test etmek için Sobel testi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamına alınacak katılımcılar için hazırlanan 500 adet anketten, 384'unun geri dönüşü olmuş, 29 adet anket hatalı ve eksik yanıtlar nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmış, geri kalan analize uygun 355 adet anket ise değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Veri analizlerinin gerçekleştirilmesinde, SPSS 21 ve Lisrel 8.51 paket programlarından istifade edilmiştir.

3.4. Kullanılan Ölçüm Araçları

Nevrotik kişilik özelliğini ölçmek üzere Goldberg (1992: 35) tarafından geliştirilen ve Ödemiş (2011: 142-143) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Beş Faktör Kişilik Ölçeği"nin Nevrotik Kişilik¹ boyutu toplamda "Ruh halim sık sık değişir", "Kolaylıkla kızdırılabilirim" gibi on maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan her madde 1 ile 5 arası puanlanan (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Yüksek toplam puan, nevrotik kişilik özelliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Temel Bileşenler Analizi ve Varimax Rotasyon Yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen açıklayıcı faktöranalizi, en uygun faktör yapısına ulaşıncaya kadar tekrarlanmış, faktör taban yükü değeri 0.50 olarak belirlenmiş, yeterli faktör yükü değerine sahip olmayan ölçek maddeleri ölçekten çıkarılmıştır. Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değeri .953 olarak bulunmuş ve Bartlett normal dağılım testinin sonucu anlamlı çıkmıştır ($p < 0,001$). Bu değerlere göre araştırma kapsamına alınan örneklem grubunun yeterli ve verilerin normal dağılım özelliğine sahip olmasından dolayı faktör analizinin yapılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Ölçek, açıklayıcı faktör analiz sonuçlarına göre tek boyutludur. Ölçeğin açıklayabildiği toplam varyans %79.63'dür. Maddelerin faktör yükleri .872 ile .914 arasında değişmektedir. Ölçeğin faktör yapısının sağlamasını yapmak için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucundan elde edilen değerler ($\Delta\chi^2/sd = 2.33$, GFI= .97, AGFI = .93, NFI= .98, CFI= .99, RMSEA= .061, RMR= .006) on maddeli, tek boyutlu yapıyı doğrulamaktadır.

İstismarcı yönetim değişkenini ölçmek için Tepper (2000: 189-190)

¹ Alıntı yapılan çalışma "Duyusal Denge" başlığı altında geçmektedir.

tarafından geliştirilen ve Ülbeği vd. (2014: 5) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "İstismarcı Yönetim Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek toplamda "Yöneticim geçmişteki hatalarımı yüzüme vurur", "Yöneticim işteki çabalarımı takdir etmez" gibi 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan her madde 1 ile 5 arası puanlanan (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçekten elde edilen yüksek toplam puan, istismarcı yönetici algısının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Temel Bileşenler Analizi ve Varimax Rotasyon Yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi, en uygun faktör yapısı elde edilinceye kadar tekrarlanmış, faktör taban yükü değeri 0.60 olarak belirlenmiş, yeterli faktör yüküne sahip olmayan ölçek maddeleri ölçekten çıkarılmıştır. Ölçek, açıklayıcı faktör analiz sonuçlarına göre tek boyutludur. Kaiser-Mayer-Orkin (KMO) değeri. 915 olarak tespit edilmiş ve Bartlett normal dağılım testinin sonucu anlamlı çıkmıştır ($p < 0,001$). Bu değerlere göre, araştırma kapsamına alınan örneklem grubunun yeterli ve verilerin normal dağılım özelliği göstermesinden dolayı faktör analizi yapılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Ölçek, açıklayıcı faktör analiz sonuçlarına göre tek boyutludur. Ölçeğin açıklayabildiği toplam varyans, %70.88'dir. Maddelerin faktör yükleri .825 ile .856 arasında değişmektedir. Ölçeğin faktör yapısının sağlamasını yapmak için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucundan elde edilen değerler ($\Delta\chi^2/sd = 2.90$, GFI= .93, AGFI= .90, NFI= .97, CFI= .98, RMSEA= .073, RMR= .009) on beş maddeli tek boyutlu yapıyı doğrulamaktadır.

Kişisel Başarı Hissinde Azalma değişkenini ölçmek için, çalışmada Maslach ve Jackson (1981: 102) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992: 143) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Envanterinin "Kişisel Başarı Hissinde Azalma" boyutu kullanılmıştır. Ölçek, toplamda "İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissedirim", "Çok şeyler yapabilecek gücтейim" gibi sekiz maddeveher bir maddesi 1 ile 5 arası ters puanlanan (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçekten elde edilen yüksek toplam puan, kişisel başarı hissinde azalmanın yüksek olduğuna işaret etmektedir. Temel Bileşenler Analizi ve Varimax Rotasyon Yöntemi kullanılarak yapılan açıklayıcı faktör analizi, en uygun faktör yapısı elde edilinceye kadar tekrarlanmış, faktör taban yükü değeri 0.60 olarak belirlenmiş, yeterli faktör yüküne sahip olmayan ölçek maddeleri ölçekten çıkarılmıştır. Ölçek, açıklayıcı faktör analiz sonuçlarına göre tek boyutludur. Kaiser-Mayer-Orkin (KMO) değeri .824 olarak bulunmuş ve Bartlett normal dağılım testinin sonucu anlamlı çıkmıştır ($p < 0,001$). Ulaşılan değerler incelendiğinde araştırma kapsamına alınan örneklem grubunun yeterli ve verilerin normal dağılım özelliği göstermesinden dolayı faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Ölçeğin açıklayabildiği toplam varyans,

%67.20'dir. Maddelerin faktör yükleri .777 ile .878 arasında değişmektedir. Ölçeğin faktör yapısının sağlamasını yapmak için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucundan elde edilen değerler ($\Delta\chi^2/sd= 2.80$, GFI= .98, AGFI= .93, NFI= .99, CFI= .99, RMSEA= .071, RMR= .006) sekiz maddeli tek boyutlu yapıyı doğrulamaktadır.

3.5. Bulgular

Araştırma kapsamına alınan 355 katılımcının demografik özellikleri şu şekildedir: Katılımcılar cinsiyetleri bakımından değerlendirildiğinde %51,8'i kadın, %48,2'si erkeklerden oluşmaktadır. Yaş düzeyleri bakımından, %20,3'ü 20-23 yaş, %25,1'i 24-27 yaş, %27,3'ü 28-31 yaş ve %27,3'ü 32 ve üstü yaş grubundadır. Toplam çalışma süresi açısından ise katılımcıların %25,9'u 2-6 ay, %25,9'u 7-12 ay, %22'si 13-18 ay ve %26,2'si 19-24 ay çalıştığı tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim düzeyleri açısından dağılımlarının ise Lise %25,1, Önlisans %26,8 ve Lisans %48,2 olduğu saptanmıştır. Son olarak katılımcıların çalıştıkları sektör bakımından %22,3'ü Banka, %22,3'ü Maden, %22,3'ü Sağlık, %17,7'si Seramik-Cam ve %15,5'i Eğitim sektöründe bağlı olarak çalıştıkları tespit edilmiştir.

3.5.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Araştırma kapsamında yapılan açıklayıcı faktör analiz sonuçları göstermektedir ki üç faktörün dâhil edilmiş olduğu faktör analizindeki örneklem yeterliliği istenilen düzeyin üzerindedir (KMO=.916; Barlett's Test of Sphericity= 13134.295(528) $p<0.001$). Diğer yandan tüm soruların faktör analizine dâhil edildiğinde öz değeri 1'den büyük 3 faktörün ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu faktörlerin hep birlikte açıklamış oldukları açıklanan toplam varyans skoru %73.32'dir. Buna göre istismarcı yönetim algısının açıklanan varyansın %32.12'sini, nevrotik kişilik özelliği açıklanan vatansın %24.58'ini ve son olarak kişisel başarı hissinde azalma faktörü ise açıklanan varyansın %16.61'ini açıklamaktadır. Bu açıklamalar ışığında değişkenlerin yapı geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir. Açıklayıcı Faktör analizine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur

Tablo 1. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler		Component		
		1	2	3
i15	Yöneticim beceriksiz olduğumu söyler	.833		
i10	Yöneticim benimle alay eder	.832		
i12	Yöneticim duygu ve düşüncelerimi aptalca bulur	.831		
i4	Yöneticim geçmişteki hatalarımı yüzüme vurur	.830		
i9	Yöneticim beni başkalarının önünde aşağılar	.829		
i6	Yöneticim işteki çabalarımı takdir etmez	.826		
i5	Yöneticim benim hakkımda başkalarına olumsuz yorumlarda bulunur	.825		
i11	Yöneticim bana küser	.823		
i14	Yöneticim başkasına olan hıncını benden çıkartır	.822		
i8	Yöneticim beni kendini utandırmakla suçlar	.821		
i7	Yöneticim sözünde durmaz	.819		
i13	Yöneticim bana yalan söyler	.818		
i3	Yöneticim bana karşı kabadır	.813		
i2	Yöneticim iş arkadaşlarımla etkileşim halinde olmama izin vermez	.810		
i1	Yöneticim özel hayatımı ihlal eder	.805		
n10	Ruh halim sık sık değişir		.909	
n8	Ruh halim oldukça değişkendir		.898	
n6	Kolayca/Çabuk rahatsız olurum		.889	
n2	Kolaylıkla kızdırılabilirim		.887	
n5	Bir şeyler için endişelenirim		.886	
n4	Çabuk mutsuz olurum		.885	
n1	Sıkça hüznü hissedirim		.880	
n9	Genellikle karamsarımdır		.879	
n3	Çabuk strese girerim		.865	
n7	Zamanımın çoğunda rahat bir insanım		.865	
k8	Çok şeyler yapabilecek güçteyim			.892
k5	Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim			.871
k2	İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissedirim			.813
k6	İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir hava yaratırım			.791
k3	İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım			.764
k4	İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum			.762
k1	Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına olumlu katkıda bulunduğuma inanıyorum			.747
k7	İşimdeki duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşıyorum			.728

Açıklanan Varyans (%)	32.11	24.58	16.61
Açıklanan Toplam Varyans (%)	73.32		
KMO = .916, Barlett's Test of Sphericity= 13134.295(528) p<0.001. Rotasyona 5 iterasyonda ulaşılmıştır. i: istismarcı Yönetim; n:Nevrotik Kişilik Özelliği; k: Kişisel Başarı Hissinde Azalma			

3.5.2.Ortak Yöntem Varyansı

Genel olarak verinin tek bir kaynaktan toplanması ya da aynı anda farklı yapıları içeren ölçüm araçlarının bir arada kullanılması çeşitli metodolojik problemlere yol açmaktadır (Podsakoff ve Organ, 1986). İlgili alanyazın incelendiğinde bu problemin olup olmadığını test etme yönünde birçok yöntem kullanılmaktadır. Harman'ın tek faktör testi bu yöntemlerden biridir (Podsakoff ve Organ, 1986). Bu araştırmada ortak yöntem varyansı sapmasına ilişkin problemin olup olmadığını test etmek için Harman'ın tek faktör testi yöntemi kullanılmıştır. Harman'ın tek faktör testi yöntemi araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin faktör analizi yapıldığında tüm faktörlerin tek ve genel bir faktörde toplanmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre eğer yapılan faktör analizi sonuçlarına göre açıklanan varyansın bariz düzeyde büyük bir kısmını ölçen tek ve genel bir faktör var ise ortak yöntem varyansı problemi var demektir (Podsakoff ve Organ, 1986). Bu açıklamalar ışığında açıklayıcı faktör analizinde faktör sayısını 1'e sabitlendiğinde ve hiçbir rotasyon yöntemi uygulanmadığında tüm faktörleri temsil eden tek ve genel bir faktörün açıkladığı varyans %39.89'dur. Benzer şekilde faktör rotasyonlarının varimax yöntemi ile 90 derecelik rotasyonu sonucunda ortaya çıkan üç faktör, varyansın %73.32'sini açıklamakta ve birinci faktörün açıklamış olduğu varyans miktarı %32.12'dir. Buna göre, bu araştırmada ortak metot varyansı probleminin olmadığı söylenebilir.

3.5.3. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, Cronbach's Alpha içsel tutarlılık katsayıları ve korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma, Korelasyon ve Güvenilirlik Değerleri

	Değişkenler	Ort.	SS	1	2	3
1	Nevrotik Kişilik	1.88	.60	(.86)		
2	İstismarcı Yönetim	2.90	.57	.248**	(.87)	
3	Kişisel başarı Hissinde Azalma	1.94	.45	.170**	.438**	(.83)

N=355 p<0.01** Not: Parantez içindeki değerler Cronbach alfa güvenilirlik katsayısıdır.

Ölçülen değişkenlerin ortalamaları değerlendirildiğinde katılımcıların nevrotik kişilik özelliklerinin ve kişisel başarı hissinde azalma algılarının düşük, istismarcı yönetim algılarının ise diğer iki değişkene göre nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Çalışma yaşamlarının henüz başında olan katılımcıların istismarcı yönetici algılarının yüksek olmasının bir sebebi, yöneticileri tarafından daha kolay hedef haline gelebilme potansiyellerinden kaynaklanabilir. Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde ise nevrotik kişilik, istismarcı yönetim ve kişisel başarı hissinde azalma arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu açıklamalar doğrultusundan kurulan modelin mantıksal geçerliliği sağladığı söylenebilir (Hair vd., 2010).

3.5.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırma hipotezlerinin Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılarak test edilmesine geçmeden önce, doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılarak ölçüm modeli oluşturulmuş ve değişkenler ile faktörler arasında yüksek bir korelasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Kovaryans matrisi ve Maksimum Benzerlik Tahmini (MLE) kullanılarak gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde bulunan parametre tahmin değerlerinin pozitif, 0.50 ile 0.99 değerleri arasında olması ve ayrıca teorik değerlerinin üzerinde t değerlerine sahip ve anlamlı olması gerekmektedir. Bu durumda değişken, ait olduğu faktöre yüklenmiş demektir. Gözlenen değişkenlere ilişkin parametre tahmin değerlerinin tümü pozitif, 0.50 değerinden büyük ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Doğrulayıcı faktör analiziyle ulaşılan değerler ($\Delta\chi^2= 1269.03$, $df= 510$, $\Delta\chi^2/df= 2,49$, $RMSEA= 0.062$, $GFI= .93$, $AGFI = .91$, $IFI= .95$, $NFI= .95$, $NNFI= .96$, $CFI= .95$, $RMR=.027$) alanyazında genel kabul görmüş uyum istatistik referans değerleriyle (Şimşek, 2007: 14) karşılaştırıldığında ele alınan değişkenlere ilişkin en uygun faktör yapısına ulaşıldığı görülmektedir.

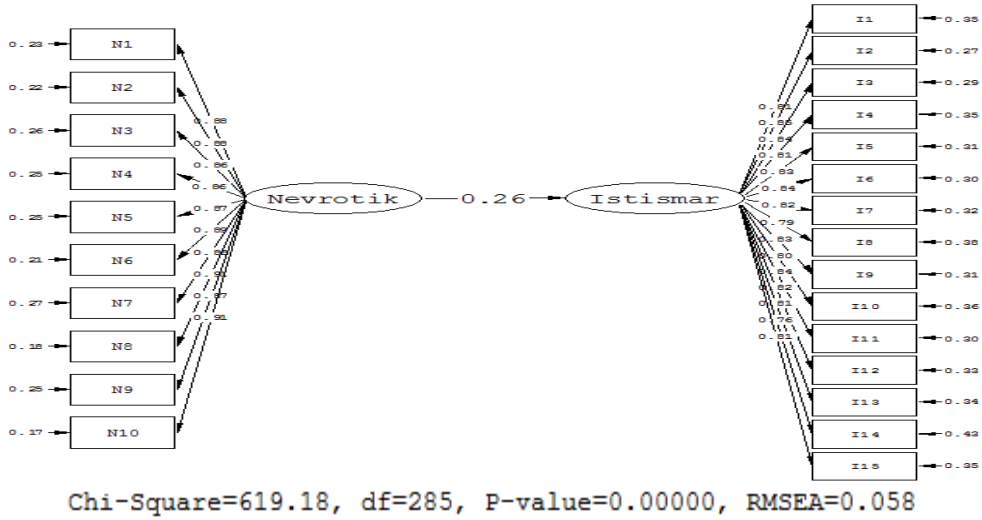
3.5.5. Modelin Test Edilmesi Yapısal Eşitlik Modellemesi

Yukarıda bahsedilen doğrulayıcı faktör analizi ile modelin gerekli fit değerleri sağlamasından sonra, araştırma hipotezlerinin Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak test edilmesine geçilmiştir. Analiz için “Lisrel 8.51 for Windows” paket programı kullanılmış ve model parametrelerinin tahmininde doğrulayıcı faktör analizinde kullanılan Maksimum Benzerlik Yöntemi (Maximum Likelihood Estimation) uygulanmıştır. Araştırma modelinde, nevrotik kişilik özelliğinin, kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki doğrudan ve istismarcı yönetim aracılığıyla etkisi araştırılacaktır.

Çalışma kapsamında ele alınan değişkenlerle yapılan analizlerde, aracılık etkisinden bahsedilebilmesi için dört temel kriterin sırasıyla sağlanmasına gerek duyulmaktadır (Baron ve Kenny, 1986: 1176); i) Bağımsız değişken, aracı etkisi tahmin edilen değişkeni anlamlı bir biçimde yordamalıdır. ii) Aracı etkisi tahmin edilen değişken, bağımlı değişkeni anlamlı bir biçimde yordamalıdır. iii) Bağımsız değişken, bağımlı değişkeni doğrudan anlamlı bir biçimde yordamalıdır. iv) Aracı değişken, bağımsız değişken ile beraber tahmin edilen regresyon modeline dâhil edildiğinde, bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisi ya azalmalı ya da tam anlamıyla ortadan kalkmalıdır. İlişkinin tamamen ortadan kalkmasıyla “tam aracı değişken”, ilişki gücünün istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen azalması halinde ise “kısmi aracı değişken” özelliği ortaya çıkmaktadır.

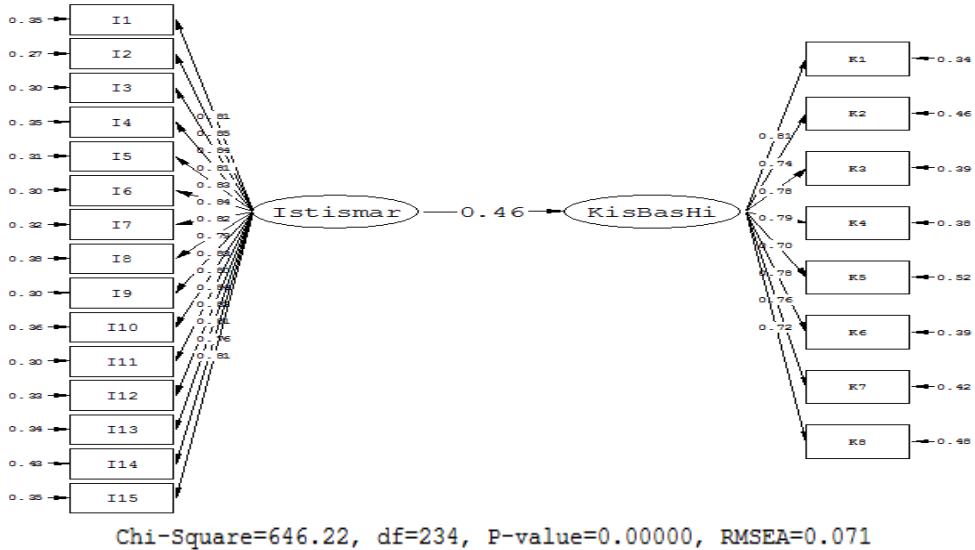
Nevrotik kişilik özelliğinin, istismarcı yönetim üzerindeki doğrudan etkisinin test edildiği YEM 1’de görülen yol üzerindeki değer, standart β katsayısıdır (Şekil 2). Model 1, $p < 0.01$ ($R^2 = 0.07$) anlamlılık düzeyinde geçerli uyum değerlerine sahip olduğu ($\Delta\chi^2/df = 2.17$, GFI=.92, AGFI=.91, IFI=.96, NFI=.94, NNFI=.96, CFI=.96, RMR=.023) görüldükten ve H_1 hipotezi desteklendikten sonra ikinci hipotezin testine geçilmiştir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) 1

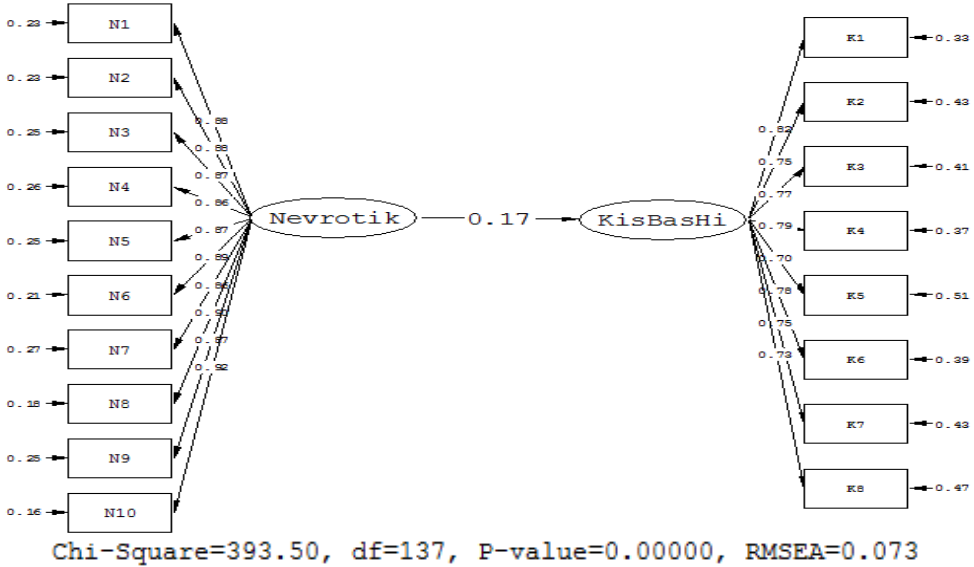
İstismarcı yönetimin, kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki doğrudan etkisinin test edildiği YEM 2’de görülen yol üzerindeki değer, standart β katsayısıdır (Şekil 3). Model 2, $p < 0.01$ ($R^2 = 0.21$) anlamlılık düzeyinde geçerli uyum değerlerine sahip olduğu ($\Delta\chi^2/df = 2.76$, GFI=.91, AGFI=.90, IFI=.95, NFI=.93, NNFI=.95, CFI=.95, RMR=.029) görüldükten ve H_2 hipotezi desteklendikten sonra üçüncü hipotezin testine geçilmiştir.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) 2

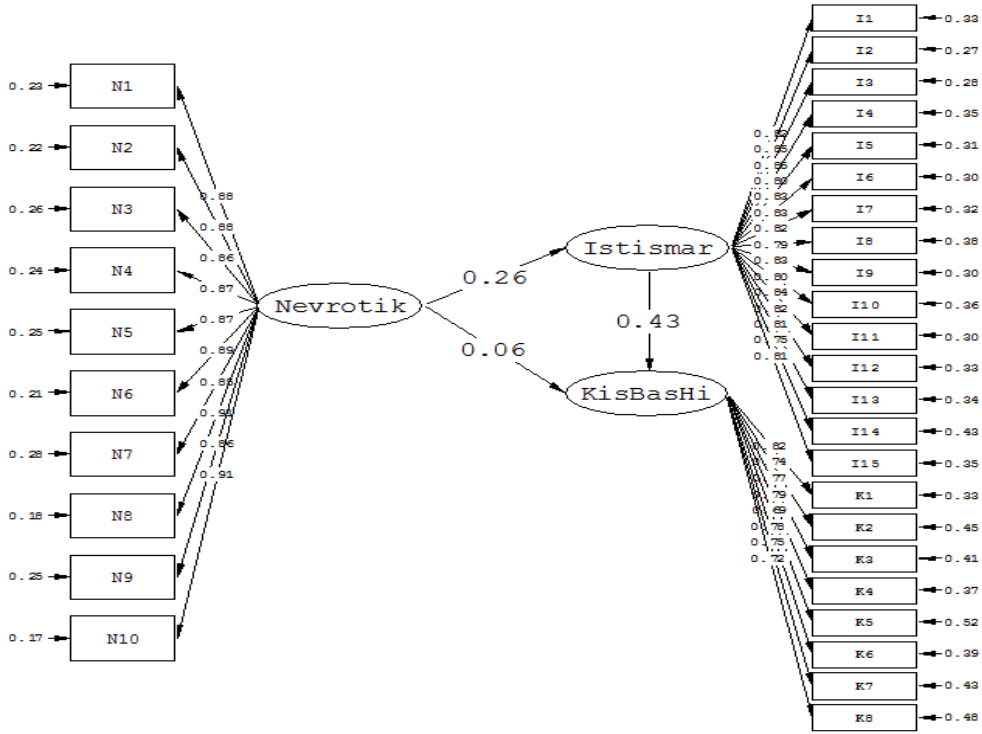
Nevrotik kişilik özelliğinin, kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki doğrudan etkisinin test edildiği YEM 3’de görülen yol üzerindeki değer, standart β katsayısıdır (Şekil 4). Model 3, $p < 0.01$ ($R^2 = 0.03$) anlamlılık düzeyinde geçerli uyum değerlerine sahip olduğu ($\Delta\chi^2/df = 2.87$, GFI=.91, AGFI=.90, IFI=.96, NFI=.94, NNFI=.95, CFI=.96, RMR=.035) görüldükten ve H_3 hipotezi desteklendikten sonra dördüncü hipotezin testine geçilmiştir.

Şekil 4. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) 3

Nevrotik kişilik özelliğinin, kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki etkisinde istismarcı yönetimin aracılık rolünün test edildiği YEM 4’de görülen yollar üzerindeki değerler, standart β katsayılarıdır (Şekil 5). Model 4, $p < 0.01$ ($R^2 = 0.20$) anlamlılık düzeyinde geçerli uyum değerlerine sahip olduğu ($\Delta\chi^2/df = 2.38$, GFI=.91, AGFI=.90, IFI=.94, NFI=.93, NNFI=.95, CFI=.96, RMR=.028) görülmüş ve H_4 hipotezi desteklenmiştir.

Şekil 5. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) 4

Chi-Square=1206.38, df=506, P-value=0.00000, RMSEA=0.063

Tablo 3. Hipotezlerin Sonuçları

Hipotez	Sonuç
H ₁ : Nevrotik kişilik özelliğinin istismarcı yönetim üzerinde pozitif etkisi vardır.	Desteklendi
H ₂ : İstismarcı yönetimin kişisel başarı hissinde azalma üzerinde pozitif etkisi vardır.	Desteklendi
H ₃ : Nevrotik kişilik özelliğinin kişisel başarı hissinde azalma üzerinde pozitif etkisi vardır.	Desteklendi
H ₄ : Nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişkide istismarcı yönetim algısı aracılık etmektedir. Başka bir söylemle nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissi arasındaki ilişki istismarcı yönetim algısı üzerinden ortaya çıkmaktadır.	Desteklendi

Model 1’de nevrotik kişilik özelliğinin, istismarcı yönetimi anlamlı bir şekilde olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Model 2’nin tahmin sonucu ise istismarcı yönetimin anlamlı bir biçimde kişisel başarı hissinde azalmayı arttırdığını göstermektedir. Model 3’de ise nevrotik kişilik özelliğinin, kişisel başarı hissinde azalmayı artırma eğiliminde olduğu görülmektedir. Tahmin edilen Model 4’de ise aracı değişkenin, açıklayıcı değişken olarak modele dâhil olmasıyla birlikte Model 3’de elde edilen katsayının (0.17) azaldığı (0.06) ve nevrotik kişilik özelliği ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki yola ait t değerinin (1.11) teorik değerin altında kaldığı saptanmıştır. Bu nedenle elde edilen bulgular, tam aracılık etkisini ortaya koymaktadır. Bunagöre nevrotik kişilik özelliğinin kişisel başarı hissinde azalma üzerindeki etkisi, istismarcı yönetim aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Bir aracılık etkisinin saptanması durumunda bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının sınanması Sobel (1982: 299) testi kullanılarak yapılmaktadır. Sobel testi, Hayes (2009: 409-410)’in SPSS programı için geliştirmiş olduğu makro aracılığıyla yapılmıştır. Yapılan Sobel testine göre, istismarcı yönetimin aracılık etkisinin istatistikî olarak anlamlı olduğu doğrulanmıştır ($z=3.06$; Std. Hata=0.014; $p<0.01$).

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, Kütahyail sınırları içinde faaliyet gösteren on dört banka, bir maden, iki hastane, iki seramik-cam ve altı eğitim kurumunda olmak üzere toplamda 25 işletmede ilk kez işe başlamış ve henüz iki yılını doldurmamış çalışanların nevrotik kişilik özellikleri ile kişisel başarı hissinde azalma düzeyleri arasındaki regresyon ilişkisinde istismarcı yönetimin aracılık etkisi incelenmiştir. Çalışmanın kuramsal alt yapısı Aquino (2000) tarafından geliştirilen Mağdur Kaynaklı Suç Kuramı’na (Victim Precipitation Theory) dayanmaktadır. Bu kurama göre mağdurun faili cesaretlendirici ya da kışkırtıcı davranışlarıyla ya da riski arttıran diğer hususlar öncülüğünde kendisine yönelik suç işlenmesine yol açabilmektedir. Araştırma bulgularına ulaşmak için sırasıyla tanımlayıcı analizlerin yanı sıra açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Son olarak aracılık etkisinin anlamlılığı ise Sobel testi ile sınanmıştır. Çalışmada elde edilen bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür:

i. Nevrotik kişilik özelliğinin istismarcı yönetim üzerinde pozitif yönlü bir etki yaptığı saptanmıştır. Buna göre günlük yaşamın akışı içinde birey çoğu zaman zorlanmalarla karşılaşsa da, bunlarla mücadele edebilmek için etkiliteknikler geliştirmeye odaklanır. Şayet geliştirdiği tekniklerle olumlu sonuç elde edemiyorsa

başka çözüm yolları üzerine çabalar ve çoğu zaman başarılı olur. Başarılı olamadığı durumlarda ise aldığı yenilgiyle yüzleşecek cesareti gösterdiği için bu kez kendi adına ders çıkarır ve deneyim sahibi olur. Ancak nevrotik kişilik örüntüsüne sahip insan, zorlanma durumlarını bertaraf etmek için gayret göstereceği yerde bu türlü durumlardan kaçınmaya çalışır. Nevrotik kişilik özelliğine sahip birey; bu davranışlarının menfaatine uygun olmadığını bilmesine, mantık dışı ve uyumsuz nitelikteki tutum ve davranışlarının farkında olmasına rağmen içinde bulunduğu olumsuz koşulları görmezden gelme çabası içindedir. İş örgütlerinde tutarsız insan ilişkilerinin ve iş sonuçlarının ortaya çıkmasına ve gelişmesine zemin hazırlayan bu türnevrotik kısırdöngüye kapılmış kişilerin, istismarcı yönetim eğilimleri olan yöneticiler tarafından çoğunlukla kurban olarak seçildikleri söylenebilir.

ii. İstismarcı yönetimin, kişisel başarı hissinde azalma üzerinde pozitif yönlü bir etki yaptığı saptanmıştır. Buna göre yönetici ile ast arasında yaşanan olumsuzluklar, çalışanın işe olan adanmışlığını sistematik olarak köreltmekte, özsaygı ve öz yeterliğini baltalamakta dolayısıyla çalışanın değersizlik, suçluluk duyguları ve kendine karşı olumsuz kanaatinebağlı olarak üretkenliğinin düşmesiyle karakterize olan kişisel başarı hissinde azalmaya neden olmaktadır.

iii. Nevrotik kişilik özelliğinin, kişisel başarı hissinde azalma üzerinde pozitif yönlü bir etki yaptığı saptanmıştır. Buna göre bireyin çevresiyle ilişkilerinde etkisiz, doyumsuz, endişeli ve suçluluk duygularının gölgesinde yaşayan biri olması beraberinde işinin resmi performans gereklerini tam olarak yerine getirememelerine, özensiz çalışmalarına, sorunların çözümü için aktif çaba göstermemelerine ve dolayısıyla iş ile psikolojik bağın kopmasına dolayısıyla bireyin kendine dönük olumsuz duygu durumlarında artışa neden olmaktadır.

iv. Nevrotik kişilik ile kişisel başarı hissinde azalma arasındaki ilişkide istismarcı yönetimin tam aracılık rolü saptanmıştır. Buna göre, iş yaşamının ilk iki yılı içinde bulunan çalışanların nevrotik kişilik özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan kişisel başarı hissinde azalma, istismarcı yönetim aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle astın nevrotik kişilik özelliğine bağlı olarak kişisel başarı hissinde azalmanın yaşanması için istismarcı yönetim algısına sahip olması gerekmektedir. İstismarcı yönetimin iki değişken arasındaki ilişkide oynadığı belirleyici rol, iş hayatına ilk kez adım atmış ve kariyerinin ilk iki yılı içinde olan ast açısından lider desteğine ne denli ihtiyaç duyduğuna dayandırılabilir.

Çalışmada yer alan nevrotik kişilik özelliği, kişisel başarı hissinde azalma ve istismarcı yönetim değişkenlerine yönelik ölçüm, kişisel beyan yoluyla ve

katılımcıların algılamalarına dayanmaktadır. Ayrıca yapılan çalışma, kesitsel bir araştırma olduğu ve kolayda örnekleme metodu kullanılarak gerçekleştirildiği için neden-sonuç çıkarımı ve bulgularının genellenebilirliği ile ilgili kısıtları mevcuttur. Bu çalışmada ulaşılan bulgular, aslında iş yaşamına ilk kez atılmış ve ilk iki yıllık kariyeri içinde olan çalışanların kişisel başarı hislerinde azalma yaşamalarında nevrotik kişilik özelliklerine nispeten istismarcı yönetim algılarının ne derece belirleyici bir güce sahip olduğunu vurgulaması açısından önem arz etmektedir. Diğer yandan araştırma modelinin üç değişkenle sınırlı tutulması resmin bütününe görebilmek anlamında yeterli değildir. Bu kısıt göz önüne alındığında özellikle örgütsel davranış alanındaki ölçülebilirliği kanıtlanmış diğer algı, tutum ve davranışların gelecek araştırmacılarca modele dahil edilerek daha karmaşık ilişkilerin çalışılmasının ilgili yazına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aryee, S., Chen, Z.X.G.C. & Debrah, Y. A., (2008) “Abusive Supervision and Contextual Performance: The Mediating Role of Emotional Exhaustion and the Moderating Role of Work Unit Structure”. *Management and Organization Review*, 4, pp. 393-411.

Aquino, K., (2000) “Structural and Individual Determinants of Work place Victimization: The Effects of Hierarchical Status and Conflict Management Style”. *Journal of Management*, 26, pp. 171-193.

Aquino, K. ve Bradfield, M., (2000) “Perceived Victimization in the Workplace: The Role of Situational Factors and Victim Characteristics”. *Organization Science*, 11, pp. 525-537.

Aquino, K., Grover, S. L., Bradfield, M. ve Allen, D.G., (1999) “The Effects of Negative Affectivity, Hierarchical Status, and Self-Determination on Workplace Victimization”. *Academy of Management Journal*, 42, pp. 260-272.

Aquino, K. ve Thau, S., (2009) “Work place victimization: Aggression from the Target’s Perspective”. *Annual Review of Psychology*, 60, pp. 717-741.

Azeem, S. M., (2013) “Conscientiousness, Neuroticism and Burnout among Healthcare Employees”. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(7), pp. 467-477.

Bakker, A. B., Zee, K. I. V. D., Lewig, K. A. ve Dollard, M. F., (2006) “The Relationship Between the Big Five Personality Factors and Burnout: A Study Among Volunteer Counselors”. *The Journal of Social Psychology*, 146(1), pp. 31-50.

Baron, R. ve Kenny, D., (1986) “The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), pp. 1173-1182.

Bowling, N. A. ve Beehr, T. A., (2006) “Work place Harassment from the Victim’s Perspective: A Theoretical Model and Meta-Analysis”. *Journal of Applied Psychology*, 91, pp. 998–1012.

Demirel, Y. ve Seçkin Z., (2009) “Tükenmişlik ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Arasındaki İlişkinin Kavramsal Boyutu”. *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Akademi*, 4(8), ss. 144-165.

Dursun, S., (2000) *Öğretmenlerde Tükenmişlik ile Yükleme Biçimi, Cinsiyet, Eğitim Düzeyi ve Hizmet Süresi Değişkenleri Arasındaki Yordayıcı İlişkilerin İncelenmesi*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Dursun, S., (2003) “Mağdurun Suça Yol Açması”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 61(1-2), ss. 3-33.

Ergin, C., (1992) “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Farrell, D., (1983) “Exit, Voive, Loyalty, and Neglect as Responses to Job Dissatisfaction: A Multidimensional Scaling Study”. *Academy of Management Journal*, 26(4), pp. 596-607.

Freudenberger, H. J., (1974) “Staff Burnout”. *Journal of Social Issue*, 30, pp.159-165.

Gençtan, E., (2014) *İnsan Olmak*. Metis Yayınları, İstanbul.

Gençtan, E., (2015) *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*. Metis Yayınları, İstanbul.

Gibson, D.E. ve Barsade, S.G., (1999) “The Experience of Anger at Work: Lessons from the Chronically Angry. Ed: Callister, R.R.,İçinde: Anger in Organizations: Its Causes and Consequences”. *Symposium Conducted at the Annual Meeting of the Academy of Management*, Chicago, IL.

Goldberg, L. R., (1992) “The Development of Markers for the Big-Five Factor Structure”. *Psychological Assessment*. 4(1), pp. 26-42.

Gökoğlan, K., (2010) *Kamu İç Denetçilerinde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Araştırma*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E., (2010). *Multivariate Data Analysis*, 7th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Harvey, P., Stoner, J., Hochwarter, W. & Kacmar, C., (2007) "Coping with Abusive Supervision: The Neutralizing Effects of Ingratiation and Positive Affect on Negative Employee Outcomes". *The Leadership Quarterly*, 18, pp. 264-280.

Hayes, A. F., (2009) "Beyond Baron and Kenny: Statistical Mediation Analysis in The New Millennium. *Communication Monographs*, 76, pp. 408-420.

Henle, C. A. ve Gross, M. A., (2014) "What Have I Done to Deserve This? Effects of Employee Personality and Emotion on Abusive Supervision". *Journal of Business Ethics*, 122, pp. 461-474.

Huprich, J., (2007) "Burnout in Academic Libraries", *Library Work Life Home*, 14(10), pp. 1-3.

Kaptangil, K. ve Erenler, E., (2014) "Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ve Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(1), ss. 55-82.

Keklik, B., Kılıç, R., Yıldız, H. & Yıldız, B., (2015). "Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi/ An Investigation of the Effect of Cyber loafing Behaviors on Organizational Learning Capacity". *Business and Economics Research Journal*, 6(3), pp. 129.

Kim, T., Rosen, B. ve Lee, D., (2009) "South Korean Managerial Reactions to Voicing Discontent: The Effect of Employee Attitude and Employee Communication Styles". *Journal of Organizational Behavior*, 30, pp. 1001-1018.

Köse, S., Oral, L. ve TÜresin, H., (2012) "İş Yaşamında Sosyal Kolaylaştırma Kavramı ve Sanal Kaytarma ile İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), ss. 287-295.

Magnus, K., Diener, E., Fujita, F. ve Pavot, W., (1993) "Extraversion and Neuroticism as Predictors of Objective Life Events: A Longitudinal Analysis". *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, pp. 1046-1053.

Martinko, M. J., Harvey, P., Sikora, D. ve Douglas, S. C., (2009) "Abusive Supervision: Perception or Reality?" *Academy of Management Proceedings*, pp. 1-7.

Maslach C., Jackson S. E., (1981) "The Measurement of Experienced Burnout". *Journal of Occupational Behaviour*, 2, pp. 99-113.

Maslach, C., Schaufeli, W.B. and Leither, M.P., (2001) "Job Burnout". *Annual Review of Psychology*, 52, pp. 397-422.

Ormel, J. ve Wohlfarth, T., (1991) "How neuroticism, Long-Term Difficulties, and Life Situation Change Influence Psychological Distress: A Longitudinal Model". *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, pp. 744-755.

Ödemiş, S. N., (2011) *Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Üretkenlik Karşısı Davranışlar Üzerine Etkileri: Bir Araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Örücü, E. ve Yıldız, H., (2014) "İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma". *Ege Akademik Bakış*, 14(1), ss. 99-114.

Özdevecioğlu, M., Akın, M., Karaca, M. ve İştahlı, B., (2014) "Kötü Niyetli Yönetim Algılamasının Çalışanların Performansları Üzerindeki Etkisinde Duygusal Zekanın Rolü". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss. 1-18.

Pizzino, A., (2002) "Dealing with Violence in the Workplace: The Experience of Canadian Unions". Eds: M. L. Gill, B. Fisher ve V. Bowie, İçinde: *Violence at Work: Causes, Patterns, and Prevention*, Cullompton, UK: Willan, pp. 165-179.

Podsakoff, P. M. ve Organ, D. W., (1986). Self-Reports in Organizational Research: Problems and Prospects". *Journal of Management*, 12(4), pp. 531-544.

Rusbult, C. E., Farrel D., Rogers G. ve Mainous III A. G., (1988) "Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty and Neglect: An Integrative Model of Responses to Declining Job Satisfaction". *Academy of Management Journal*, 31(3), pp. 599-627.

Sakal, Ö. ve Yıldız, S., (2015) “İstismarcı Yönetim Algısı ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkide Güç Mesafesi ve Örgütsel Tabanlı Benlik Saygısı Değişkenlerinin Rolü”. 3. Örgütsel Davranış Kongresi (6-7 Kasım 2015) Bildiriler Kitabı, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ss. 389-395.

Sobel, M. E., (1982) “Asymptotic Confidence Intervals for Indirect Effects in Structural Equation Models”. *Sociological Methodology*, 13, pp. 290-312.

Sokullu-Akıncı, F., (2008), *Viktimoloji (Mağdurbilim)*, Beta Yayınları, İstanbul.

Somer, O., (1998) “Türkçe’de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli”. *Türk Psikoloji Dergisi*, 13, ss. 17-32.

Şimşek, Ö. F., (2007) *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları*, Ekinoks.

Tepper, B. J., (2000) “Consequences of Abusive Supervision”. *Academy of Management Journal*, 43(2), pp. 178-190.

Tepper, B. J., Duffy, M. K., Henle, C. A. ve Lambert, L. S., (2006) “Procedural Injustice, Victim Precipitation, and Abusive Supervision”. *Personnel Psychology*, 59, pp. 101-123.

Üçok, D. ve Turgut, T., (2014) “İstismarcı Yönetici Davranışının İşyerindeki Sapkın Davranışlar Üzerindeki Rolü”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), ss. 163-179.

Ülbeği, İ. D., Özgen, H. M. ve Özgen, H., (2013) “Örgütsel Ortamda İstismarcı Yönetim ve İzlenim Yönetimi Üzerine Bir Araştırma”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), ss. 1-14.

Ülbeği, İ. D., Özgen, H. M. ve Özgen, H., (2014) “Türkiye’de İstismarcı Yönetim Ölçeğinin Uyarlaması: Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 1-12.

Yıldız H., Yıldız B., (2016). “Sanal Kaytarma Yapmak Kötü Bir Şey Değildir Ama?”, *Harvard Business Review Türkiye*, (9), ss. 108-115.

Yıldız, H., Yıldız, B. & İyigün, N. Ö., (2016). “Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), ss. 147-165.

Yıldız, H., Yıldız, B.ve Ateş, H., (2015). “Sanal Kaytarma Davranışlarının Sergilenmesinde Örgütsel Adalet Algısının Rolü Var Mıdır?” *Bilgi Ekonomisive Yönetimi Dergisi*, 10(2),ss. 55-66.

Yıldız, B. Ve Yıldız, H., (2015). “İş Yaşamındaki Sanal Kaytarma Davranışlarının Hukuki Yönden İncelenmesi”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), ss. 1-17.

TÜRKİYE’DE HÜKÜMET SİSTEMİ DEĞİŞİKLİĞİ: PARLAMENTER SİSTEMDEN BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ

Faruk ATAAY*

ÖZET

1923’te Cumhuriyet’in ilanından bu yana parlamenter sistemi esas alan anayasalarla yönetilen Türkiye, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonucunda başkanlık sistemine geçmiştir. Bu çalışmada, anayasa değişikliği ile kabul edilen yeni siyasal sistem incelenecektir. Çalışmada, ilk olarak, başkanlık sisteminin iç mantığı sergilenerek, nasıl bir siyasal rejim öngörüldüğü ele alınacaktır. Çalışmada, yürütmeyi, yasama ve yargı karşısında mutlak biçimde güçlendiren yeni sistem, kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından değerlendirilecektir. Çalışmada, ikinci olarak, başkanlık sistemi meşrulaştırılırken sıklıkla dile getirilen, ülkenin “güçlü yürütme” ihtiyacı içinde olduğuna ilişkin argümanlar tartışılacaktır. Bu tartışma, başkanlık sisteminin olası kriz potansiyelleri ve krizlerin üstesinden gelme kapasitesi doğrultusunda geliştirilecektir.

Anahtar Sözcükler: başkanlık sistemi, parlamenter sistem, anayasa, demokrasi, otoriterizm

ABSTRACT

GOVERNMENT SYSTEM CHANGE IN TURKEY: TRANSITION FROM PARLIAMENTARY SYSTEM TO PRESIDENTIAL SYSTEM

Turkey being a country governed by the constitutions based on parliamentary system since the proclamation of the Republic in 1923, transitioned to the presidential system as a result of the referendum held on April 16, 2017. In this study, the new political system accepted by constitutional amendments will be examined. In the first instance, by displaying the internal logic of the presidential system we will analyze the structure of the new political regime. We will also evaluate the new system that unconditionally strengthens the executive against legislative and judicial powers, in terms of the doctrine of separation of powers. In the second instance, we will discuss the proposal that Turkey is in need of "strong execution" which is often expressed in order to justify presidential system. Moreover we will develop this discussion in the direction of the presidential system's potential for crisis and its ability to overcome crises.

Keywords: Presidential system, parliamentarism, constitution, democracy, authoritarianism,

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü (fataay@yahoo.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, No. 2, (Ekim 2017)

Giriş

Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana zaman zaman gündeme getirilerek tartışmaya açılan başkanlık sistemine geçme düşüncesi, 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandumla sonuca ulaştırılmış bulunmaktadır. Ancak, referandumla kabul edilen anayasa değişiklikleriyle getirilen yeni sistemin, başkanlık sistemiyle ne ölçüde bağdaştığı, çeşitli açılardan sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda, sıklıkla başkanlık sisteminin klasik örneğini oluşturan Amerikan başkanlık sistemiyle karşılaştırmaya dayalı tartışmalar devam etmektedir.

Referandumla kabul edilen Anayasa değişikliği ile getirilen yeni hükümet sisteminde siyasal kurumların oluşumuna bakıldığında, yasama organı ile yürütme organının farklı seçimlerle seçilmesi ve yürütmenin yasama organına karşı sorumlu tutulmaması bakımından başkanlık sisteminin en temel özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Bakanlar Kurulu ve Başbakanlık makamlarının ortadan kaldırılarak, yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanlığı’nda toplanması ve tek başlı yürütme modeline geçiş de başkanlık sistemiyle uyumludur. Ancak, yeni sistem bazı başka yönleriyle başkanlık sisteminden çok parlamenter sisteme benzetilebilecek özelliklere sahiptir. Yeni sistemde başkanlık sisteminin temel özelliklerinden biri olan “katı (sert) kuvvetler ayrılığı ilkesi” ve “denge-denetleme sistemi” yerine “yasama-yürütme kaynaşması”na ve “güçlü yürütme”ye dayalı bir sistem öngörülmesi, parlamenter sisteme daha yakın bir düzenleme getirmektedir. Yine, yasama ve yürütme organları farklı seçimlerle seçilmesine rağmen, “erken seçim” ve “fesih” mekanizmalarıyla birlikte, parlamento seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin “daima” birlikte yapılmasının öngörülmesi de, daha çok parlamenter sisteme yakın bir düzenlemedir. Bu nedenlerle de, yeni sistemin “başkanlık sistemi” olarak adlandırılması tartışmalıdır. Yeni sisteme ilişkin daha doğru bir niteleme, başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin sentezine dayalı “karma bir sistem” ya da “melez bir sistem” olabilecektir (Gözler, 2017; Kaboğlu, 2016; Erdoğan, 2016; Ulusoy, 2017). Nitekim, bu durum, yeni sistemi adlandırmak için “Türk tipi başkanlık sistemi” ya da “cumhurbaşkanlığı sistemi” gibi alternatif adlandırma arayışlarına yol açmış görünmektedir.

Bu çalışmada, referandumla kabul edilen yeni hükümet sistemi değerlendirilecektir. Bu çerçevede, öncelikle anayasa değişikliğinin siyasal kurumlar ve kurumlar arası ilişkiler bakımından getirdiği değişiklikler incelenerek, yeni sistemin iç mantığı tartışılacaktır. Çalışmada, ikinci olarak, yeni sistem, başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD örneğiyle karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Çalışma, yeni sistemin meşrulaştırılmasında öne çıkan “güçlü

yürütme” argümanı ve “otoriterizm” eleştirileri tartışılarak sonlandırılacaktır.

1. Yeni Sistemde Siyasal Kurumlar ve Kurumlar Arası İlişkiler

Referandumla kabul edilen Anayasa değişikliği ile getirilen yeni hükümet sisteminin en önemli özelliğinin, yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanı’na siyasal sistem içinde büyük bir ağırlık verilmesi olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanı beş yıllığına halk oylaması ile seçilir. Bir kişi en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir. Ancak, Cumhurbaşkanı’nın ikinci döneminde, TBMM’nin erken seçim kararı alması durumunda, Cumhurbaşkanı üçüncü defa aday olabilecektir. Cumhurbaşkanı’nın seçimi, halk oylamasında kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğuyla olacaktır. Bunun için, ilk oylamada hiçbir adayın salt çoğunluğu sağlayamaması durumunda, iki hafta sonra yapılacak ikinci tur oylamaya sadece ilk turda ilk iki sırada yer alan adayların girmesi ve bu oylamada geçerli oyların salt çoğunluğunu sağlayan adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi öngörülmektedir.

Yeni sistem, Cumhurbaşkanı ile birlikte Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamını da getirmektedir. Ancak, Anayasa, Cumhurbaşkanı Yardımcılarının sayısını belirlemeyi Cumhurbaşkanı’na bıraktığı gibi, Cumhurbaşkanı Yardımcılarının seçimi de Cumhurbaşkanı’na bırakılmaktadır. Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Cumhurbaşkanı görevini geçici olarak bıraktığı durumlarda ona vekâlet edecektir. Cumhurbaşkanı’nın ölüm vb. nedenlerle makamını boşalttığı durumlarda ise, seçime kadar olan sürede Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirecektir.

Cumhurbaşkanı’nın sistem içindeki konumuna bakıldığında, hem devletin hem de yürütmenin başı olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanı, bir yandan yürütmenin başı sıfatıyla iç ve dış siyaseti yürütürken, bir yandan da Devlet Başkanı sıfatıyla devleti ve milletin birliğini temsil eder ve Anayasa’nın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir. Böylece, mevcut parlamenter sistemde iki başlı yürütme çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan’a verilen görevler, yeni sistemde Cumhurbaşkanı’nda birleştirilmektedir (Erdoğan, 2016). Cumhurbaşkanı’nın yetkilerine bakıldığında, Cumhurbaşkanı’nın yasamaya, yürütmeye ve yargı organlarına ilişkin önemli görev ve yetkilerle donatıldığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanı’nın yürütmeye ilişkin yetkileri arasında yer alan, bakanları atamak ve görevden almak, kamu yöneticilerini atamak ve görevden almak, YÖK üyelerini ve üniversite rektörlerini seçmek, yabancı devletlere temsilci göndermek

yetkilerini tek başına kullanabilmesi öngörülmektedir. Bunun için meclisin ya da herhangi bir organın onayına gerek görülmemiştir.

Bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından atanırlar ve yine Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabilirler. Bakanlar Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludur. Bakanlar meclis dışından seçilirler. Milletvekilleri bakan olurlarsa, milletvekillikleri düşer.

Yeni sistemde Cumhurbaşkanı'na verilen bir başka önemli yetki, bakanlıkların kuruluş ve teşkilat yapılarının da Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenmesidir. Buna, Cumhurbaşkanı'na kararnameyle kamu tüzel kişiliği kurma yetkisi verilmesi de eklenebilir. Benzer şekilde, üst düzey kamu yöneticilerini atama yetkisi verilen Cumhurbaşkanı, bunların atanmasına ilişkin usul ve esasları da Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleyecektir. Bu kapsamda, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve Devlet Denetleme Kurulu'nun da Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceğini de ekleyebiliriz. Böylece, Cumhurbaşkanı'nın yürütme organlarını tek başına düzenleyebilmesi ve bunun için hiçbir organın onayına ihtiyaç duymaması sağlanmış olmaktadır.

Cumhurbaşkanı'na verilen bir başka önemli yetki, olağanüstü hal ilan etme yetkisidir. Cumhurbaşkanı, olağanüstü hali gerektiren durumlarla ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartma yetkisiyle de donatılmıştır. Ancak, gerek olağanüstü hal ilanında, gerekse olağanüstü hali gerektiren konularda Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkartılmasında Meclis onayı öngörülmüştür.

Yeni sistemin yasama organı açısından ilk dikkat çeken yeniliği, milletvekili sayısının 600'e çıkartılmasıdır. Fakat, yasama açısından asıl önemlisi, Cumhurbaşkanı'na, yürütme yetkisine ilişkin konularda TBMM adına "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi" çıkartma yetkisi verilmesidir. Ancak, temel haklar, siyasi haklar, kanunla düzenlenmesi gerekli konular ile kanunla düzenlenmiş konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartılamayacağı kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, bu konuda iki kayıt daha düşülmüştür. İlk olarak, yasalarla Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde aynı konuda farklı hükümler bulunması durumunda yasalar uygulanacaktır. İkinci olarak, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin iptali için, yasalarla aynı yöntem tabi olarak, Anayasa Mahkemesi'ne başvurulabilecektir. Yeni sistemde, Cumhurbaşkanı'na, "TBMM adına" kararname çıkartma yetkisinin verilmesi, yürütmeyi yasama karşısında güçlendiren önemli bir düzenlemedir.

Cumhurbaşkanı'nın yasamaya ilişkin görev ve yetkileri arasında, meclisin kabul ettiği yasaları onaylamak ya da yeniden görüşülmek üzere geri gönderebilmek, yasaların Anayasa'ya şekil ya da esastan aykırılığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açabilmek, Anayasa değişikliklerini gerekli gördüğü durumda halkoyuna sunabilmek bulunmaktadır. Burada önemli bir değişiklik, Cumhurbaşkanı'nın TBMM tarafından kabul edilen yasaları geri göndermesi durumunda, TBMM'nin yasada ısrar edebilmesi için, aynı yasayı üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabul etmesi gerekecek olmasıdır. Bu düzenlemeler de, yine, yürütmeyi yasama karşısında güçlendiren düzenlemelerdir.

Yasama-yürütme ilişkileri açısından kritik bir başka düzenleme, Cumhurbaşkanı ile Meclis arasında bir kriz çıktığı durumda erken seçime gidilerek krizin aşılması olanağının getirilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda, hem TBMM hem de Cumhurbaşkanı, erken seçime gitmek yoluyla Cumhurbaşkanlığı seçimi ile Meclis seçiminin birlikte yenilenmesine karar verme yetkisine sahip olacaktır. Ancak, TBMM'nin erken seçim kararı alabilmesi için üye tam sayısının 3/5 oranı gerekmektedir. Bu durumda, erken seçim olabilmesi için, isteğin büyük olasılıkla Cumhurbaşkanı'ndan gelmesi gerekecektir.

Yeni sisteme yasama-yürütme ilişkileri açısından bakıldığında, Cumhurbaşkanı'na Meclis karşısında önemli bir ağırlık verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, TBMM'nin tatildayken yalnızca Cumhurbaşkanı tarafından toplantıya çağrılabilmesi ve milletvekillerinin Meclisi toplantıya çağırma imkânına sahip olmaması da önemlidir. Bütçe konusunda da, Cumhurbaşkanı tarafından hazırlanan bütçe taslağının TBMM tarafından süresi içinde yürürlüğe konamaması durumunda, geçici bütçe olanağı getirilmesi, geçici bütçe de yapılamazsa önceki yıl bütçesinin yeniden değerlendirilmesine göre arttırılarak yürürlüğe konabilmesi, yine yürütmeyi yasama karşısında iyice güçlendirmektedir.

Yeni sistemin yargı ile ilgili düzenlemelerine bakıldığında, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) sistemde en önemli kurumlardan biri olarak yer almaktadır. 13 üyeden oluşan kurulun başkanı Adalet Bakanı, Adalet Bakanlığı Müsteşarı da doğal üyedir. Her ikisi de doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Kurulun diğer 4 üyesi Cumhurbaşkanı tarafından, 7 üyesi de TBMM tarafından seçilir.

Anayasa değişikliğiyle, Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı 17'den 15'e düşürülmekte, askeri yargı kaynaklı 2 üye çıkartılmaktadır. 15 üyeden 12'si Cumhurbaşkanı, 3'ü de TBMM tarafından seçilecektir. Anayasa Mahkemesi'nin temel görevleri arasında, yasaların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve TBMM

İçtüzüğünün Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesi, AIHS kapsamındaki insan hakları ihlalleri ile ilgili bireysel başvuruların incelenmesi, siyasi partilerle ilgili davalar ile Yüce Divan görevi yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açma yetkisi yalnızca Cumhurbaşkanı'na, TBMM'de temsil edilen en büyük iki partiye ve 120 milletvekiline tanınmıştır. Bu düzenleme, Anayasa Mahkemesi'nde dava açmayı zorlaştırabilecektir.

Yeni sistemin yargı açısından getirdiği önemli bir başka yenilik ise, askeri yargının bütünüyle kaldırılmasıdır. Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'yle birlikte bütün askeri mahkemeler kaldırılmaktadır. Bu değişiklik sivilleşme açısından önemlidir. Diğer yandan, bir olağanüstü yönetim biçimi olan ve yönetimi askeri makamlara devreden "sıkıyönetim" in kaldırılması da sivilleşme açısından kritik önemdedir (Ulusoy, 2017). Sivilleşmeye yönelik bu adımları destekleyen iki düzenleme ise, Silahlı Kuvvetler'in Devlet Denetleme Kurulu yetki alanına alınması ile Milli Güvenlik Kurulu'ndan Jandarma Genel Komutanı'nın çıkartılarak, kurulda sivil üye ağırlığının artırılmış olmasıdır.

2. Yeni Sistemin İç Mantiği

Yeni sistemin getirdiği siyasal rejimin niteliğinin anlaşılabilmesi için, öncelikle yürütme-yasama ilişkilerinin ve yürütme-yargı ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Yürütme ile yasama ilişkileri açısından ilk dikkat çeken nokta, Meclis seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birlikte (aynı gün) yapılmasının öngörülmüş olmasıdır. Bu düzenleme, Cumhurbaşkanı'nın (varsa) partisiyle ilişkisini kesme zorunluluğunun kaldırılmasıyla birlikte düşünüldüğünde, Cumhurbaşkanı'nın, partisinin Meclis grubu üzerindeki denetimini sürdürmeye yönelik bir düzenleme olarak görülmektedir. Dolayısıyla, seçimi kazanarak Cumhurbaşkanı olan liderin, aynı zamanda, partisinin Meclis grubu aracılığıyla yasama organında da hâkimiyete sahip olmasının amaçlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, yürütmede iktidar yoğunlaşmasına yol açtığı gerekçesiyle kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından en çok eleştiri alan noktalardan biridir (Gözler, 2017).

Bununla birlikte, yeni sistemde, Cumhurbaşkanlığı seçimi ile Meclis seçiminin birlikte yapılmasının öngörülmesi, Cumhurbaşkanı seçilen liderin partisinin Meclis'te çoğunluğu sağlamasını garanti etmemektedir. Eğer, Cumhurbaşkanı'nın partisi Meclis'te çoğunluğu sağlayamazsa ve Meclis'teki diğer

parti grupları Cumhurbaşkanı karşısında birlikte hareket ederek bir muhalefet bloku oluşturlarsa, bu durumda Cumhurbaşkanı ile Meclis arasında çatışma çıkması olasılığı gündeme gelebilecektir.

Yeni sisteme bakıldığında, aslında bu olasılık göz önünde bulundurularak pek çok önlem alındığı, Cumhurbaşkanı'nı Meclis karşısında güçlendirmek için ABD başkanlık sisteminde bulunmayan (ve bu nedenle de başkanlık sistemiyle bağdaşmaz bulunup eleştirilen) pek çok yetki verildiği görülmektedir (Tacir, 2015). Bu kapsamda, ilk olarak, yürütmeye ilişkin atama yetkilerinin, Cumhurbaşkanı tarafından tek başına yapılabilmesinin öngörülmesi sayılabilir.

Yeni sistemde yasama-yürütme ilişkilerine ilişkin pek çok düzenleme de, Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerde olması durumunda, Cumhurbaşkanı'nı Meclis'e karşı üstün kılmak üzere kurgulanmış görünmektedir. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı'nın yasa yapma sürecine ilişkin yetkileri ele alınabilir. Cumhurbaşkanı, Meclis'çe kabul edilen herhangi bir yasayı benimsemediği durumda, tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderebilir. Bu durumda, Meclis'in aynı yasada ısrar edebilmesi için, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla tekrar kabul etmesi gerekecektir. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanı'nın istemediği bir yasanın kabul edilmesi iyice zorlaşmaktadır.

Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğu arasında çatışma durumunda bir başka olasılık, Cumhurbaşkanı'nın istediği bir yasanın Meclis tarafından çıkartılmaması durumudur. Böylesi durumlar için, Cumhurbaşkanı'na "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi" çıkartma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanı, yürütmeye ilgili konularda "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi" çıkartabilecektir. Üstelik, "Cumhurbaşkanlığı kararnameleri" için, mevcut Anayasa'da "kanun hükmünde kararnameler" için öngörülen düzenlemelerin (Meclis'in yetki kanunu ile Cumhurbaşkanı'na kararname çıkartması için yetki vermesi, yetki kanununda kararnamenin amaç, kapsam, süre gibi sınırlarının belirlenmesi, Meclis'in Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini öncelikle görüşerek yasalaştırması vb.) hiçbirine yer verilmemiştir. Yeni sistemde Cumhurbaşkanı'na verilen Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartma yetkisi pek çok uzman tarafından "yasama yetkisinin yürütmeye devri" sayılarak eleştirilmiştir (Özbudun, 2012; 2013c; Erdoğan, 2013: 546; Akçalı, 2013: 407; Gözler, 2000). Meclis'in bu durum karşısında başvurabileceği iki yol bulunmaktadır. Meclis, ilk olarak o konuda yasal bir düzenleme yapabilecektir. Zira, aynı konuda hem yasal düzenleme hem de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi bulunması durumunda yasa hükümleri geçerli olacaktır. (Ancak, Cumhurbaşkanı Meclis'in yaptığı yasayı beğenmezse geri

gönderme ve gerekirse diğer engelleme yollarını kullanabilecektir.) Meclis'in bu durum karşısında başvurabileceği diğer yol, Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmak olabilir. Ancak, Anayasa Mahkemesi üyelerinin çoğunluğunun Cumhurbaşkanı tarafından atandığı unutulmamalıdır.

Yeni sistem, ayrıca, "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi" ile düzenlenecek istisnai bir alan yaratmıştır. Buna göre, yürütme alanına ilişkin konular yanı sıra, kamu tüzel kişiliği kurma ve bakanlıkların kuruluş ve teşkilat yapılarının "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi" ile düzenlenmesi öngörülmektedir. Eski Anayasa'da yasayla düzenlenmek zorunda olan bu konuların, yeni düzenlemede Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenlenmesinin öngörülmesi de, Meclis'in yasama yetkisini daraltan ve yürütmeyi yasama karşısında güçlendiren bir yetkidir.

Yasama-yürütme ilişkileri kapsamındaki bir başka başlık Meclis'in yürütme üzerindeki denetim yetkileridir. Yeni sistem, yasamanın yürütme üzerindeki denetim yetkilerini oldukça sınırlı tutmuştur (Erdoğan, 2016). Bu nedenle, Meclis'in Cumhurbaşkanı'nı ya da bakanlarını ve bürokratlarını görevden uzaklaştırabilmesi iyice zorlaştırılmıştır.

Anayasa değişikliği, Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğu arasında yaşanan çatışmanın bir krize varması durumunda, krizi çözmek üzere, erken seçime gitme olanağını da getirmektedir. Buna göre, hem Cumhurbaşkanı hem de Meclis (3/5 çoğunlukla), erken seçime gidilerek hem Cumhurbaşkanlığı seçiminin hem de Meclis seçiminin birlikte yenilenmesine karar verme yetkisiyle donatılmıştır. Bu düzenleme, başkanlık sisteminin ideal tipi olan ABD'de sözkonusu olmayan bir mekanizma olması nedeniyle eleştirilere uğramıştır (Özbudun, 2012, 2013c; Sartori, 1997: 113-115). Ancak, yeni sistem, Cumhurbaşkanı ile Meclis arasında çatışma çıkması olasılığına karşı önlemler alınmasını öncelikli gördüğü için, bu durum pek de şaşırtıcı görünmemektedir.

Diğer taraftan, yeni sistemde olası kriz durumlarında erken seçime gidilerek krize çözüm bulunmasının öngörülmesinde, Türk siyasal kültüründen kaynaklı sorunlar da etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda, Türk siyasal kültüründe uzlaşma kültürünün yerleşmemesi, siyasetin gerginlikler üzerine bina edilmesi ve çatışmacı siyasal kültür, çözüm üretilebilmesini imkânsızlaştırmaktadır. Yeni sistemin bu soruna bulduğu çözüm ise, erken seçime gidilerek hem Meclis'in hem de Cumhurbaşkanı'nın yenilenmesi olmuştur. Ancak, bu yöntem krizin çözümüne her

zaman yetmeyebilir.

Yeni sistemin en çok tartışılan ve eleştiriye uğrayan başlıklarından biri de yargıya ilişkin düzenlemeler olmuştur. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanı'na ve Meclis'e verilen atama yetkileri dikkat çekmektedir. Anayasa değişikliğiyle, mevcut sistemde hakim ve savcıların atama, terfi ve disiplin işlerine bakan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK), Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) adıyla korunmaktadır. HSK konusunda ilk tartışmalı nokta, Adalet Bakanı ve Müsteşar'ın kurulun doğal üyesi olmaya devam etmesidir. Adalet Bakanının Kurul Başkanı olması, Kurul'un gündemini belirlemesi, Teftiş Kurulu Başkanı ve müfettişleri atama yetkisini elinde tutması, uzun zamandır, siyasi iktidarın yargıya müdahalesine imkân tanıdığı ve yargı bağımsızlığına zarar verdiği gerekçesiyle eleştiriye uğramaktadır.

Yeni sistem, HSK'ya üye seçiminde önemli değişiklikler öngörmektedir. Anayasa'da 2010 yılında gerçekleştirilen referandum sonucunda yapılan değişiklikle, HSYK üye seçiminde ağırlık yargı mensuplarına verilmiş, siyasal makamlarca yapılan atamalar Cumhurbaşkanı'nın yapacağı 4 atama ile doğal üyelerden ibaret bırakılmıştı. Bu düzenleme savunulurken, Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı ve Venedik Komisyonu Adli Atamalar Raporu'nda, "yargı kurulu üyelerinin çoğunluğunun bizzat yargı tarafından seçilmesi" yönündeki tavsiye kararına atıf yapılıyordu (Akyol, 2013a, 2013b). Oysa, yeni sistemde, HSK'nın oluşumuna bakıldığında, toplamda 6 üyenin Cumhurbaşkanı tarafından, 7 üyenin de Meclis çoğunluğu tarafından seçilmesi öngörülmektedir. Bu düzenleme, HSK üyelerinin seçiminde siyasal makamlara ağırlık verdiği için eleştiriye uğramaktadır. HSK üyelerinin tamamının siyasal makamlarca seçilmesi, HSK'yı siyasal etkilere açık hale getirdiği, siyasal gücün belirleyeceği bir HSK oluşturarak yargının siyasal otoriteden bağımsızlığı ilkesine aykırılık oluşturduğu ve Batı demokrasilerindeki uygulamalara aykırılık oluşturduğu itirazlarına uğramaktadır (Gözler, 2017; Özbudun, 2013c; Akyol, 2013a, 2013b).

HSK'nın oluşumu konusunda eleştirilen bir başka nokta, Meclis tarafından seçilecek 7 üyenin seçim yöntemi konusudur. Yeni sisteme göre, Meclis'in HSK'nın 7 üyesini seçiminde ilk turda 2/3, ikinci turda 3/5 çoğunluk aranacak, bu çoğunluğun sağlanamaması durumunda ise, 3. tura geçilerek oy çokluğu ile seçim yapılacaktır. Bu düzenlemeyi eleştiren Özbudun ve Türmen, Meclis'in yargıya yapacağı seçimlerde basit çoğunluk yerine 3/5 ya da 2/3 gibi nitelikli çoğunluk aranmasını önererek, bunun üyelerin seçiminde mutabakat sağlanmasını gerekli kılacağına dikkat çekmişlerdir (Özbudun, 2013c; Türmen, 2013).

Yeni sistemin Anayasa Mahkemesi'ne ilişkin hükümleri de tartışma yaratmıştır. Anayasa Mahkemesi konusundaki ilk eleştiri, 15 üyeden 12'sinin Cumhurbaşkanı, 3'ünün de Meclis tarafından seçilmesinin öngörülmesi noktasındadır. Bu düzenlemenin Anayasa Mahkemesi'nin tarafsızlığına gölge düşürebileceği kuşkusuna dile getirilmiştir (Akyol, 2013a, 2013b; Özbudun, 2013c). Yazar Mehmet Tezkan ise, taslağı, Anayasa Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma kararı verme yetkisinin kaldırılması ve gerekçeli karar *Resmi Gazete*'de yayınlanmadan kararını açıklamasının engellenmesi nedeniyle eleştirmiştir. Tezkan'a göre, bu düzenlemeler, yasaların ve kararnamelerin iptal sürecini uzatacak, Anayasa Mahkemesi kararları geriye yürütülemediği için de yasa iptal edilene kadar uygulanıp amaca ulaşılması sağlanacaktır (Tezkan, 2013).

Yeni sistemde, HSK ve Anayasa Mahkemesi'nin oluşumunda ve üyelerin seçiminde, Cumhurbaşkanı ve TBMM'nin yetkilendirildiği görülmektedir. TBMM'de de Cumhurbaşkanı'nın partisinin ağırlığa sahip olma olasılığı güçlü olduğundan, bu iki organa üye seçiminde ağırlık Cumhurbaşkanı'nda olacaktır. Bu durumun, gerek HSK'nin, gerekse Anayasa Mahkemesi'nin, siyasal etki altına girmesine yol açacağı, yargı organlarının tarafsızlığına ve bağımsızlığına gölge düşürecek kaygılarını beslemektedir (Gözler, 2016; Akyol, 2013a, 2013b, 2013c). Bu nedenle de, başkanlık sisteminin mantığıyla bağdaşmayan, iktidarın yürütmede yoğunlaşmasına yol açan ve kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı bir düzenleme olarak görülmektedir (Özbudun, 2013c). Oysa, yargı bağımsızlığı, iktidarın sınırlan-dırılması ve birey hak ve özgürlüklerinin korunması açısından en önemli güvence-lerden birini teşkil etmektedir (Türmen, 2010).

3. Yeni Sistemin ABD Başkanlık Sisteminden Farklılıkları

Yeni hükümet sistemi konusunda yapılan tartışmalarda dile getirilen en temel eleştirilerden biri, başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD örneğinden oldukça önemli farklılıkların bulunması olmuştur. ABD'de başkanlık sistemi katı (sert) kuvvetler ayrılığına dayanan, denge-fren mekanizmalarıyla iktidarı sınırlamayı amaçlayan, önceliği birey hak ve özgürlüklerine veren bir siyasal kültüre dayanmasına karşılık, yeni sistemin iktidarın yürütmede yoğunlaşmasına yol açacak nitelikte olduğu savunulmaktadır. AKP önerisinin bazı Latin Amerika örneklerinde görülen "süper başkanlık sistemi"ne benzediğini belirten Özbudun ve Akyol, bu modelin ülkedeki demokrasiyi daha da geriye götürerek, yarı-demokratik bir sisteme yol açabileceğini ileri sürmüştür (Özbudun, 2013b; Akyol, 2012b, 2012c; Erdoğan, 2016; Parla, 2016).

Türkiye'nin mevcut parlamenter sistem uygulamasını, yürütmenin yasama ve yargıya hâkimiyet kurması ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlememesi nedeniyle eleştirirken, ABD tipi başkanlık sistemini savunarak, bu model sayesinde kuvvetler ayrılığı ve denge-fren mekanizmalarının işletilebileceğini ileri süren Berkan, yeni sistemin ABD'deki başkanlık sisteminden oldukça önemli farklılıklar içerdiğine dikkat çekerek, Cumhurbaşkanı'na aşırı yetki verildiğini, "kuvvetler ayrılığı" yerine "kuvvetler birliği"nin getirildiğini ve denge-fren mekanizmalarının işleminin engellediğini belirtmiştir (Berkan, 2012a, 2012b, 2012c).

Görüldüğü üzere, yeni sistem sıklıkla ABD başkanlık sistemi ile karşılaştırılmakta ve farklılıklar nedeniyle eleştirilmektedir. Bu nedenle, yeni sistemin ABD modeliyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi önem kazanmaktadır.

Yeni sistem ABD başkanlık sistemiyle karşılaştırılırken dikkat çeken ilk nokta, ABD başkanlık sisteminde Parlamento'nun (Kongre) Başkan'dan bağımsız olmasına büyük önem veriliyor olmasıdır (Ulusoy, 2011). Yasama ile yürütme erklerinin birbirinden bağımsızlığına dayanan bu "katı (sert) kuvvetler ayrılığı" ilkesinin temin edilebilmesi için, Parlamento seçimleri ile Başkanlık seçimleri ayrı yapılır. Ayrıca, görev ve seçim süreleri de farklılaştırılarak, Temsilciler Meclisi'nin 2 yıl, Başkan'ın 4 yıl, Senato'nun 6 yıl görev süresinin olması, Senato'nun 2 yıllık aralarla yapılan seçimlerle 1/3'ünün yenilenmesi gibi önlemler alınmıştır. Böylece, Başkan'ın Parlamento üzerinde etkili olabilmesi engellenmeye çalışılmıştır (Sartori, 1997: 230-232; Eroğlu, 1997).

Başkan'ın Kongre üzerinde etkili olma kanallarından bir başkası "siyasal parti" kanalı olabileceği için, parti sistemi de Parlamento'nun Başkan'dan bağımsızlığını sağlamaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Partilerin ideolojik olarak katı olmamaları, parti içi demokrasinin güçlü, parti disiplininin ise zayıf olması, Başkan'ın parlamenterler üzerinde partisi aracılığıyla kontrol kurmasını zorlaştıran etmenlerdir. Ayrıca, Başkan adaylarının ve Kongre adaylarının önseçimle belirlenmesi ve parlamento seçiminin dar bölge çoğunluk sistemiyle yapılması gibi önlemler de, parlamenterlerin partiden çok seçim bölgesine ve seçmen kitlesine dayanması sonucunu doğurmaktadır (Polatoğlu, 2013: 8; Tacir, 2015).

ABD başkanlık sisteminde, Parlamento'nun Başkan'dan bağımsız olması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sağlanması ve böylece iktidarın sınırlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Parlamento'nun Başkan'dan bağımsız olması ilkesi, Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerde olması durumunda bir başka önemli sorunu gündeme getirebilmektedir. Bu durumda,

Başkan, ihtiyaç duyduğu yasaları çıkartmak ve bütçesini Kongre'den geçirebilmek için diğer partilerin desteğine ihtiyaç duyabilmektedir. Üstelik bu durum ABD'de sıklıkla yaşanmaktadır (Sartori, 1997: 119; Özbudun, 2013c). Böylesi bir durumda, Başkan'ın aradığı desteği bulabilmesi, büyük ölçüde, siyasal partilerin ideolojik olarak katı olmamaları, partilerde uzlaşma kültürünün yerleşmiş olması, parti disiplininin zayıf olması, milletvekillerinin dar bölge çoğunluk sistemiyle seçilmesi, siyasal parti adaylarının önseçimle belirlenmesi gibi kurallar sayesinde mümkün olabilmektedir (Sartori, 1997: 120; Erdoğan, 2013: 545, Alkan, 2013: 780-781; Bezci, 2005: 88).

Özbudun'a göre, Türkiye'deki yerleşik siyasal kültür ile ABD'nin siyasal kültürü arasında önemli farklar bulunmaktadır. Türkiye gibi bölünmüş ve kutuplaşmış, uzlaşma kültürünün zayıf olduğu, ideolojik ve katı disiplinli partilerden oluşan bir sistemde, Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerin eline geçmesi durumunda kriz çıkması olasılığı oldukça yüksektir (Özbudun, 2013c). Diğer yandan, Türkiye'nin siyasal kültürü iki partili sisteme yatkın olmadığından, başkanlık sistemini işletebilmek kolay görünmemektedir (Gözler, 2000). Dolayısıyla, ABD'dekine benzer bir katı kuvvetler ayrılığı ilkesini Türkiye'de işletmek pek kolay olmayacaktır.

Nitekim, yeni sistemde, yasamanın yürütmeden bağımsızlığını sağlamaya yönelik bu kuralların hiçbirine yer verilmemiştir. Tersine, Parlamento seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı günde yapılması öngörülmüştür. Yeni sistemi bu açıdan eleştiren Levent Köker'e göre, bu düzenleme, disiplinli siyasal parti yapılanması kanalıyla yasama ve yürütmenin aynı partinin egemenliğine girmesine yol açabilecektir. Köker, bu durumun başkanlık sisteminin en temel ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olduğunu vurgulamıştır (Köker, 2012a).

ABD başkanlık sistemi ile yeni sistem arasındaki ikinci önemli farklılık, ABD'de gerek Başkanlık seçiminin gerekse Parlamento seçimlerinin öne alınarak erken seçime gidilmesine olanak sağlayan bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasına karşılık, yeni sistemde hem Meclis'e (3/5 çoğunlukla) hem de Cumhurbaşkanı'na, Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini birlikte yenileme olanağının tanınmış olmasıdır. Bu durumun ABD'de değil bazı Latin Amerika ülkelerinde görülebildiğini belirten Özbudun, bu kuralın olası siyasal krizlere karşı bir çözüm olarak düşünülmekle birlikte, Başkanlık sistemi mantığına tamamen ters bir düzenleme olduğunu belirtmiştir (Özbudun, 2012, 2013c; Sartori, 1997: 113-115; Linz, 1995: 143-160; Erdoğan, 2016).

Yeni sistem ile ABD sistemi arasındaki üçüncü önemli farklılık, Cumhurbaşkanı'na Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartma yetkisi verilmesidir. Özbudun bu durumu, bazı Latin Amerika ülkelerinde görülen, Başkan'ın kararname çıkartarak Parlamento'yu by-pass etmesi sonucunda ortaya çıkan "decretismo" olgusuna benzetmiştir. Özbudun'a göre, Başkan'a kararname çıkartma yetkisinin verilmesi, Başkanlık sistemini yozlaştıran, Başkan ile Parlamento'yu çatışmaya sokan ve anayasal krizlere yol açan bir eğilimdir (Özbudun, 2012, 2013c; Erdoğan, 2016; Sartori, 1997: 212-214).

Dördüncü önemli farklılık, ABD başkanlık sisteminde bütçenin hazırlanması bütünüyle Kongre'nin yetkisindeyken, yeni sistemde bütçe taslağının Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bütçe yasası herhangi bir nedenle zamanında meclisten geçmezse, önceki yılın bütçesini yeniden değerlendirme oranında arttırarak yürürlüğe koyma kuralı getirilmiştir. Bu düzenlemeler, yasamanın yürütme karşısında kullanabileceği en önemli yetkilerden birini elinden alarak, yürütmeyi daha da güçlendirmiş olmaktadır.

Beşinci temel farklılık, yeni sistemde Cumhurbaşkanı'na bakanları, kamu görevlilerini, büyükelçileri, yüksek yargı mensuplarını tek başına atama yetkisi verilmesidir. Oysa, ABD'de Başkan'ın bu atamalarda Senato'nun onayını alması zorunluluğu bulunmaktadır. Nitekim, Senato atama işlerine büyük önem vermekte ve Başkan tarafından önerilen adayları titiz bir incelemeden geçirmekte; Senato'nun bu rolü de atamaların daha isabetli şekilde yapılması için yararlı ve gerekli bulunmaktadır (Polatoğlu, 2013: 5-6; Eroğlu, 1997: 85).

Yeni sistemin altıncı farklılığı, ABD'de federal sistem ve güçlü yerel yönetimler bulunurken, Türkiye'de mevcut üniter sistem konusunda bir değişiklik öngörülmemiş olmasıdır. Özbudun, ABD'de federal sistem ve güçlü yerel yönetimler nedeniyle, iktidarın paylaşıldığına ve denge-fren mekanizmalarının dikey olarak da işlediğine dikkat çekmiştir. Oysa, üniter sistemle yönetilen Türkiye'de oldukça merkezîyetçi bir devlet örgütlenmesi bulunmakta, bu da iktidarın yoğunlaşmasını arttıran bir etmen olmaktadır (Özbudun, 2011).

Yedinci farklılık, ABD'de Parlamento'nun iki meclisli olmasına karşılık, yeni sistemde tek meclise yer verilmiş olmasıdır. ABD'de Kongre'nin iki meclisli olması, yasa yapma sürecinin daha müzakereci bir tarzda yürütmesine hizmet etmektedir (Eroğlu, 1997: 70-86). Diğer yandan, ikinci meclis azınlıktaki grupların ve küçük eyaletlerin temsiline olanak tanıyarak, çoğulculuğu güçlendirmektedir (Köker, 2012a; Lijphart, 1996).

Sonuç

Yeni sistem savunulurken, öne sürülen temel görüşlerden biri, ülkenin en önemli sorununun yürütmenin güçsüzlüğü olduğu ve yürütmenin güçlendirilmesinin de ancak başkanlık sistemiyle sağlanabileceğidir. Bu görüşe göre, parlamenter sistem koalisyon hükümetlerine yol açmakta, koalisyon hükümetleri ise uyumsuz olduğu için sorunların çözümüne yönelik hiçbir adım atılamamaktadır. Bu görüşe göre, ülkenin en temel sorunu güçsüz hükümetler ve kudretsiz başbakanlardır. Bu sorunun, yeni sistemin güçlü bir Cumhurbaşkanı ve güçlü bir devlet getirmesiyle çözüme kavuşturulabileceği savunulmaktadır (Bulut, 2012; Kuzu, 2012a, 2012b, 2012c).

Bu görüşlere karşıt bir yorum getiren Şahin Alpay ise, güçlü yürütme organı ihtiyacını ancak parlamenter sistemin sağlayabileceğini öne sürmüştür. Alpay’a göre, parlamenter sistemde yürütmenin başı olan Başbakan parlamentodan çıktığı ve hükümet parlamentonun güvenoyuna dayandığı için, yürütme ile yasama organı arasında uyumsuzluk söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla, hükümet parlamentonun desteğini sağlamakta sorun yaşamamaktadır. Oysa, başkanlık sistemlerinde, Başkan ile parlamento çoğunluğunun farklı partilerden olması halinde, yürütme yasamanın desteğini sağlamakta zorlanmaktadır. Dolayısıyla, hükümetin parlamentonun desteğine dayanması nedeniyle, parlamenter sistem başkanlık sistemine göre yürütmeyi daha güçlü konuma getirmektedir (Alpay, 2010).

Şahin Alpay’ın bu görüşü Duverger tarafından da desteklenmektedir. Duverger, parlamenter sistemin uygulandığı İngiltere’de Başbakan’ın, başkanlık sisteminin uygulandığı ABD’deki Başkan’a göre daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü gerekçelendirirken, İngiltere Başbakanı’nın partisi aracılığıyla hem parlamentoyu hem de hükümeti kontrol edebildiğini, buna karşılık ABD’de partiler disiplinsiz olduğu için Başkan’ın Kongre’yi kontrol edemediğini vurgulamıştır (Duverger, 1986: 105).

Güçlü yürütme arayışları açısından vurgulanması gereken ikinci nokta, “güçlü yürütme” anlayışının uygulamaya geçirilebilmesi için, başkanlık sistemi, yarı-başkanlık sistemi ya da parlamenter sistemden herhangi birinin tercih edilmesinin zorunlu olmadığıdır. Duverger’in de belirttiği üzere, her üç sistem de, yürütmeyi güçlendirecek biçimde düzenlenebilmektedir (Duverger, 1986: 8-12; Gözler, 2000). Liberal demokrasilerde, yürütmenin güçlendirilmesi, esasen, tek parti iktidarına dayanan “çoğunlukçu demokrasi anlayışı”nın hakim kılınmasından

geçmektedir. Bunun için de, seçim sistemi ve parti sistemi, hükümet sistemine göre, çok daha önemli bir faktör olmaktadır.

Çoğunlukçu demokrasi anlayışının uygulanmasında, seçim sistemi olarak “dar bölge çoğunluk sistemi”nin benimsenmesi en etkili yöntem olmaktadır. Dar bölge çoğunluk sistemi parti sisteminin iki partili ya da hakim partili yönde evrilmesinde genellikle başarılı olan bir yöntemdir (Lijphart, 1996). Buna karşılık, siyasal kültür ve siyasal dengeler her ülkede ve her zaman çoğunluk hâkimiyetinin sağlanmasına olanak tanımayabilmektedir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışının uygulanamadığı durumlar, her üç hükümet sisteminde de sözkonusu olabilmektedir. Parlamenter sistemde koalisyon hükümetlerine başvurulmak zorunda kalınması bunun tipik örneğidir. Ancak bu sorun parlamenter sistemle sınırlı değildir. Başkanlık sisteminde Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerde olması da çoğunlukçu anlayışın uygulanamadığı duruma örnek oluşturur. Yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanı ile Parlamento çoğunluğunun ve hükümetin farklı partilerde olması da yine çoğunlukçuluğun işlemediği bir durumdur. Dolayısıyla, çoğunlukçu demokrasi anlayışını mutlaka başarıya götürecek bir hükümet sistemi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, hükümet sistemlerini, tek başına bütün sorunları çözecek bir sihirli formül olarak görmemek gerekir. Bu tür durumlarda, her üç hükümet sisteminde de, tek çözüm, partiler arası uzlaşmaya varmaktan geçmektedir.

Hükümet sistemi ile seçim sistemi arasındaki ilişkilere bakıldığında, parlamenter sistemde nisbi seçim sisteminin uygulanmasının çoğulcu parti sistemini ve koalisyon hükümetini kolaylaştırdığı söylenebilir¹. Dar bölge seçim sisteminin de iki partili sistemi (ya da hakim parti sistemi) ve tek parti hükümetini kolaylaştırdığı kabul edilebilir (Gözler, 2000; Alpay, 2010). Ancak, bu ilişki, bir zorunluluk ilişkisi olarak anlaşılmamalıdır; nisbi seçim sistemiyle tek parti hükümeti, dar bölge çoğunluk sistemiyle de koalisyon hükümeti kurulması da

¹ Koalisyon hükümetlerini “normal dışı” bir vaka saymak anlamlı değildir. Koalisyon hükümetlerinin başarılı olduğu ve daha tercih edilir bir seçenek olarak görüldüğü ülkeler ve durumlar da istisna değildir. Diğer taraftan, koalisyon hükümetlerinin başarısız olduğu durumlar da yok değildir elbette. Ancak, Prof. Dr. İlter Turan’ın da belirttiği üzere, koalisyon hükümetleriyle krizler arasındaki neden-sonuç ilişkisi çoğu zaman yanlış kurulabilmektedir. Koalisyon hükümetleri, krizin nedeni olmaktan çok, sonucu olabilmektedir. Çoğu durumda, aynı kriz koşullarında parlamenter sistem yerine başkanlık sistemi olsaydı da, daha iyi bir çözüm bulunabileceğini ileri sürmek kolay değildir. Hatta bazı durumlarda, parlamenter sistemin krizlerle başa çıkmakta başkanlık sistemine göre daha başarılı olduğu söylenebilir (Turan, 2013: 529). Ama, unutulmamalı ki, hükümet sistemi ne olursa olsun, asıl çözüm partiler arası uzlaşmadan geçmektedir.

mümkündür.

Başkanlık sistemi açısından bakıldığında, dar bölge çoğunluk sistemi ve iki partili sistemin başkanlık sisteminin işleyişini kolaylaştırdığı kabul edilmektedir (Sartori, 1997: 228-230; Alkan, 2013: 783). Ancak, yine de, Başkan ile Parlamento çoğunluğu farklı partilerden olabilir. Bu durumda ise, partilerin ideolojik olarak katı ve disiplinli olmaması sistemin işleyişini kolaylaştırabilir (Sartori, 1997: 127). Buna karşılık, nisbi seçim sistemi ve çoğulcu parti sistemi başkanlık sisteminin işleyişini zorlaştırır. Partilerin ideolojik ve disiplinli olması ile partiler arası kutuplaşma da başkanlık sisteminin tıkanmasına neden olabilir (Sartori, 1997: 228-230; Akçalı, 2013: 410-411). Nitekim, Sartori, Latin Amerika ülkelerinde başkanlık sisteminin başarılı olamamasının temel nedeni olarak, parti sisteminin başkanlık sistemine uygun olmamasını göstermiştir (Sartori, 1997: 125).

Görüldüğü üzere, başkanlık sistemine geçişin, güçlü yürütme arayışlarına çözüm oluşturması düşüncesi her zaman gerçeklik kazanamayabilmektedir. Dolayısıyla, bu tür durumlarda, güçlü yürütmeye tek parti iktidarıyla ulaşma çabasıdan vazgeçerek, siyasette uzlaşmacı çözümler geliştirme ve uzlaşma kültürünü güçlendirme çözümünü kabullenmekten başka çare kalmamaktadır.

Başkanlık sistemiyle ilgili tartışmalarda, üçüncü önemli başlık, başkanlık sisteminin krizlerle başa çıkma kapasitesinin parlamenter sisteme göre daha yetersiz olduğu görüşüdür. Bu çerçevede, öne sürülen ilk argüman, başkanlık sisteminin “ya hep ya hiç” kuralına dayanması, kazananın her şeyi kazanması, kaybedenin de her şeyi kaybetmesi nedeniyle, etnik, dinsel, siyasi, ideolojik vb. farklılıkları kutuplaşmaya dönüştürdüğü ve kutuplaşmaları körüklediğidir. Buna göre, kutuplara bölünmüş ve uzlaşma kültürünün zayıf olduğu ülkelerde, başkanlık sistemi çatışmaları daha da arttıracaktır (Gözler, 2000; Yazıcı, 2013: 540; Tosun ve Tosun, 2013: 608-609).

Bu doğrultuda ikinci argüman, parlamenter sistemin başkanlık sistemine göre daha uzun ömürlü ve krizlere karşı daha dayanıklı olduğudur. Parlamenter sistemde hükümetin parlamentodaki desteğini yitirmesiyle doğan krizler, hükümet kriziyle sınırlı kalır ve hükümet değişikliğiyle aşılar. Parlamentoda hükümet için yapılan güven oylaması sisteme esneklik kazandırır. Yeni bir hükümetin kurulamaması durumunda da erken seçime gidilerek çözüme ulaşılır. Böylece, hükümet krizleri rejim krizine dönüşmeden aşılmış olur (Sartori, 1997: 126; Özbudun, 2013a: 207-208).

Başkanlık sisteminde ise, Başkan ile Meclis çoğunluğunun aynı partiden olması durumunda “çoğunluk despotizmi”, Başkan ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda da “çatışma” çıkması olasılığı gündeme gelmektedir (Tanör, 1997: 70-75; Özbudun, 2013a: 209). Özellikle, Latin Amerika örnekleri, Başkan ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerin elinde olması durumunda, sistem esnek olmadığı için çatışma ve kriz olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Sartori, 1997: 117; Türmen, 2012). Başkanlık sisteminde, böylesi siyasal ve anayasal kriz durumlarında, erken seçime gidilemediğinde, askeri darbe olasılığı artacaktır (Gözler, 2000; Tosun ve Erdoğan Tosun, 2013: 610; Akçalı, 2013: 407). Nitekim, yeni sistemde, kriz olasılığına karşı, hem Başkan’a hem de Meclis’e erken seçime gitme yetkisi verilerek çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Ancak, bu durumda da, başkanlık sisteminin hükümet istikrarı sağlama avantajı ortadan kalkmış olmaktadır.

Başkanlık sistemine geçiş konusundaki dördüncü önemli eleştiri, otoriter bir siyaset anlayışını güçlendireceği kaygısına dayanmaktadır. Başkanlık sistemine geçişin, demokratikleşme açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı kaygısı dile getirilmektedir (Tosun ve Tosun, 2013). Yeni sistemde, Cumhurbaşkanı’nın aşırı güçlendirilmesiyle, yürütmenin yargı ve yasama karşısında daha da güçlendirilmesinin, kuvvetler ayrılığını iyice zayıflattığı ve denge-denetim ilkelerini ihlal ettiği dile getirilmektedir. Bu durum, otoriterleşme (*illiberal demokrasi* - seçimli otoriterlik) kaygısı yaratmaktadır (Akyol, 2012a). Bunda, AKP’nin sahip olduğu “çoğunlukçu demokrasi” anlayışının zaman zaman “otoriterizm”e kayma eğilimine girmesine ilişkin bazı kaygılar da etkili olmaktadır.²

Toparlamak gerekirse, Türkiye’de demokrasinin esas sorunu, yürütmenin yasama ve yargı karşısında daha da güçlendirilmesiyle, “çoğunlukçu” anlayışın “çoğulcu demokrasi” modelinden daha da uzaklaşmasına yol açmasıdır (Kalaycıoğlu, 2013). İstikrar ve etkinlik adına demokrasiden ödün veren bu anlayış,

² “Çoğunlukçu demokrasi modeli”nin, özellikle demokrasinin kökleşmediği ve istikrar kazanamadığı az gelişmiş ülkelerde kolaylıkla “çoğunluk despotizmi”ne kayabildiği görülmektedir. Giovanni Sartori, “çoğunlukçu demokrasi” ile “çoğunluk despotizmi” arasındaki ayrımın, muhalefetin sağlam güvencelere sahip olup olmadığına ve muhalefetin baskı altına alınıp alınmadığına bakılarak çizilebileceğini belirtmektedir. Sartori’ye göre, bireysel ve sivil özgürlüklerin ihlali de, çoğunluk despotizminin yaygın uygulamaları arasında yer almaktadır. Sartori, çoğunluk despotizmine yol açan temel bozukluğu, kuvvetler ayrılığı ile sınırlandırılmamış bir hükümetin, sınırsız iktidar kullanımı olarak görmektedir (Sartori, 1996: 143-149; Ataay, 2014).

toplumda demokratik bir konsensüs sağlanması ve demokrasinin derinleştirilmesi ihtiyacını gözden kaçırmaktadır. Oysa, Türkiye'nin demokratikleşme açısından asıl ihtiyacı, özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi modelinin kurulmasıdır (Köker, 2011, 2013). Böylesi bir demokrasi anlayışının uygulanabilmesi için temsilde adalet ilkesine dayalı bir parlamenter sistemin çok daha geniş olanaklar taşıdığı düşünülmektedir (Linz, 1995; Kalaycıoğlu, 2013).

Kaynakça

- Akçalı, P., (2013), “Genel Özellikleri, Yararları ve Sakıncaları Işığında Başkanlık Sistemleri”, *Yeni Türkiye*, 51, 406-411.
- Akyol, T., (2012a), “Kuvvetler ayrılığı”, *Hürriyet*, 19 Aralık 2012.
- Akyol, T., (2012b), “Başkan’a yetki”, *Hürriyet*, 22 Aralık 2012.
- Akyol, T., (2012c), “AKP’den cevap”, *Hürriyet*, 24 Aralık 2012.
- Akyol, T., (2013a), “AK Parti’nin yargı modeli”, *Hürriyet*, 7 Şubat 2013.
- Akyol, T., (2013b), “Yargı sorunu”, *Hürriyet*, 8 Şubat 2013.
- Akyol, T., (2013c), “Başkan ve yargı”, *Hürriyet*, 15.4.2013.
- Alkan, H., (2013), “Karşılaştırmalı Başkanlık Sistemleri”, *Yeni Türkiye*, 51, 779-789.
- Alpay, Ş., (2010), “Başkanlık kötü, parlamenter sistem iyidir”, *Zaman*, 07 Ekim 2010.
- Alpay, Şahin (2012), “Başkanlık sistemi önerisi reddedilmeli”, *Zaman*, 10.11.2012.
- Arbatlı, E., (2014), “Türkiye’nin Yeni Yolu: Seçimlere Dayalı Otoriterizmin Yükselişi”, *Research Türkiye*, 3 (12), 76-92.
- Ataay, F., (2013), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Başkanlık Sistemi Önerisi Üzerine Değerlendirme”, *Alternatif Politika*, 5 (3), 266-294.
- Ataay, F., (2014), “Majoriteryenizm ve Demokrasinin Geleceği”, *Siyaset Bilimi Araştırmaları, Teori ve Türkiye Uygulamaları içinde*, Editör: H. Aliyar Demirci, İsmet Parlak, Nigar Değirmenci, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 29-36.
- Berkan, İ., (2012a), “Mevcut sistemimizden daha kötüsünü bulmak zor”, *Hürriyet* 10 Kasım 2012.
- Berkan, İ., (2012b), “Bugün tartışmayacaksak ne zaman tartışacağız”, *Hürriyet*, 30 Kasım 2012.

Berkan, İ., (2012c), “Başkanın yetkileri: Denetimsiz güç güç değildir!”, *Hürriyet*, 1 Aralık 2012.

Bezci, B., (2005), “Demokrasi ve Başkanlık Sistemi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 77-91.

Bulut, Y., (2012), “Başkanlık sistemi neden gelmeli?”, *Star*, 12.12.2012.

Duverger, M., (1986), *Seçimle Gelen Krallar*, 2. Baskı, Çeviri: Necati Erkurt, İstanbul: Kelebek Yayınevi.

Erdoğan, M., (2013), “Başkanlık Sistemi, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye*, 51, 542-547.

Erdoğan, M., (2016), *Başkanlık Sistemi, Latin Amerika Tecrübesi ve Türkiye*, http://www.ozgurlukarastirmalari.com/pdf/rapor/OAD_BtZXPV7.pdf.

Eroğul, C., (1997), *Çağdaş Devlet Düzenleri*, 2. Baskı, Ankara: İmaj Yayınları.

Gözler, K., (2000), “Türkiye’de Hükümetlere Nasıl İstikrar ve Etkinlik Kazandırılabilir?”, *Türkiye Günlüğü*, 62, 25-47.

Gözler, K., (2017), *Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa*, <http://www.anayasa.gen.tr/elveda-anayasa-v2.htm>.

Kaboğlu, İ., (2016), “Parlamenterizm kalkıyor, ama başkanlık gelmiyor”, *Birgün*, 22.12.2016.

Kalaycıoğlu, E., (2013), “Türkiye’de Yeni Siyasal Rejim Arayışı”, *Yeni Türkiye*, 51, 214-222.

Köker, L., (2011), “Vesâyet partisi ile hâkim parti kıskacında Türkiye demokrasisi”, *Zaman*, 24 Mart 2011.

Köker, L., (2012a), “Nasıl ve ne için başkanlık sistemi?”, *Zaman*, 15 Kasım 2012.

Köker, L., (2012b), “AK Parti’nin önerileri Başkanlık mı Başkancılık mı?”, *Zaman*, 27 Aralık 2012.

Köker, L., (2013), “Başkanlık ve istikrar”, *Zaman*, 30 Mayıs 2013.

Kuzu, B., (2012a), “Vatandaş Padişahlık Sanıyor”, Hasan Bozkurt ile söyleşi, *Bugün*, 13 Mayıs 2012.

Kuzu, B., (2012b), “Yarı başkanlık ve partili cumhurbaşkanı modeli daha kolay”, Ebru Toktar Çekiç ile söyleşi, *Akşam*, 5 Ekim 2012.

Kuzu, B., (2012c), “Ama Obama gece gündüz Parlamento'ya yalvarıyor”, Ebru Toktar Çekiç ile söyleşi, *Akşam*, 29 Kasım 2012.

Kuzu, B., (2013), “Neden Başkanlık Hükümeti?”, *Yeni Türkiye*, 51, 25-51.

Lijphart, Arend (1996), *Çağdaş Demokrasiler*, Çev. Ergun Özbudun – Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin.

Linz, J. J., (1995), “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, Editör: Larry Diamond ve Marc F. Plattner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Çeviri: Ergun Özbudun vd., Ankara: Yetkin Yayınları, 143-160.

Özbudun, E., (2012), “Türk usulüne göre başkanlık sistemi”, *Milliyet*, 15 Aralık 2012.

Özbudun, E., (2013a), “Hükümet Sistemi Tartışmaları”, *Yeni Türkiye*, 51, 205-213.
Özbudun, E., (2013b), “AK Parti'nin anayasa önerisi mevcut demokrasiyi daha getirir” Neşe Düzel ile söyleşi, *Taraf*, 18 Mart 2013.

Özbudun, E., (2013c), “Hükümet sistemi tartışmaları”, *Zaman*, 8-9 Nisan 2013.

Parla, T., (2016), *Siyaset Teorisi ve Felsefesinde Monokratik Yönetimler, Karizmatik Liderler ve Başkanlık Sistemleri*, <http://www.soldefter.com/2016/02/26/siyaset-teorisi-ve-felsefesinde-monokratik-yonetimler-karizmatik-liderlik-ve-baskanlik-sistemleri-taha-parla/>

Polatoğlu, A., (2013), “Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 2-16.

Sartori, G., (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. T. Karamustafaoğlu – M. Turhan, Ankara: Yetkin Yayınları.

Sartori, G., (1997), *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin.

Tacir, H., (2015), “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Research Türkiye*, 4 (5), 46-52.

Tanör, B., (1997), *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, İstanbul: TÜSİAD Yayını.

Tezkan, M., (2013), “Türkiye 2015’te Böyle Yönetilecek”, *Milliyet*, 08 Şubat 2013.

Tosun, T. ve Tosun G. E., (2013), “Türkiye’de Hükümet Sistemi Arayışları”, *Yeni Türkiye*, 51, 608-616.

Turan, İ., (2013), “Başkanlık Sistemi ve Ülkemizde Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Yeni Türkiye*, 51, 525-529.

Türmen, R., (2010), “Her insan”, *Milliyet*, 25 Ekim 2010.

Türmen, R., (2011), “Türk modeli ister misiniz?”, *Milliyet*, 03 Mart 2011.

Türmen, R., (2012), “Başkanlık ve Türk Demokrasisinin Sonu”, *Milliyet*, 20 Aralık 2012.

Türmen, R., (2013), *AKP'nin yaptığı çoğunluğun tahakkümüdür*, <http://www.politus.org.tr/Detay2.aspx?id=155>

Ulusoy, A., (2017), *Aralık 2016 Anayasa Teklifi Neler Getiriyor, Neler Götürüyor?*, <http://www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf>

Yazıcı, S., (2013), “Başkanlık Sistemine Geçiş Gerekli mi?”, *Yeni Türkiye*, 51, 538-541.

ESTIMATING THE NON-PERFORMING LOANS IN DEVELOPMENT AND INVESTMENT BANKS BY NEURAL NETWORKS NARX MODELS

İlhami KARAHANOĞLU*

ABSTRACT

Considering the main function of the banks, which can be defined as the credit deployment, it can be easily stated that one of the most important performance measure is the ratio of non-performing loans over total loans. Although deterministic models like time series, linear regression and panel data analysis are widely used, the literature utilizing artificial neural network is relatively narrow. The capacity of neural networks for predicting non-performing loans is not well known by the Turkish banking sector especially by the investment and development banks. In this paper, one of the most important intelligent techniques called Nonlinear Autoregressive Network with Exogenous Inputs (NARX) is applied to a dataset of Turkish development and investment banks in order to estimate non-performing loan ratio. The study shows that the prediction performance of the NARX model can be considered as satisfactory; however the performance of prediction strongly depends on the bank characteristics and the variable choice itself.

Keywords: Non-Performing Loans, Artificial Neural Network, Development and Investment Banks
Jel Classification: C45, G21, E51

ÖZET

KALKINMA VE YATIRIM BANKALARI TAKİBE DÖNÜŞEN ALACAKLARININ YAPAY SİNİR AĞLARI (YSA) – NARX MODELİ KULLANARAK TAHMİN EDİLMESİ

Kredi faaliyetlerinin bankacılığın ana fonksiyonu olduğu gözönüne alındığında, bankalar açısından en önemli performans ölçütlerinden birinin tahsili gecikmiş alacakların toplam alacaklara oranı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Her ne kadar deterministik modeller olan, zaman serileri, panel data analizleri ve doğrusal regresyon modelleri çok fazla kullanılmış olsa da, yapay sinir ağlarından faydalanan çalışmalar oldukça azdır. Yapay sinir ağlarının tahmin kapasitesi bankacılık sektörü tarafından özellikle de yatırım ve kalkınma bankaları tarafından çok da bilinmemektedir. Bu çalışmada, çok önemli bir yapay sinir ağı tahmin modeli olan Dış Değişkenli Doğrusal Olmayan Otoregresif Ağ

* Uzman, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. (ilhamikarahanoglu@hotmail.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, No. 2, (Ekim 2017)

Modeli (NARX) kalkınma ve yatırım bankalarına, takibe dönüşen alacakoranını tahmin etmek amacıyla uygulanmıştır. Bu araştırma; sözkonusu YSA modelinin iyi bir tahminci olduğunu göstermiş ancak tahmin performansının banka tipine ve bağımlı very cinsine göre değiştiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tahsil Gecikmiş Alacaklar, Yapay Sinir Ağları, Kalkınma ve Yatırım Bankaları*
Jel Sınıflanması: *C45, G21, E51*

Introduction

Banks are organizations, which penetrate all activities in economy and almost in contact with all members in market with different levels. They can be considered as a channel through which not only the financial sources but also the best and the promising financial and economical applications are carried. Because of that close interaction between banks and other parties, any problem in banking sector is also felt very strongly by all other players in the market very quickly. Due to such strong and active interaction between different players as investors, customers and public organizations with banks; banks themselves are defined as the trigger points in many crises all over the World (Ozcan at all 2013). As the main function of the banks is the money transfer through the credit channel, the performance of the credit management is the heart of the banking industry. Credit deployment and management performance can be also measured with the non-performing loans or non-performing loan ratio which is defined as the non-performing loan / total loan (Louzis et al, 2012; Klein, 2013). As this ratio is a performance measurement for the credit activities, such ratio could be a determinant as a poor management practices, expanded risk taking, inadequate credit deployment procedures, pervasive internal control system, decreased company performance in whole economy or in one more concentrated sector in which the bank is active itself (Miletic & Miletic, 2015; Alan et al, 2000).). The last economic crisis has pointed out that the credit risk would contribute to all other different kinds of risks. It is closely connected with market and operational risks. It is not only a disease but also a prognosis for other diseases. It is such a risk that in middle or long term, it might cause the liquidity crisis, which is the basic reason for the banks to be defaulted. It might be a sign for the operational problems as well as inefficient internal procedures. Credit activities with poor performance might be a very important indicator not only for the current problems but also for the forthcoming crisis as well. Besides information about the market, it might also supply warning points related to bank itself like the deteriorated internal processes, loose control systems in credit management. Due to those reasons indicated above, it is extremely important to understand and make research about

that variable. Moreover, such ratio for banks itself, can be used as the early warning for current or future strategic plans as well as for the short term tactical moves. In addition, for the regulatory body and central banks, monitoring of such ratio would be used for the controlling and supporting whole economy over the banking industry.

In this paper the non-performing loan ratio in the Turkish development and investment-banking sector is analyzed. Such research is important because it is pointing out an important issue in specific banking sector in Turkey. Moreover, it is the first time in Turkey that such research is done with this methodology.

Turkey is locally and globally one of the most important actors in world economy because of its GDP (15th largest in 2015) and membership of the global organizations (OECD, ISEDAC, EU Candidate). The Turkish banking sector is growing very fast and it takes attractions of many investors. However, according to the international researchers, it is also considered as one of the most promising sectors, which doesn't take the attention that it deserves (Eichengreen, 2002).

Development and investment banks can't accept the personal or corporate savings. Because of that, they have to use the international or more structural and institutional funds that have more stipulations on the deployment. Such stipulations would affect both strategies and the policies of banks resulted in more limited short term and long-term activities. These banks generally support more fruitful and promising investment activities in politically important sectors or fields, which are strategically supported by government.

In Turkey, such banks are operating with more capital, which causes higher capital adequacy ratio (CAR). Although it seems like the efficiency of such banks are low, according to the recent research they are as efficient as the others (Karahanoğlu, 2015).

Most of the researchers are concentrated on other well-known financial ratios like CAR and profit based ratios. Non-performing loan ratio as well as non-performing loan itself did not get the attention that it deserves. However, it is one of the most important factors, which indicate the banks profit. Any expected or unexpected loss coming from the defaulted credit must be compensated from the banks' profit as well as capital. When the non-performing loan ratio increases, for the stock market, it is also accepted as the negative sign for the banks' performance. Monitoring of such ratio is vital for the banks as such ratio would affect not only

their internal process and profits but also their market share value and long-term liquidity problems.

Regulatory and the policy-making institutions in an economy would use the non-performing loan ratio as an indicator of more severe cases like crisis. So, estimating or monitoring such ratio would give advantage to those institutions to get the necessary precautions to support the systemically important organizations or banks in advance to prevent the more defective developments.

As indicated before, the purpose of this study is to estimate the non-performing loans ratio in development and investment banks in Turkey by Artificial Neural Networks. By following the previous researchers, the 9 other financial ratios and 6 main macroeconomic variables are used. Data was divided into training/validation and test set. The data, which is used for this study, includes 11 banks and their quarterly financial ratios between 2003 March-2015 September as well the other macroeconomic variables for the same period. For each bank different ANN models were applied and the best one is chosen according to the MSE and R values, error performance measured with SML and error autocorrelation. The outcomes of the models were presented for each bank and interesting results were reached based upon the bank ownership structure.

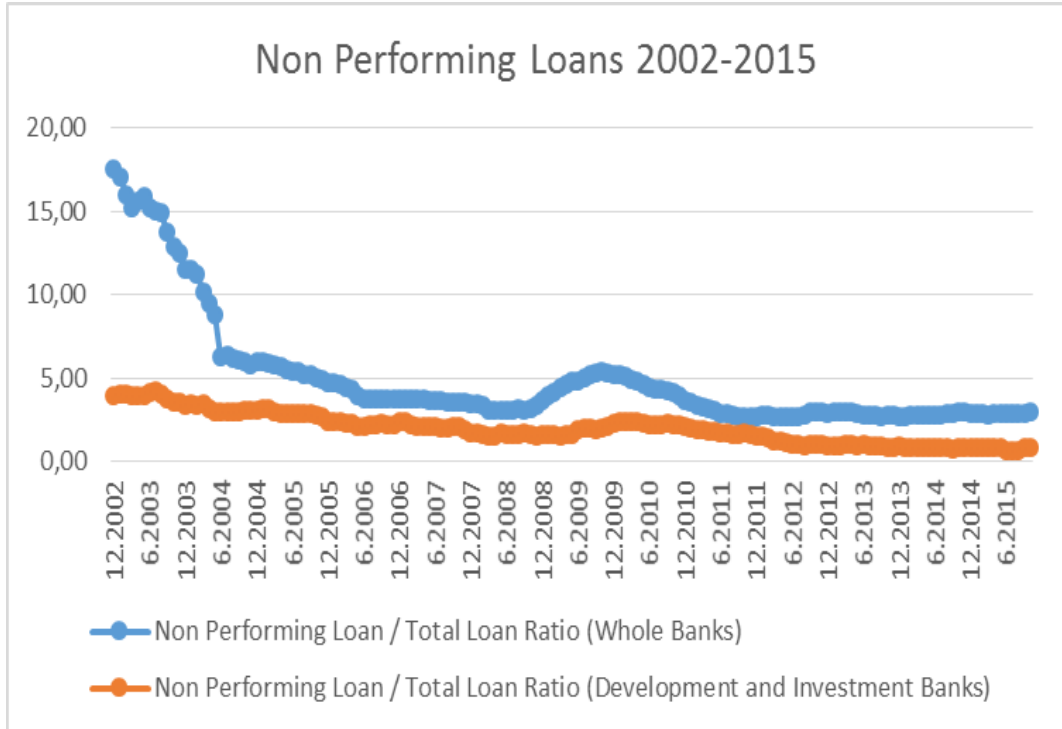
Turkish Banking Sector and Non-Performing Loans

Following the local 2001 crisis in Turkey the non-performing loans have reached %20 percentage at the end of 2002. Just after then, it starts declining very strongly to almost %3 due to new economic conditions as well as the strong government's solid financial plans. However in 2009, again because of the global economic crisis, it has reached the value over %5, which is a relative increase of %60 in 2 years. Such an increase was again followed by the sharp decrease in following years of 2010 and 2011. Since then, it shows a more stable value around %3 as it is seen in the graph below.

Compared with the whole banking sector, the non-performing loan ratio is lower for development and investment banks. It follows the same pattern with commercial banks but the volatility as well as the ratio is much lower. The reason for this is based upon two main characteristics for such banks. The first one is that such banks have very strong internal systems, which is audited by the main commercial fund suppliers. Second one is that the biggest development and investment bank in Turkish banking sectors are the public organizations, which

would avoid the predatory lending (predatory lending is a stress coming from profit making and asset value increase).

Graph I: Turkish Banking Sector Non- Performing Loan (2002-2015)

Literature Review

Although it is not as popular as the profit-based analysis, non-performing loan (NPL) studies have also attracted the scholars. The studies about NPL can be divided into 3 main groups. The first one is based upon more macroeconomic theory and fed by the macroeconomic studies; the second group is the one in which the financial ratios based upon the balance sheet inputs are used. Because of the shortcomings, which are caused by the first two groups inefficiencies or narrow visions, the third one has been emerged in the literature. The third group is the combination of both financial ratios and macro economic variables. To explain the NPL, many scholars find the macroeconomic variable more fruitful (Berger and De Young, 1997). Some of them are more interested in the seasonal changes and crisis (Quagliariello, 2007). In addition, most of the researchers have used the GDP, interest rate volatility, unemployment rate as well as indices like the industrial

production and stock market to explain the non-performing loan ratio (Louzis et al, 2010; Serwa, 2013; Dash & Kabra, 2010; Espinoza & Prasad, 2010; Chase et al, 2005; Saba et al 2015; Vogizas & Nikoladiou, 2011; Betancourt, 1999; Grennige & Grossvenor, 2010).

The second group, which was defined above is more interested in financial ratios to build up a linear or panel data type of econometric models to estimate and explain the non-performing loan ratio. Such scholars have used the variables like asset quality ratios, liquidity ratios, capital ratios and profit based ratios (Lu et al, 2005; Ghosh, 2015).

The third group has used both variables (market related and bank related) to explain the non-performing loans. Such researchers have preferred both bank related and market relate macro variables in order to increase the ability of the model to explain the changes in the non-performing loans. They believe that both internal factors that indicate bank management policies and activities can be controlled by the bank up to a certain level. Moreover, banks have no control over the macro variables and they have to accept it as an obligatory input (Klein, 2013; Boudriga et al, 2010; Espinoza & Prasad, 2010; Messai & Jouini, 2013).

For the Turkish banking sector, the number of the studies about non-performing loan is limited. Most of the researchers in Turkey have followed the third group explained above which states that the non-performing loan is the result of banks internal process as well as management initiatives plus the macro-economic market related variables which cannot be controlled by the bank itself (Cifter et al, 2009; Macit & Keçeli, 2012; Vardar & Özguler, 2015)

ANN literature has been generally concentrated on profit-based analysis in which the different type of machine learning models and methodologies are used. Moreover, although limited, some researchers are also concentrated on non-performing loan estimations. Some researchers have used the non-performing loan estimation as a complementary part of a different structure like rating or risk assessment system, whereas the others are directly concentrated on estimation of such ratio with ANN (Boan & Hai, 200; Lin, 2010; Poghosyan & Chiak, 2009; Männasoo et al, 2009; Malthora & Singh, 2007; Malthora & Malthora, 2007). As stated before, only limited studies are available in literature, which are based upon ANN to estimate the nonperforming loan ratio. More specifically; for the Turkish banking sector as well the development and investment banks; there is no such a research that estimates the non-performing loan ratio by means of the ANN models.

Considering the importance of Turkish economy as well as the Turkish banking sector, its growth and potential, every study on this banking group would be valuable. The non-performing loan in banking sector is extremely important as its relationship with other risks like liquidity and profit based management problems. There is strong shortcomings of the panel data and other deterministic econometric models and the wide open area for usage of ANN. Considering all, such a research aiming at explaining non performing loan in Turkish banking sector by using ANN would fill the gap and would be very useful for the practitioner and the scholars.

Table I: The Literature Summary on Non-Performing Loan

Research	Macro Variables (Economy Spesific)	Micro Variables (Banks Spesific)
Berger & De Young (1997)	Region Of The Bank	Capital Equity, Banks Efficiency, Risk Weighted Assets,
Betacourt (1999)	House Prices, Credit Standards, Interest Rates	-
Chase et al (2005)	Treasury Bill, Consumer Price Index, Real Gdp	-
Lu et al (2005)	-	Gross Earning / Assets, Reatined Earnings/ Assets, Growth Rate, Projected Loan Ratio
Quagliariello (2007)	The Annual Growth Of Real GDP, Interest Rate On Long-Term (10-Year) Italian Treasury Bonds. Annual Appreciation/Depreciation Of The Stock Exchange Index, The Spread Between Loan And Deposit' Rates	Loan Growth, The Cost-To-Income Ratio, The Return On Assets , The Stock Of Non-Performing Loans / Total Loans, The Flow Of Non-Performing Loans At T / Total Performing Loans At T-1,
Dash & Kabra (2010)	GDP, Construction Expenditure, Foreign Exchange Reserve, Stock Market Indices, Stock Market Volatility, Foreign Exchange Rate, Repo Rate, Unemployment Rate, Lending Rate	-

Louzis et al (2010)	GDP, Unemployment Rate	Return on Assets, Return of Equity, Solvency Ratio, Loans to Deposits, Inefficiency Ratio, Credit Growth, Relative Market Power, Relative Size
Grennidge & Gresvenor (2010)	GDP, Interest Rate, Consumer Price Index	Relative Size, Change in Total Loans
Boudriga et al (2010)	GDP, Industry State, Financial Development in a Country	CAR, Return on Asset, Foreign Ownership Ratio,
Espinoza & Krashad	Non-oil GDP Growth, VIX, Interest Rate	Equity, Expense / Assets, Loan Growth
Vogiazas & Nikolaidou (2011)	Total Gross External debt / GDP, Unemployment, Total Consumption, CPI, Trade Balance, M1,M2 Money Supply, Eurobor 3 Months Rate, Loans on Provision/Total Loans, Spread over German 10 years Bond, 10 Year Bond Rate	-
Saba et al (2012)	GDP, Interest Rate	Total Loan
Messai & Jouini (2013)	GDP, Unemployment Rate, Real Interest Rate	Return on Assets, Growth of Loans, Loan Loss Reserves
Jakubík & Reininger (2013)	Real GDP, Total Credit / GDP, Exchange Rate, Stock Indices	-
Klein (2013)	Unemployment Rate , Inflation, Exchange Rate	Equity / Asset, Return on Asset, Loan to Asset
Skarica (2014)	Real GDP, Unemployment, Inflation, Nominal Exchange Rate, Total Loan Change	-
Ghosh (2015)	GDP, Public Debt, and changes in state housing price, inflation, unemployment rate	-

Yücemiş & Sözer (2011)	Industry Production Index, Exchange Rate	-
Macit & Keçeli (2012)	Inflation, GDP, Exchange Rate	Capital / Assets, Credit / Assets
Vatansever & Hepşen (2013)	Inefficiency Ratio, Debt Ratio, Return on Asset, Loan on Asset, CAR	Confidence Index, Consumer Price Index, Exchange Rate (EURO, USD), Stock Exchange Index, Industrial Production Index, M3 Money Supply, Gross Domestic Product, Interest Rate
Şahbaz & İnkaya (2014)	GDP, Private Fixed Capital Expenditure, Growth In Banking Sector	-
Abidoğlu & Aytekin (2015)	-	Net Interest Margin, Interest Rate on Credit, Total Credit / Total Saving, Solvency Ratio, CAR, Profit on Equity, Total Credit / Total Loans, Inefficiency Ratio, Total Credit / Total Assets, Provisions
Yağcılar & Demir (2015)	Growth, Inflation, Interest Rate	CAR, Credits / Savings, Solvency Ratio, ROA, Size, Net Interest Rate Margin, Credit Interest Income / Expenditure, Capital Structure
İslamoğlu (2015)	GDP, Interest Rate	-

When the listed recent studies are analyzed as seen in Table I, there are two groups of common variables. The first one resembles the macroeconomic effects on non-performing loans, whereas the second group includes the micro or company

specific variables that denote the internal or micro effects. As market related variables, GDP, Industrial Production and Stock Market Indices and for outside the USA foreign exchange rates are more highlighted. One the other way around in order to explain the company or bank specific effects, financial ratios over the capital, loan growth, asset size and asset growth, profit are more preferred.

Data Set and the Methodology

According to the web site Turkish Supervisory Body, namely BDDK, there are 52 banks in Turkey with banking license, whose composition is given below Table II;

Table II: The Commercial and Ownership Structure of Turkish Banks

Capital Structure	Commercial Banks	Development and Investment	Participation Banks
Public Banks	3	4	1
Foreign Ownership	11	5	
Local Ownership	13	4	3
Operate as Branch Office	6		
Compulsorily Controlled By Public Bodies	1		1
Total	34	13	4

As it is seen from the table that there are totally 34 commercial and 13 development and investment banks 4 of whom are the public, 5 of whose shares are owned by foreign companies, 4 of whom are locally owned operating in Turkey.

In this research, the investment and development banks are chosen because of their strategic importance, the process of supporting economy by transferring the sources to the strategically important sectors, and their target market share, which is composed of the companies with relatively good governance and having solid investment projects. The total asset size of those banks is almost the %7 of the total banking sector in Turkey. Although it seems small, considering the total number of

studies about those banks, it can be easily stated that there is a strong gap and a need for the academic studies about that banking group. The 13 investment and development banks in Turkey (according to the September 2015 data of the BDDK) are listed in Table III:

Table III: Public and Private Investment and Development Banks

PublicBanks
Development Bank of Turkey (Kalkinma Bankası)
TurkishExim Bank
İller Bank
Takas Bank
Private (LocalandForeignOwnership)
Diler Bank
Bank Pozitif
Aktif Bank
Pasha (Taib Bank)
MerillInc.
StandatChattered
TSKB* (PublicBanks has shareso; Public-Private)
Nurol Bank
GSD Bank

Selection of the variables to explain the non-performing loans in Turkish development and investment banks is the most important process. By following the procedure Khamis & Abdullah (2013) for NARX model, the past studies are analyzed and the most selected variables are preferred. Moreover; amongst all of these 13 banks, 11 of the banks were chosen except for the Standard Chattered and Merill Inc. because of their data inadequacy.

As stated before, the variables used in this study are grouped as macro or market related and micro or bank related variables just like the previous searches. The market related variables or called as macro variables, by following the indicated

past studies above set as: GDP, Unemployment Rate, Stock Market Index, Industrial Production Index, and exchange rates as EUR/TRL, USD/TRL.

The micro or bank related variables, by following the procedure above, chosen as the financial ratios, which is used to define the banks financial situation. Under the light of past researches, the 3 main headings are set as, asset based ratios, profit based ratios, capital based ratios and risk measurement; totally 9 variables listed as; CAR ratio for the total risk taken, net profit / total capital, Liquid Assets / Total Assets, Total Capital / Total Assets, Received Loans / Total Assets, Total Credits / Total Assets, Non-Performing Loans /Total Credit, Net FX Position / Total Capital.

All of those macro and micro variables are downloaded from the Official Turkish Public Organizations web sites as TÜİK (Turkish Institute of Statistics), Central Bank of Turkey, and Turkish Treasury. In variable set, except for the FX rates, all of the variables are announced quarterly. The return for FX rate is calculated quarterly for the harmonization between the variables.

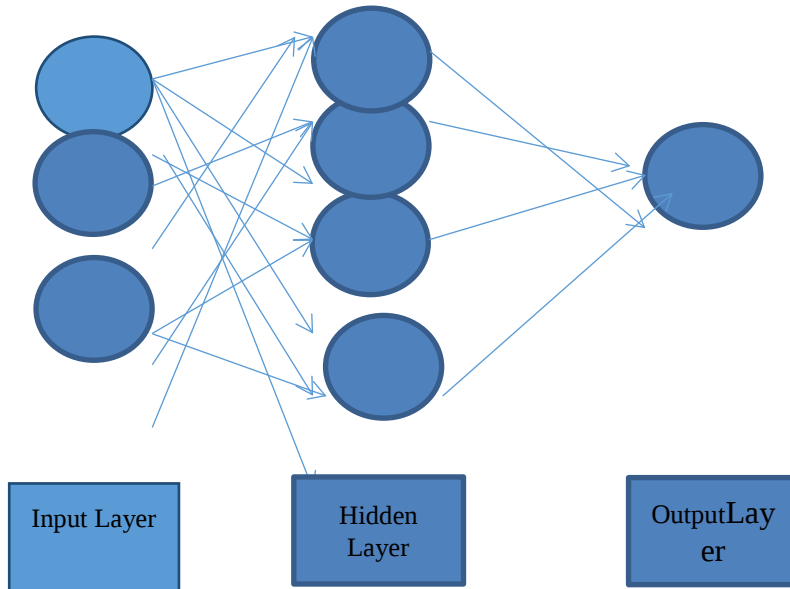
For those 15 variables, in order to apply non-linear vector autoregressive ANN model, the normalization process is applied and all the variables are pushed to be between (-1) and 1. The Normalization process is simply done with the formula given below;

$$X_{(I) \text{ normalised}} = \frac{X_{(I) \text{ normalized}} - (X_{\max} - X_{\min})/2}{(X_{\max} - X_{\min})/2} \quad (1)$$

Amongst all of the other algorithms, the Backpropagation neural network (BPNN) is preferred as it is the most widely used learning algorithm and it is a popular technique easy to implement. The backpropagation network training is composed of three stages: a) feeding forward of the input training pattern, the backpropagation of the associated error, and the adjustment of the weights based upon the errors and the starting conditions (Laurene, 1994). BPNN structure has four main elements; 1-the network architecture determination, 2-hidden neuron number determination, 3-activation function optimization and 4-training algorithm optimization (Hagan et al., 1996). As shown in Figure 1, the network consists of three layers. The first layer, which is called as the input layer, is functioning like the independent variables in linear regression models that is triggered using the

activation function. Whereas, the second layer which is called as hidden layer works as semi dependent variable. The last one, third layer is the output layer and it is very similar like the dependent variable in linear regression model. A network of these two-transfer functions can be trained to approximate any function.

Figure II: The Architectural Structure of the ANN

Nonlinear Autoregressive Network with Exogenous Inputs (NARX) which is used in this research to estimate the non-performing loan in Turkish development and investment banking sector; is a recurrent dynamic network, with feedback connections enclosing several layers of the network. That model is based upon the linear ARX model commonly used in time series modeling. Such model is defined also as recurrent neural architectures that is opposed to other recurrent neural models with limited feedback architectures (Chen, et. al., 1990). Such limited feedback architecture is the result of the output neuron instead of from hidden neurons. Just like done in this analysis, the NARX models are used in the system of identification area (Xie et al., 2009). Moreover; the NARX is reported to be much better at discovering the long-term dependency then classical neural networks (Diaconescu, 2008)

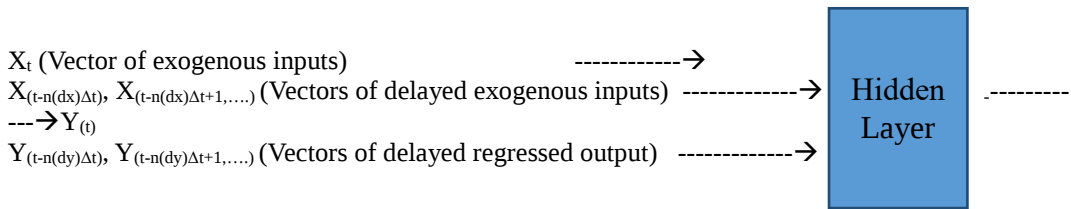
The General formula of NARX model is can be written as:

$$y_{(t+1)} = f[y_{(t)}, \dots, x_{(t-dy+1)}; u_{(t-k)}, u_{(t-k-1)}, \dots, u_{(t-k-du+1)}], \quad (2)$$

$u_{(n)}$, $y_{(n)}$: denote, respectively, **the input** and output of the model at discrete time to step n under the condition that $du \geq 1$, $dy \geq 1$ and $du \leq dx$, which are the input-memory and output-memory orders, respectively.

k (which should be $k \geq 0$) is called as the delay term.

Again in this formula, $f(\cdot)$ is generally unknown and can be approximated, for example, by a standard multilayer perceptron (MLP) network. Under in our case, the resulting architecture can be called as a NARX network.

Input and output regressors should be defined to get full benefits from the NARX network computational abilities. The input signal regressor, shown as $u_{(t)}$ is defined by the delay compatibility and shown as follows in NARX formula ;

$$U_{(t)} = X_{1(t)} = \{X_{(t)}, X_{(t-\tau)}, \dots, X_{(t-(dE-1)\tau)}\} \quad (3)$$

where $du = dE$.

$U_{(t)}$, so called signal regressor, is composed of dE actual values of the observed time series, separated from each other of τ time steps. The output signal regressor $Y_{(t)}$ can be written as

$$Y^*_{(t)} = \{X_{(t)}, \dots, X_{(t-dy-1)}\} \quad (4)$$

Then, the NARX networks predictive mappings can be written as;

$$X_{(t+1)} = g[y^*_{(t)}, u_{(t)}] = g[y_{sp(t)}, x_{1(t)}] \quad (5)$$

where the nonlinear function $g(\cdot)$ is readily implemented through an multilayer perceptron trained with plain backpropagation algorithm.

In addition, during training, the inputs to the feed-forward network are just the real/true ones, not estimated ones, so the training process is more accurate. The network training function updates the weight and bias values according to Levenberg-Marquardt optimization. In general, in function approximation problems, for networks that contain up to a few hundred weights, the Levenberg-Marquardt algorithm will have the fastest convergence. This advantage is especially noticeable if very accurate training is required. However, as the number of weights in the network increases, the advantage of this algorithm decreases.

Data Analysis

This study has two main targets. As first, it aims to construct a model, which explains the nonperforming loan ratio in Turkish development and investment banks by using the ANN NARX model with the MATLAB tool called “NSTART”. Secondly it aims to understand which variables are more efficient to make the estimation for non-performing loan; macro, micro or both. Then make a decision whether such efficiency changes based upon the ownership of the bank, public or private.

In the network modeling for each one of the 11 banks, out of the 42 data points (for each quarter) between December/2003-September/2015 are used, as all the variables were available in this time interval. Out of those 42 data points: 70% was used for training, 15% for validation and another 15% for testing. ANN–NARX model is run for each of the banks 3 times separately, for macro variables, then for micro variables and at last for macro and micro variables together. Such NARX models were also constructed for the 6 different hidden neuron between 5 to 10 and for 2 different lag periods 1 and 2 which means; for each bank, 6 (hidden neuron cases)*2 (lag cases)*3(variable groups : micro / macro /macro and micro together) =36 models were tried. For each variable group, the best model was selected based upon the MSE and R values just like the similar previous scientific studies. Out of the models with lower MSE and higher R, the valid one was decided upon the error autocorrelations (looking for no autocorrelation for lags) and performance graph (where the performance lines for training testing and validation are separated from each other which shows the better performance and acceptance).

For each one of the 11 banks, models estimate the non-performing loan ratio with macro variables, micro variables and with both micro and macro are listed

below. Moreover the performance acceptance criteria are set as the MSE, R value, no error autocorrelation and performance results of data group (training, test and validity). As there are 3 variable groups, bank related “micro”, market related “macro” and their full combination “both”; there is a best model for each one of those variable groups. There are 11 banks to be analyzed (11*3=33 best models to be selected). Moreover, if there is autocorrelation between the error terms or the performance results of data groups are not separated, then the model cannot be accepted. Under that circumstance, according to MSE and R values, next best model is chosen as the best one.

Table IV: The ANN-NARX Results for Turkish Investment and Development Banks

Banks Name	Aktif Bank	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Private					
Model (Hidden Layer - Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	430	0.98	25	0.99	32	0.98
5-2	130	0.92	83	0.83	61	0.92
6-1	80	0.94	13	0.98	18	0.87
6-2	460	0.92	46	0.98	27	0.95
7-1	350	0.81	13	0.99	30	0.96
7-2	50	0.97	84	0.78	21	0.99
8-1	2300	0.39	31	0.97	29	0.99
8-2	100	0.96	19	0.99	26	0.98
9-1	290	0.91	36	0.86	240	0.93
9-2	27	0.98	54	0.93	33	0.81
10-1	420	0.96	11	0.60	7	0.96
10-2	140	0.99	36	0.91	42	0.95

Banks Name	İller Bank	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Public					
Model (Hidden Layer- Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	10	0,72	1	0,98	23	0,83
5-2	2	0,86	3	0,75	29	0,44
6-1	27	0,36	15	0,87	27	0,68
6-2	36	0,28	4	0,76	8	0,72
7-1	17	0,83	10	0,95	71	0,64
7-2	18	0,66	22	0,76	122	0,47
8-1	81	0,67	13	0,80	1	0,91
8-2	106	0,78	11	0,24	61	0,85
9-1	29	0,66	14	0,17	36	0,61
9-2	181	0,76	1	0,92	63	0,39
10-1	106	0,47	21	0,90	94	0,89
10-2	14	0,97	15	0,18	24	0,56

Banks Name	Diler Bank	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Private					
Model	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	19	0.98	46	0.98	24	0.98
5-2	10	0.99	77	0.56	99	0.92
6-1	110	0.96	73	0.99	12	0.98
6-2	160	0.91	58	0.99	6	0.78
7-1	5	0.85	84	0.98	2	0.99
7-2	110	0.91	62	0.99	61	0.92
8-1	11	0.99	67	0.99	81	0.89
8-2	6	0.99	111	0.96	1230	0.98
9-1	260	0.99	99	0.93	9	0.73
9-2	12	0.99	363	0.74	7	0.99
10-1	42	0.99	132	0.99	1109	0.99
10-2	160	0.99	310	0.99	782	0.74

Banks Name	GSD	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Private					
Model	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	46	0.91	36	0.92	77	0.84
5-2	68	0.87	55	0.97	153	0.92
6-1	21	0.72	8	0.99	41	0.96
6-2	35	0.96	99	0.89	27	0.87
7-1	28	0.56	221	0.83	94	0.86
7-2	45	0.92	125	0.88	29	0.93
8-1	28	0.98	155	0.89	115	0.66
8-2	13	0.71	467	0.96	167	0.77
9-1	34	0.89	68	0.97	48	0.94
9-2	23	0.71	64	0.92	67	0.78
10-1	96	0.89	63	0.95	64	0.95
10-2	161	0.98	160	0.86	121	0.72

Banks Name	Bank Pozitif	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Private					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	278	0,86	456	0,78	642	0,8
5-2	260	0,95	653	0,89	149	0,94
6-1	756	0,82	140	0,39	218	0,94
6-2	375	0,91	355	0,71	286	0,85
7-1	581	0,79	403	0,83	502	0,67
7-2	597	0,9	645	0,51	522	0,73
8-1	587	0,8	623	0,81	356	0,99
8-2	1332	0,76	661	0,89	456	0,76
9-1	472	0,79	344	0,8	308	0,86
9-2	668	0,92	755	0,47	639	0,54
10-1	983	0,92	544	0,69	249	0,9
10-2	499	0,68	383	0,86	1000	0,54

Banks Name	Exim Bank	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Public					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	8	0,99	8	0,99	2	0,99
5-2	12	0,95	11	0,99	46	0,95
6-1	6	0,99	4	0,99	18	0,99
6-2	46	0,99	24	0,95	35	0,98
7-1	9	0,99	25	0,99	48	0,84
7-2	7	0,95	55	0,99	28	0,98
8-1	17	0,99	11	0,99	23	0,97
8-2	18	0,98	64	0,69	25	0,7
9-1	16	0,99	18	0,99	126	0,96
9-2	14	0,99	100	0,91	31	0,94
10-1	50	0,91	6	0,99	8	0,99
10-2	41	0,95	29	0,95	243	0,99

Banks Name	TSKB	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Public-Private					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	124	0,98	10	0,99	23	0,98
5-2	56	0,95	21	0,99	56	0,88
6-1	316	0,92	71	0,97	44	0,98
6-2	72	0,99	276	0,94	67	0,88
7-1	152	0,86	36	0,99	117	0,89
7-2	362	0,82	51	0,96	159	0,94
8-1	298	0,82	114	0,87	71	0,99
8-2	26	0,96	19	0,98	206	0,93
9-1	468	0,77	6	0,99	56	0,98
9-2	252	0,84	26	0,97	36	0,97
10-1	106	0,95	30	0,98	216	0,89
10-2	109	0,93	58	0,97	52	0,97

Banks Name	NUROL	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Private					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	326	0,9	609	0,75	229	0,6
5-2	144	0,92	206	0,92	184	0,9
6-1	905	0,75	476	0,8	851	0,6
6-2	178	0,75	110	0,96	393	0,79
7-1	114	0,93	992	0,41	643	0,82
7-2	594	0,93	247	0,84	521	0,84
8-1	534	0,8	399	0,79	474	0,67
8-2	344	0,85	697	0,83	418	0,98
9-1	717	0,48	259	0,69	1118	0,21
9-2	997	0,61	512	0,65	549	0,5
10-1	288	0,93	214	0,55	41	0,97
10-2	911	0,68	562	0,79	399	0,9

Banks Name	PASHA /TAIB	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Private					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	472	0,24	499	0,74	743	0,58
5-2	2463	0,94	3182	0,9	387	0,62
6-1	317	0,76	967	0,84	337	0,95
6-2	2926	0,33	8	0,87	711	0,84
7-1	8	0,96	893	0,73	1916	0,98
7-2	157	0,96	7	0,96	1716	0,23
8-1	4087	0,65	301	0,66	302	0,91
8-2	5	0,99	606	0,99	2828	0,71
9-1	1178	0,63	2555	0,71	306	0,52
9-2	377	0,68	1123	0,53	1403	0,84
10-1	199	0,35	276	0,63	202	0,91
10-2	1020	0,47	698	6,98	304	0,77

Banks Name	TAKAS	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Public					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	273	0,91	60	0,91	204	0,77
5-2	258	0,77	0,04	0,95	81	0,84
6-1	60	0,98	456	0,47	35	0,97
6-2	130	0,97	250	0,46	0,99	0,99
7-1	153	0,62	35	0,69	151	0,79
7-2	87	0,99	444	0,7	71	0,87
8-1	34	0,87	271	0,41	367	0,52
8-2	419	0,91	0,49	0,97	221	0,56
9-1	106	0,74	391	0,4	39	0,8
9-2	277	0,88	11	0,22	600	0,92
10-1	0,72	0,89	194	0,95	54	0,91
10-2	270	0,63	82	0,8	352	0,78

Banks Name	Kalkınma B.	ANN - NARX MODEL RESULTS				
Ownership Status	Public					
Model (Node-Lag)	Macro Model		Micro Model		Macro Micro Model	
	MSE (10e-4)	R	MSE	R	MSE	R
5-1	209	0,92	140	0,83	214	0,92
5-2	136	0,91	305	0,96	6	0,98
6-1	140	0,91	292	0,38	175	0,90
6-2	222	0,9	591	0,86	7	0,91
7-1	161	0,99	190	0,91	4	0,88
7-2	10	0,94	321	0,78	44	0,63
8-1	150	0,87	21	0,99	54	0,96
8-2	82	0,87	391	0,8	149	0,88
9-1	306	0,99	177	0,7	892	0,56
9-2	116	0,89	732	0,98	697	0,76
10-1	311	0,84	222	0,9	419	0,54
10-2	147	0,8	68	0,97	421	0,93

The best model of the each variable group for each bank has been labeled with the bold character. The main criteria for the best model are as indicate before the MSE and R values. However, as stated before, in order a model to be valid, it must show better performance and there should be no autocorrelations between lag error terms. If one of those conditions or both is not satisfied, the model is not accepted as the best one as.

As a summary for each bank the best models are listed in Table V;

Table 5: The Best Models for Each of Investment and Development Bank

Banks Name	Ownership	Macro Model	Micro Model	Mic-Mac Model	Best Model
Aktif Bank	Private	6-1	5-1	8-2	5-1 (Micro)
İller Bank	Public	7-1	7-1	5-1	7-1 (Micro)
Diler Bank	Private	7-1	6-2	6-2	7-1 (Macro)
GSD	Private	8-2	10-1	6-2	8-2 (Macro)
Bank Pozitif	Private	5-2	6-2	5-2	5-2 (Mic - Mac)
Exim Bank	Public	7-2	10-1	8-1	10-1 (Micro)
TSKB	Public	6-2	5-2	6-1	5-2 (Micro)
Nurol Bank	Private	6-2	5-2	5-2	6-2 (Macro)
Pasha / TAIB	Private	7-2	8-1	10-1	7-2 (Macro)
Takas Bank	Public	10-1	5-2	6-1	5-2 (Micro)
Kalkınma Bank	Public	8-2	10-2	5-2	5-2 (Mic-Mac)

Out of 4 public banks, 3 of them have the best model under the micro variables; only one of them has the best model with macro and micro variables. For the remaining 7 private banks, only one of them has the best model with macro and micro variables together and another one with micro variables. That means %75 of the public banks have the best model with micro variables and %77 of the private bank have the best model with only macro variables. Under such case we can reach three interesting results two of which are related to Turkish development and investment banking non-performing loan estimation;

1. For the public banks, the models with bank related micro variables are more efficient to estimate the non-performing loans

2. For the private banks, the models with market related macro variables are more efficient to estimate the non- performing loans
3. To build a more complex model with many variables as well as many hidden nodes doesn't mean to get a model with better results, as the models with different numbers of layers have the best results.

Conclusion

When the management style, the regulation over the banks, the available financial sources and public supports are considered, in Turkey, the private and public banks are strongly discriminated. Most of the public banks get the guarantee of the government more easily when they want to reach the international financial sources or partnership for international project agreements. Under liquidity distress, they get more support from the public institutions as in 2001 Ziraat Bank case. Such banks have different internal and external motives, as the public banks can be used or directed by the government for the short and long-term economical and financial goals or programs. The private banks attitudes are generally shaped by the free market conditions. Considering the structural, political and strategic differences between these two banking group, it can be easily stated that the variables which effect the non-performing loan would be different. By applying the ANN –NARX model of those banks (both public and private development and investment banks) separately, it is seen that such a statement is valid. Although most of the private banks non-performing loan is better estimated with the model built with macro variables, the public banks non-performing loan is better estimated with the models with micro or bank related variables. Moreover, according to the results of this research, it can be easily stated that the ANN-NARX models work very efficiently to estimate NPL for each bank. The models with more variables don't mean better results for estimation. In order to estimate the non-performing loan for a development and investment banks, it is very important to determine the bank type first and then concentrate on the model. The group of the variables in fact points out the management style, internal factors and their close relationship with the market, which make the researcher to classify the banks as public and private.

REFERENCES

- Abdioğlu N., Aytekin S. (2016), “Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Mevduat Bankaları Üzerinde Bir Dinamik Panel Veri Uygulaması”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1):126-141.
- Alam, P., Booth, L. K. and T. Thordason. (2000), “The Use of Fuzzy Clustering Algorithm and Selforganizing Neural Networks For Identifying Potentially Failing Banks: An Experimental Study”, *Expert Systems with Applications*, 18:185-199.
- Baoan, Y., Hai J. (2001), “Artificial Neural Network Based on Credit Risk Early Warning”, *Journal of Systematic Engineering Theory And Practice*, 2001, (5):70-74.
- Berger, A.N., De Young R., (1997), “Problem Loans and Cost Efficiency in Commercial Banking”, *Journal of Finance and Banking* , 21:849-870.
- Betancourt, L., (1999). “Using Markov Chains to Estimate Losses from a Portfolio of Mortgages”, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 12(3), 303-317.
- Boudriga, A., Neila T., (2009), “Banking Supervision and Nonperforming Loans: A Cross-Country Analysis”, *Journal of Financial Economic Policy*, 1(4):286-318.
- Chase K., Greenidge T., Moore W., Worrell D., (2005), “Quantitative Assessment of a Financial System – Barbados”, *IMF Working Paper*, 05/76.
- Chen, S, Billings, S. A. & Grant, P. M., (1990), “Non-Linear System Identification Using Neural Networks”, *International Journal of Control Systems*, 51(6):1191-1214.
- Cifter A., Yilmazer S., Cifter E., (2009), “Analysis of Sectoral Credit Default Cycle Dependency with Wavelet Networks: Evidence From Turkey”, *Economic Modelling*, 26(6):1382-1388.
- Dash, M., Kabra, G., (2010), “The Determinants of Non-Performing Assets In Indian Commercial Bank: An Econometric Study”, *Middle Eastern Finance and Economics*, 7:94-106.

Diaconescu, E., (2008), "The Use of NARX Neural Networks To Predict Chaotic Time Series", *Wseas Transactions on Computer Research*, 3(3):182-191.

Eichengreen, B., (2002), *Financial Crises*, Oxford University Press, New York, NY.

Espinoza R., Prasad A., (2010), "Nonperforming Loans in the GCC Banking System and Their Macroeconomic Effects", *IMF Working Papers*, 1:24-33.

Fred A., (2014), "Affects of Selected Bank Specific Factors on Non Performing Loans Amongst Commercial Banks In Kenya", *Journal African Business Studies*, 15(3):86-103.

Ghosh, A., (2015), "Banking-Industry Specific and Regional Economic Determinants of Non-performing Loans: Evidence from US States", *Journal of Financial Stability*, 20:93-104.

Grennidge K., Grossvernor T., (2009), "Forecasting Non-Performing Loans in Barbados", *Annual Review Seminar Research*, Department Central Bank of Barbados.

Grennige K., Grossvenor T., (2010), "Forecasting Non-Performing Loans in Barbados", *Journal of Business Finance and Economics in Emerging Economies*, 5(1):1006-1066.

Hagan, M.T., Demuth H.B., Beale, M.H., (1996), "Neural Network Design" 1st Edn., PWS Publishing Company, Boston.

İslamoğlu M., (2015), "Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredilerin Makroekonomik Etkileri", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi International*, 7(1):221-229.

Jakubík, P., Reininger, T., (2013), "Determinants of Nonperforming Loans in Central, Eastern and Southeastern Europe", *Focus on European Economic Integration Oesterreichische Nationalbank*, 3: 48-66.

Karahanoglu I., (2015), "Türkiyedeki Kalkınma Bankalarının Sermaye Yeterlilik Rasyolarının Markov Zincirleri Yöntemi İle Tahmin Edilmesi", *Journal of International Social Reserach*, 8(41):1236-1246.

Khamis A., Abdullah S.N.S.B., (2014), "Forecasting Wheat Price Using Backpropagation and NARX Neural Network", *The International Journal Of Engineering And Science*, 13(1):19-26.

Klein, N., (2013), "Non-Performing Loans in CESEE; Determinants and Impact on Macroeconomic Performance", *IMF Working Papers* 13/72.

Laurene, F., (1994), *Fundamentals of Neural Networks: Architectures, Algorithm and Applications*, United States: Florida Institute of Technology.

Louzis D.P., Voulds A. T., Metaxas V. L., (2012), "Macroeconomic and Bank-Specific Determinants of Non-Performing Loans in Greece: A Comparative Study of Mortgage, Business and Consumer Loan Portfolios", *Journal of Banking & Finance*, 36(4):1012-1027.

Lu J., Bolton, B., & Bhagat S., (2015), "Size, leverage, and risk-taking of financial institutions", *Journal of Banking & Finance*, 59, 520-537.

Macit, F., Keçeli, B., (2012). "Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörler: Türkiye’de Katılım Bankaları Örneği", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1,(1):193-207.

Malthora R., Malthora D.K., (2003), "Evaluating Consumer Loans with Neural Network", *Omega*, 31(2):83-96.

Malhotra, P., & Singh, B., (2007), "Determinants of internet banking adoption by banks in India", *Internet Research*, 17(3), 323-339.

Männasoo, K., Mayes, D. G., (2009), "Explaining Bank Distress in Eastern European Transition Economies", *Journal of Banking & Finance*, 33(2):244-253.

Messai A., (2013), "Macro Determinants of Non-performing Loan", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(4):852-860.

Messai, A. S., & Jouini, F., (2013), "Micro and macro determinants of non-performing loans", *International journal of economics and financial issues*, 3(4), 852.

Miletic, M., & Miletic, S., (2015), "Performance of Value at Risk models in the midst of the global financial crisis in selected CEE emerging capital markets", *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 28(1), 132-166.

Ozcan Ş.K., Papanionnau E., Pem F., (2013), "Global Banks and Crisis Transmission", *Journal of International Economics*, 89(2):495-510.

Poghosyan, T., Cihák, M., (2009), "Distress in European Banks: An Analysis Based on a New Dataset", *IMF Working Paper* - No. 09/9.

Prasanna K., (2014), "Determinants Of Non-Performing Advances in Indian Banking", *System 3rd International Conference On Management / Behavioral Sciences And Economics Issues (ICMBSE'2014)*.

Quagliariello, M., (2006), "Banks' Riskiness over the Business Cycle: A Panel Analysis on Italian Intermediaries", *Bank of Italy Economic Research Paper*, No. 599.

Saba I., Rehana K., Muhammad I., (2012), "Determinants of Nonperforming Loans: Case of US Banking Sector", *International Journal of Banking and Finance*, 44:479-488.

Serwa D., (2013), "Measuring Non-Performing Loans During (and After) Credit Booms", *Central European Journal of Economic Modelling and Econometrics*, 5(3):163-183.

Skarica B., (2013), "Determinants of Non-Performing Loans in Central and Eastern European Countries", *Financial Theory and Practice*, 38 (1):37-59.

Şahbaz A., İnkaya A., (2010), "Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Krediler ve Makro Ekonomik Etkileri", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1):68-85.

Vardar G., Özgüler İ.C., (2015), "Takipteki Krediler, Makroekonomik ve Banka Özellikli Faktörler Arasındaki Uzun ve Kısa Dönemli İlişkiler: Türkiye için Ampirik bir Analiz", *Ege Academic Review*, 15(3):13-325.

Vatansever M., Hepşen A., (2013), "Determining Impacts on Non-Performing Loan Ratio in Turkey", *Journal of Finance and Investment Analysis*, 2(4):119-129.

Vogizas S., Nikolodau E., (2011), “Investigating the Determinants of Nonperforming Loans in The Romanian Banking System: An Empirical Study with Reference to the Greek Crisis”, *Economic Research International*, 27(3):136-149.

Xie, H., Tang, H. & Liao, Y.H., (2009) , “Time Series Prediction Based on NARX Neural Networks: An Advanced Approach”, *Proceeding of the International Conference on Machine Learning and Cybernetics / IEEE Xplore Press*, Baoding:1275-1279.

Yağcılar, G. G., Demir, S., (2015), “Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredi Oranları Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1).

Yücemiş B.T., Sözer İ.A., (2011), “Bankalarda Takipteki Krediler: Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredilerin Tahminine Yönelik Bir Model Uygulaması”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5):43-57.

ZYGMUNT BAUMAN'IN SOSYOLOJİK TAHAYYÜLÜNDE ÖZGÜRLÜĞÜN MODERN SÜRÜMÜ OLARAK AKIŞKANLIĞIN VE TÜKETİMCİLİĞİN İNŞASI

M. Zeki DUMAN*

ÖZET

Günümüz çağdaş sosyolojisinin en önemli isimlerinden biri olan Bauman, gerek modernlik deneyimine ilişkin yaptığı analitik çözümlemelerle, gerekse değişen dünyamızın değişmeyen sorunlarına yönelik yaptığı ufuk açıcı ve sarsıcı çalışmalarla sosyoloji disiplinine çok önemli katkılar sunmuştur. Bauman'ın sosyolojisi, geç-modern toplumların yaşamakta olduğu siyasal, ekonomik ve kültürel sorunların irdelenmesini ve bu sorunların kökenini oluşturan epistemik ve etik kaygıları içerir. İnsani değerlerin kaybolmaya yüz tuttuğu, bencilliğin, sahiplenme duygusunun ve tüketimciliğin doruğa çıktığı bir zamanda yaşamının bedeli olarak sosyal eşitsizliğe ve yoksulluğa dikkat çeken yazar, dünyamızın, sonradan telafisi mümkün olmayan imal edilmiş risklere gebe olduğunu ve bu durumun insanoğlu için gelecekte kötü sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır. Akademik çalışmalarını bu düşüncelerden hareketle oluşturan yazar, özellikle küreselleşme ile birlikte modern kültürün, tüketimci kapitalizm tarafından akışkan hale getirildiğini ve bundan dolayı bireyin bir “ontolojik güvensizlik” durumuyla karşı karşıya kaldığını iddia etmiştir. Bu iddiasının günümüz tüketim toplumunda nasıl gerçekleştiği, iktidarın tüketimi bir toplumsal kontrol yöntemi olarak nasıl kullandığı, tüketimle özgürlük arasında nasıl bir ilişki kurduğu, sistemsel yeniden üretimi hangi tür tüketim araçlarıyla gerçekleştirdiği gibi sorular; bu sunumda yazarın eserlerinden hareketle cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zygmunt Bauman, Modernlik, Post-modernlik, Tüketimcilik, Özgürlük, Kapitalizm

ABSTRACT

ZYGMUNT BAUMAN'S SOCIOLOGICAL VIEW ON THE CONSTRUCTION OF LIQUIDNESS AND CONSUMERISM AS A MODERN VERSION OF FREEDOM

One of the most influential sociologists of the modern era, Bauman has crucial contributions to the sociology discipline with his analysis on modernism experience and his eye-opening and extraordinary work on the constant problems of our continuously changing world. Bauman's

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü (zekiduman@yahoo.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, No. 2, (Ekim 2017)

sociology includes examining social, economic and cultural problems of the post-modern societies, as well as the root of these problems, which stem from epistemic and ethic concerns. The main characteristic of Bauman that distinguishes him from his fellow sociologists is the fact that he tries to judge and criticize the society he is living in, instead of defining and describing it. As a matter of fact, his work claims that, at the root of the modern societies' problems lies the modernization project, which led to the loss of ethical and religious values, in addition to the traditional belief systems, that used to act as a safe harbor and anchor. The author highlights that the social inequality and poverty are the cost of living in an era where humanitarian values are on the brink of existence, and egoism, ownership and consumerism have peaked. He also puts emphasis on the possibility of an adverse outcome for the humanity, and the risk of irreversible damage to the whole world. The author constructed his academic work based on this approach, focusing on the mobilization of modern culture by consumer capitalism, particularly with the help of globalization, and claiming that the individual had to face with ontological insecurity as a result. This presentation will attempt to find answers to the following questions: How did the author's claim on ontological insecurity of the individual become a reality in the contemporary consumer societies? How did the government use consumption as a social control mechanism? How did they establish a relationship between consumption and freedom? What kind of consumption tools are used in the systematic remanufacturing?

Keywords: Zygmunt Bauman, Modernism, Post-modernism, Consumerism, Freedom, Capitalism

Giriş

Zygmunt Bauman, içinde yaşamakta olduğumuz dünyayı tasvir ederken, Marx ve Engels'in 1848'te yayınladıkları Komünist Manifesto'da: "peşlerinde kadim ve hürmete şayan önyargılar ve kanaatler silsilesini sürükleyen tüm durgun, donuk ilişkiler silinip süpürülüyor; yeni ortaya çıkan her şey daha kemikleşmeden miadını dolduruyor. Katı olan her şey buharlaşıp havaya karışıyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor..." sözünden hareketle "akışkan modern tüketim toplumu" kavramını kullanır. Bauman'a göre (2011a:7), akışkan modern tüketim toplumunda, hayal ettiğimiz ve korktuğumuz, imrendiğimiz ve tiksindiğimiz, ümitlendiğimiz ve endişelendiğimiz tüm duygularımız denetimimiz ve irademizin dışına çıkmıştır. Söz konusu bu yeni dünyada, sabitenin yerini akışkanlık, katılığın yerini akıcılık, tutarlılığın yerini tutarsızlık, müphemliğin yerini belirsizlik ve güvenliğin yerini emniyetsizlik almıştır.

Aslında Bauman'ın betimlediği dünya; yıllar önce Jameson'ın (2011) "Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiği", Harvey'in (2014), "Postmodernliğin Durumu" Beck'in (2014) "Risk Toplumu" Debord'un (2016), "Gösteri Toplumu", Illich'in (2015), "Şenlikli Toplum", Edgerton'ın (2015), "Hasta Toplamlar" Baudrillard'ın (2016) "Tüketim Toplumu" veya Giddens'in (2000) "Elimizden Kaçıp Giden

Dünya” “diye tarif ettikleri, işin içinde hem ekonomik ve kültürel, hem de sosyal ve politik açıdan değişen ve dönüşen bir dünyaya tekabül ediyor. Söz konusu düşünürlerin tümü, baştan beri Marx’ın söylediğini adeta tekrarlayarak yaşanan değişim ve dönüşümü anlatmaya çalışmışlardır. Özellikle, çağdaş kapitalizmin yarattığı teknolojik devrim, bir yandan geleneksel zaman mefhumunu kökten değiştirirken, diğer yandan mekânı -toplumsal ilişkilerin yerel etkileşim bağlarından ve bağlamından kopartılması anlamında- yerinden çıkartarak anlamsız hale getiriyor (Giddens, 2014).

Dolayısıyla, çağdaş sosyal bilimcilerin önümüze koydukları dünya, aslında tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar hızla değişen bir dünyadır. Bu dünya, kimilerinin iddia ettiği gibi ne tümüyle modernliğin kendisidir, ne de modern sonrası yeni bir topluma tekabül eden geç-modernlik ya da postmodernlik durumudur. Olan aslında Giddens’in deyimiyle (2014:171) “modernliğin radikalleşmesidir”. Bauman’a göre (2015a:13-15) özellikle küreselleşmeyle beraber bilişsel kapitalizmin, mekânın sınır(lama)larından kurtulması, ulus-devletin sönümlenmesi, siyasal iktidarın güçsüzleşmesi ve coğrafi sınırların ortadan kalkması, hem politik açıdan modernliğin yarattığı sonuçların radikalleşmesine yol açmış, hem de epistemolojik açıdan aydınlanmacı aklın temellerini sarsmıştır.

Bu durum, “her türlü paradigmaya ve rutine hizmet eden yani monotonluğu empoze eden, öngörülebilirliği sağlayan tüm dengeleyici (homeostatik) araçlara karşı sürdürülen ölümüne bir savaşın alanı” olarak katı olan her şeyin erimesine yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle, yaşanan değişim, “toprağa bağlı, dışlayıcı ve bölünmez egemenlik” ilkesini koruyup pekiştirme ve egemenlik bölgesini geçit vermez sınırlarla çevreleme niyetindeki “katı modernlik”ten, belirsiz ve son derece geçirgen sınırlarıyla, mekânsal uzaklığın ve toprakları savunma yetisinin durdurulamayan yitimiyle ve de her bir sınır üzerindeki yoğun insan hareketiyle “akışkan modernliğe” geçişi yansıtır” (Bauman, 2010:13).

Çalışmalarında genellikle akışkan modernliğe geçişin tarihsel ve toplumsal nedenleri üzerinde duran Bauman, günümüzde her şeyin anlamını yitirmeye başladığını, modern dünyanın daha çok yapısal ve çevresel sorunlara maruz kaldığını, insan ve doğa arasındaki diyalojik ilişkinin bozulduğunu, imal edilmiş risklerin gölgesi altında yaşamak zorunda kalan ve geleceğini kestiremeyen bir neslin yetiştiğini, küresel ölçekte; yoksulluğun, eşitsizliğin, siyasal şiddetin, fanatizmin ve faşizmin had safhaya ulaştığını ve bütün bunların bir sonucu olarak dünyamızın daha az emniyetsiz ve güvensiz olmaya başladığını iddia etmiştir. Çağdaşlarına göre daha kötümser bir bakış açısına sahip olduğu düşünülen Bauman,

aslında gezegenimizin ve üzerinde yaşayan insanların gelecekte karşı karşıya kalacağı olası riskleri bir sosyal bilimci olarak ele almanın çabası içinde olmuştur.

Onun temel kaygısı, yaşanmakta olan küresel problemlerin bugünden görülmesini sağlamak ve gelecek nesillere daha güvenli ve huzurlu bir dünya bırakmaktır. Bu anlamda eleştirel aklın en önemli isimlerinden biri olarak görülen Bauman, çalışmalarında özellikle modernlik deneyiminin sonuçlarına ve yaşamakta olduğumuz küresel meselelerin sosyolojik kökenlerine eğilmeye çalışmıştır. Nitekim akademik yaşamı boyunca sosyal bilimlerin temel konuları/sorunları olarak karşımıza çıkan; modernlik, postmodernlik, siyaset, etik, kimlik, ideoloji, sanat, özgürlük, gözetim, çalışma etiği, holocaust, popüler kültür, tüketimcilik, ölümlülük-ölümsüzlük, çok kültürlülük, göç, asimilasyon, ulus-devlet, küreselleşme, liberalizm, sosyalizm ve entelektüeller gibi hususlarda makale ve kitaplar yazmıştır.

1. Modern Akışkan Dünyanın Açmazı

Bauman, günümüz toplumlarını analiz ederken, katı modernlikten akışkan modernliğe geçen ve sürekli değişkenlik gösteren yeni dünya düzen(sizli)ğinin olası imal edilmiş risklerine ve bu risklerin beraberinde getirdiği sorunlara ki, -özellikle 1980'lerden sonra küreselleşmeyle beraber daha açık ve bariz bir biçimde görülmeye başlanmış- değinmeye çalışmıştır. Aslında Bauman, "akışkan dünya" nitelemesiyle, bir yandan dünyanın artık güvenilmez bir yer olmaya başladığını, hatta güvensizliğin bir yaşama biçimi hâlini almaya başladığını, güç dengesinin bozulmasıyla mikro milliyetçiliğin körüklediği etnik ve mezhebi çatışmaların coğrafi sınırları anlamsız hale getirdiğini ve dolayısıyla siyasal istikrarsızlığın kaotik bir durum yarattığını, diğer yandan modernlik projesinin hedeflediği özgürlükçü ve eşitlikçi dünya düzeni ve insan haklarına dayalı demokratik toplum tasavvurunun hayalden öteye geçemediğini vurgulamaya çalışmıştır.

Günümüzde neoliberal kapitalizmin ve küresel sermayenin oluşturduğu yeni düzen ve egemenlik ilişkisi, bugüne kadar var olan siyasal, ekonomik ve kültürel yapıları adeta alt üst ederken, dünyamız bu anlamda daha öncesine göre hiç olmadığı kadar kırılgan ve içinde varoluşsal riskler barındıran emniyetsiz bir gezegen halini almaya başlamıştır. Modernliğin epistemik dayanağını oluşturan; aydınlanma, rasyonalite ve evrensellik iddialarının ütopyadan ibaret kaldığını ve geline süreçte insanlık adına konuşabilecek, bozulan dengeleri düzeltecek ve sözünü geçirecek hiç bir gücün, sistemin veya kurumun ortada kalmadığını belirten yazar, yaşamakta olduğumuz durumu "bir uçaktaki yolcuların pilot kabinin boş olduğunu, kaptanın dostane sesinin aslında önceden kaydedilmiş bir mesajın teypten çalınmasından

ibaret olduğunu keşfettiklerinde yaşayabilecekleri hisse benzer” olduğu metaforuyla açıklamaya çalışır (Bauman, 2014b:29, 2014d).

Modernite deneyiminin ve modernist toplum projelerinin başarısızlığını, siyasetin sermayenin aracı haline gelmesinde gören Bauman (2013c;), “şimdi artık karşımızda- bırakın egemenlik haklarından zor yoluyla vazgeçirilmeyi -onları etkin bir şekilde ve canı gönülden teslim etme peşinde koşan ve egemenliklerinin ellerinden alınması ve devletler üstü oluşumlarda erimek için yalvaran devletlerin var olduğunu” (2014a:75), artık bütün dünyada egemenliğini kurmuş olan liberal kapitalizmin ahlâki ve insani hiç bir değer tanımadığını, küresel kaynakları tüketmeye başladığını, toplumlar arasında tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar gelir adaletsizliğinin ve eşitsizliğinin yaşandığını ve bu durumun artık sürdürülebilir olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Küresel çapta ortaya çıkan bu durumun sonradan telafisi mümkün olmayan siyasal, ekonomik ve ekolojik sonuçlara yol açabileceğini belirten ve gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakmanın mümkün olamayabileceğinin altını çizen yazar, küresel kapitalizmin yarattığı “akışkanlık hâlinin” hem siyaset ve kültürdeki, hem de ekonomi ve sosyal yaşamdaki yansımalarını şu şekilde ele almıştır.

1.1. Küreselleşmenin Akışkanlığı

Bauman’a göre katı modernliğin siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devletler başta olmak üzere, dünyamızı uzun süredir ihtiyatlı bir dengede tutmayı başaran çift kutuplu düzen ve sermayeyi denetiminde tutarak sınıfsal eşitsizliği minimize etmeye çalışan sosyal devlet, giderek daha fazla yurtsuzlaşmaya ve iktidar tekeli elinde bulundurarak yegâne güç haline gelmeye başlayan küresel güçlerin meydana getirdiği küreselleşme sürecinin kurbanı olmaya başlamışlardır. Bauman (2014a:70), “küreselleşmenin hepimizin ya da en azından içimizden en becerikli ve girişken olanların yapmayı istediği ya da umut ettiği şeylerle ilgili olmadığını, hepimizin başına gelen şeylerle ilgili olduğunu” söylerken, aslında hem geri dönüşü olmayan, hem de geleceği kestirilemeyen bir dünyaya doğru yol aldığımızı anlatmaya çalışır.

Zira küreselleşmeyi, ne kendisinden kaçabildiğimiz, ne de sonuçlarından kurtulabildiğimiz, yapısı ve işleyişi itibarıyla de dünyayı kendi içinde kutuplaştıran, toplumları eşitsizliğe, yoksulluğa ve tüketime mahkûm eden, emeğin sömürülmesine, sermayenin özgürleşmesine yol açan bir süreç olarak görmek mümkündür. Küreselleşme ile beraber zaman ve uzamın boyut ve nitelik değiştirmesi, özellikle bilişim teknolojileri, internet ve uydu vericilerin günlük

yaşamımızın her alanına sirayet etmesi, her şeyden önce mekânın işlenmiş, merkezileştirilmiş, örgütlenmiş ve normalleştirilmiş hâle gelmesine, daha da önemlisi insan bedeninin doğal kısıtlamalarından kurtulmasına yol açmıştır.

Bu durum, yani zamansal ve mekânsal mesafelerin başta teknoloji olmak üzere iletişim ve ulaşım araçları tarafından sıfırlanması, insanlık durumunu homojenleştirmekten ziyade, kutuplaştırma eğilimini ortaya çıkarır (Bauman, 2014a: 25-26). Zira bu yeni medya çağında belirli insanlar –ki, bunlar genellikle küreselleşmenin nimetlerinden yararlanamayan, sistem dışına itilmiş kentin yoksul kesimleridir- gittikçe daha çok toprağa, mekâna ve sınırlara hapsolüp, hareket özgürlükleri kısıtlanırken, bazı insanlar da –ki, bunlar küreselleşmeyi hem savunanlar, hem de onun nimetlerinden yararlanan kentsoylu orta ve üst sınıflar, zenginlerdir- sınır tanımaksızın mobil bir hayat sürmelerine ve yaşam standartlarının yükselmesine neden olabilmektedir.

Küreselleşmenin siyaset üzerindeki en önemli etkisi ise, katı ulus-devlet modelini akışkan hale getirmesi ve iktidar ile sermaye arasında var olan geleneksel ilişkiyi ortadan kaldırmasıdır. Modern ulus-devletler, sahneye çıktığı ilk günden bu yana, egemenlik ilkesi gereği yegâne güç olarak toplumları yönetmişlerdir. “...tam olarak, belli bir toprak parçası üzerinde işlerin yürümesi sırasında bağlayıcı olan kuralları ve normları koymak ve hayata geçirmek için meşru hak talep eden ve yeterli kaynakları elinde bulunduran birim demekti” (Bauman, 2014a:71). Dolayısıyla devlet, sadece siyasetin değil, aynı zamanda iktisadi ve sosyal yaşamın da biricik kaynağı ve denetleyicisi olmuştur. Ekonomik kaynakların dağıtımı, paylaşımı, üretimi ve tüketimini tekelinde bulunduran devlet, uzun yıllar emek ve sermaye arasındaki ilişkileri de düzenlemiş, sosyal devlet anlayışını barındıran bu geleneksel ilişki biçimi, 1980’lerin başından itibaren, başta Amerika ve Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde etkisini yitirmeye başlamıştır. Dolayısıyla siyaset mekanizmasının tepesinde bulunan iktidarın egemenlik alanı daralmaya başlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal yaşam üzerindeki belirleyiciliğini ve etkililiğini de yitirmeye başlamıştır.

Küreselleşme, en başta devletin ekonomik yapı üzerindeki tekeli kırma, sermayenin hareket özgürlüğünü artırmaya, emeğin yerelleşmesine, kaynakların dur durak bilmeden tüketilmesine yarayan bir süreç olmuştur. Akışkanlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu bu yeni süreçte, dünyanın yeni efendileri devletler değil, şirketler, siyaset değil, sermaye olmuştur. Yirminci yüzyıl sonlarının hareketli sermayesi, kendisini mekâna bağlayan tüm bağ ve bağlamlardan koparmayı, ulus-devletin sınırla(mala)rından kurtarmayı, devletlerin gümrük duvarlarını aşmayı,

güvenli, emniyetli ve her zaman rahat kaçabileceği yerlerde konaklamayı, yakınlık ve uzaklığın artık bir anlam ifade etmediği, zamansal ve mekânsal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla yok edildiği akışkan bir dünyanın yaratılmasına ön ayak olmuştur. Bu yenedünyada artık egemenlik de, güç de ulus-devletin değil, sermaye sahiplerinindir. Dolayısıyla dünya düzenine şekil verenler de ulus-devletler değil, sermayeyi kontrol eden kapitalist sistemdir.

Politika ve ekonomi arasındaki bu ayrışma, aynı zamanda sermayenin hem akışkan bir hâl alarak istediği gibi davranabilmesinin önünü açmış, hem de ulus-devletin meşruiyetini ve sınırlarını tartışılır hâle getirmiştir. Sermayenin sabit bir maskesinin olmamaya başlaması ve finansal akışların ulusal hükümetlerin kontrolünden çıkması, ekonomi politika kaldıraçlarının çoğunun işlememesine veya en azında etkilerini yitirmesine yol açmıştır (Cable, 1996:20-22). Mekânın ve siyasetin etkisinden kurtulmayı başaran ve gittikçe daha az bağımlı olmaya başlayan finansal sermayenin öncelikli hedefi, şimdilik ortadan kalkmasa da en azından eskisi kadar güçlü, başı buyruk ve sözünü geçiremeyen ulus-devletin, katı kurallara tabi olan ve sermaye açısından bir engel olduğu düşünülen mali ve idari yapısını ortadan kaldırmaya bunu yapamazsa bile en azından taleplerini yerel otoritelere kabul ettirmek suretiyle küresel çıkarlarını korumak olmuştur.

Bauman'a göre belirsizliğin ekonomi-politiğinden nemalanan yeni küresel düzen(sizlik), en başta devleti ve devletin şemsiyesi altında yaşamak zorunda kalan dezavantajlı kesimleri etkilemiştir. Zira ulus-devleti ayak bağı olarak gören, ondan kurtulmak için bin bir numara çevirmeye çalışan küresel sermaye, bir yandan yersiz yurtsuzlaşarak yerelliğin ve mekânın kısıtlamalarından kurtulup hareket alanını ve özgürlüğünü genişletmiş, diğer yandan yine ayak bağı olarak gördüğü emeği, ya gelişen teknoloji aracılığıyla üretimin dışına atmaya ya da daha fazla sömürmek suretiyle onu etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde sermaye, bir yandan akışkan modern dünyada hiç bir güce hesap vermeden ve de sosyal sorumluluk almadan var olmanın yollarını bulmaya çalışırken, diğer yandan iktisadi kaynaklar üzerindeki devlet tekeli kırıma veya en azından onu etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Böylece sermayeyi denetleyecek, kontrol edecek veya en azından onu dizginleyecek herhangi bir güç de ortada kalmamıştır. Emekçi güç ise çoktandır gözden düşmüş ve devrimci kimliğinden en ufak bir eser kalmamıştır.

Oysa Bauman (2005:33-38), “ağır modernite” diye tarif ettiği fordist üretim modelini izah ederken, bir zamanlar sermaye ve emeğin ne kadar iç içe olduğunu ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunduğunu, aynı şekilde sermayenin siyaseti nasıl dönüştürdüğünü şöyle yorumlamıştır:

Aslında, emek ve sermaye arasındaki bağımlılıkların karşılıklı oluşuyla güçlendirilen bir nişanlılık dönemi (fordist üretim dönemi). İşçiler, kendi geçimlerini sağlamak için işe alınmaya bağımlıydılar; sermaye de kendini yeniden üretmek ve büyütme için onları işe almaya bağımlıydı. Buluşmalarının sabit bir adresi vardı; ikisinden biri bir başka yere kolayca taşınmazdı. Muazzam fabrika duvarları iki tarafı da ortak bir hapishaneye kapattı. Sermaye ve emek denebilir ki, zenginlikte ve yoksullukta, sağlıkta ve hastalıkta ölüm onları ayırana dek birleştirdi... Sermaye görülmemiş ölçüde, yerel kanunlardan muaf, hafif, yükünü atmış ve yerleşik olmayan bir hale gelmiştir (postfordist üretim dönemi); artık kazanmış olduğu uzamsal hareketlilik düzeyi, kendi taleplerine boyun eğdirmek için ülke düzeyinde işleyen siyasi yapılara şantaj yapmaya tamamen yeterlidir... Siyaset bugün, sermayenin hareket edebilme hızı ile yerel güçlerin onu “yavaşlatma” kapasiteleri arasında bir halat çekme oyunu haline gelmiştir ve kendilerini kazanılması mümkün olmayan bir savaş veriyormuş gibi hissedenler yerel kurumlardır (Bauman, 2005:33-38).

Günümüzün “sıvılaşmış”, “dağılmış”, “saçılmış”, “akışkan” hale gelmiş ve düzensizleşmiş modernite versiyonu, sermaye ve emek arasında bırakın ilişki kurmayı, aksine birbirinden tümüyle kopmayı sağlayacak bir zemin yaratmıştır. “Ağır” ya da “katı” modernlikten, “hafif” ya da “akışkan” modernliğe geçiş, bir yandan sermayenin giderek güçlenmesine, küreselleşmesine ve maddi olmaktan çıkıp maddesiz bir forma dönüşmesine (Gorz, 2011:15), diğer yandan emeğin yoksullaşmasına, yerelleşmesine ve örgütlü yapısının kaybedilmesine yol açmıştır (Bauman, 2005:37-43). Geline nokta sermaye ve emek arasındaki zoraki evliliğin artık boşanmaya doğru gittiğini söylemek de mümkündür. Yaşananlara bakıldığında piyasaların hâkimiyetini eline geçiren, ekonominin başat aktörü konumundaki sermayenin yarattığı bilişsel kapitalizmin, bırakın toplumlar arasında var olan sınıfsal eşitsizliği ve gelir adaletsizliğini gidermeyi, söz konusu durumu daha da kronikleştiren ve derinleştiren bir düzen(sizlik) kurmuştur.

Bauman’a göre (2014a:69) günümüz toplumlarında yaşanan “yeni akışkan siyaset” tarzı, dünyayı ulusal ve bölgesel çatışmalara sürükleyecek ve siyasal istikrarsızlığa sevk edecek kaotik bir düzeni beraberinde getirmiştir. Komünist blok, çökmeden önce dünyamız, ihtiyatlı bir iyimserlik içinde iki güç politikası ekseninde ve soğuk savaşın gölgesinde bir denge üzerinde yönetiliyordu. Bu denge, hem ülkelerin sınırlarını güvenceye alması, her isteyen istediği yere saldıramaması, özellikle de güçlü devletlerin zayıf olanları ezmemesi önünde bir engel oluşturuyordu, hem de ülkeler, oluşacak bir saldırının yaratacağı küresel yıkımın sonuçlarından kaçınmaya çalışmışlardır. Bauman’a göre (2014a:68) bu güç politikası; Dünyayı bölerek, zihinlerdeki bütünlük imgesini uyandırdı. Yerkürenin her köşesinin ve bucağının “şeylerin küresel düzeni” içindeki –yani, iki güç kampı

arasındaki çatışma ve titizlikle korunan, ama daima nazik olan denge içindeki anlamı tayin edilerek, ortak dünyamız bütün hale getirilmişti... Dünyadaki her şeyin bir anlamı vardı ve bu anlam bir bölünmeden, ama tek merkezden (kıyasıya çekişme içinde birbirine kilitlenmiş, perçinlenmiş ve yapışmış iki devasa güç bloğundan) çıkıyordu. Büyük bölünmenin yoldan çekilmesiyle, dünya artık bir bütünlük arz etmiyor; dünya şimdi daha çok kestirilmesi güç yerlerde peydah olan, kimsenin nasıl durduracağını gerçekten bilmediği ivmeler kazanan dağınık ve oran(tı)sız güçlerin bir arenasına benziyor... Kontrol artık hiç kimsenin elinde değilmiş gibi görünüyor.

Çift kutuplu dünyanın çökmesiyle oluşan yeni dünya düzeni, toplumlara barış ve özgürlük getirmek bir yana uluslararası alanda daha çok çatışmalara neden olduğunu, dünyamızın tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar hassas ve kırılgan bir süreçten geçtiğini ve bu sürecin kötü sonuçlara gebe olduğunu dile getiren Bauman, söz konusu sorunların aşılması ve geleceğe umutla bakılması için öncelikle dünyada cari ekonomi-politiğin kendisini sorgulaması, tüketimci kapitalizmin kendine çeki düzen vermesi, siyasetin küresel sorunlara çözüm üretmesi, yoksulluğu ortadan kaldıracak ve barışı sağlayacak küresel dinamiklere izin verilmesi, silah satışları başta olmak üzere dünyayı cehenneme çeviren terörizmin ve fanatizmin önlenmesi gibi konularda uluslararası güçlerin ittifak etmesi gerektiğini savunmuştur.

Günümüzde yeni akışan siyaset tarzının, sadece dünyada bozulan güç dengesinden ve bu güç dengesinden kaynaklı müphemlikten beslenmediğini, aynı zamanda kültürün de akışkan hale gelmesi veya getirilmesiyle daha çok öne çıkmaya başladığını düşünen Bauman (2015a:19), kültürün de tıpkı siyaset gibi tüketimci kapitalizm tarafından “akışkan” hale geldiğini, getirildiğini savunmuştur. Onun deyimiyle günümüzde kültür, “mevcut ihtiyaçların doyurulması değil, yeni ihtiyaçlar yaratmaktır. Aynı zamanda, kültürün işlevi, yerleşik ihtiyaçların devamının sağlanması ya da kalıcı olarak tatmin edilmemiş ihtiyaçlar oluşturmaktır. Kültürün temel hedefi şimdi müşteriye dönüşmüş olan eski hedef kitlesinin tatmin duygusu yaşamalarını engellemek ve özellikle onların gelecekteki, yeni ve henüz tatmin edilmemiş ihtiyaç ve heveslerine yer bırakmayacak olan mükemmel, tam ve kararlı memnuniyetlerine karşı harekete geçmektir.”

2. Modern Akışkan Tüketim Toplumunun Açmazı

Bauman’ın sosyolojik muhayyilesinde modern sonrası toplumun en önemli özelliği olarak tüketimcilik öne çıkmaktadır. Ancak, buradaki tüketimcilik, ihtiyaçların giderilmesine yönelik zorunlu bir faaliyet alanı olarak değil, daha çok

toplumsal bir ilişki biçimi olarak ele alınmaktadır. Bauman, katı modernlikten akışkan modernliğe geçişin hem nedeni, hem de sonucu olarak tüketim ve tüketim merkezli yaşam biçimini/kültürünü görmüştür. Onun için eserlerinde geç-modernlik durumunu anlatırken sık sık “modern akışkan tüketimci toplum” tabirini kullanır. Hiç şüphesiz ki tüketim konusunun en az Baudrillard kadar Bauman’ın da ilgisini çekmiş olmasının ve günümüz dünyasını betimlemede en sık kullanılan kavram olmasının önemli nedenleri ve gerekçeleri vardır.

Bu neden ve gerekçelerin başında, küresel kapitalizmin yarattığı tüketim merkezli yaşam biçiminin sadece dünyanın gelişmiş toplumlarında değil, neredeyse tüm toplumlarda da tezahür etmeye ve tüketim pratiğinin, aynı zamanda bireysel varoluşun bir parçası olarak sosyal, ekonomik ve kültürel alanda bir değer ve kimlik oluşturmaya başlaması gelmektedir. Nitekim başta Baudrillard, Ritzer, Boccia ve Featherstone olmak üzere, günümüzde tüketimle ilgili yazan çağdaş sosyologların birçoğu, yaşamakta olduğumuz dünyada hiç bir faaliyetin tüketim kadar günlük yaşamın merkezine yerleşmediği konusunda hemfikirdirler. Onlara göre, tüketim, bugünkü sosyal yaşamın kalbinde duran, kültürün ve kimliğin en önemli parçası olarak işlev gören, sınıfsal ve toplumsal ayrışmanın olduğu kadar, özentinin, öykünmenin ve kişilik oluşturmaının da bir biçimi olarak akışkan modern toplumun en önemli özelliği olmaya başlamıştır.

Tüketim konusunu farklı boyutlarıyla ele alan Bauman, tüketimin en çok kültür yapıcı ve kişilik oluşturuca özelliği üzerinde durmaya çalışır. Zira ona göre, kamusal yaşamın her a(lan)ında “modüler ve maskeli tipleri” görmek mümkündür. Tüketimin sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda başlı başına bir amaç haline gelmeye başladığı toplumlarda, yapay kimliklerin çoğalması ve sahte kişiliklerin doğması kaçınılmazdır. Bauman’a göre (2014a:92) nasıl ki bir zamanlar pre-modern toplumlar bir tarım, modern toplumlar bir sanayi dolayısıyla bir üretim toplumuysa, aynı şekilde içinde bulunduğumuz çağın toplumu da hiç şüphesiz ki bir tüketim toplumdur.

Nasıl ki bir zamanlar çalışma etiğinin hüküm sürdüğü sanayi toplumunda üretmek ve katma değer yaratmak önemli ise, aynı şekilde günümüz toplumlarında da estetik, moda, alışveriş ve dolayısıyla tüketim önemli olmaya başlamıştır. Çünkü Bauman’a göre (1999:51-52), içinde bulunduğumuz zaman diliminde tüketim toplumunu tamamlamakta, rotada tutmakta ve onu sık sık krizden kurtarmakta kullanılan tek şey artık etik değil, estetikdir. Estetik önemlidir, zira şeylerin içeriğinden ziyade dış yüzeyi önemli olmaya başlamıştır. Nesnenin kendisinden çok onu içinde tutan veya onu süsleyen ambalajı önemlidir. Burada tüketicinin müthiş

bir biçimde ayartıldığı, kandırıldığı, göz yanılması maruz bırakıldığı gerçeğini görmek gerekir. Zira tüketimin gerçekleşmesinde eşyaların, malların ihtiyaca binaen yapılması veya gerektiği kadar, gerektiği ölçüde yapılması önemli değildir. Önemli olan ihtiyaç olsun olmasın tüketimin yapılması ve mümkünse daha çok yapılmasıdır.

Yine nasıl ki bir zamanlar püriten ahlakın öğütlediği çalışma ve paylaşma önemli idiyse, aynı şekilde günümüzde rekabetin ve mücadelenin öne çıktığı, biriktirmenin ve sahip olma anlayışının adeta kutsandığı bir yaşam tarzı da önemli görülmektedir. Toplumdan soyutlanmış, kıtadan ayrılmış ve çevresine karşı sorumluluk hissetmeyen yeni bireycilik anlayışı, gittikçe kendi için(de) yaşayan ve tüketimle kendini var etmeye kalkışan bir birey tipolojisi yaratmaktadır. Bauman, bu tipolojinin en başta kendi varoluşuyla sorunlu bir ilişkisi olduğuna inanmaktadır. Onun için tüketimin bir maskeli kimlik işlevini yerine getirdiğini düşünür. Yazar (1999:50), tüketim toplumunu, kazanılmamış paranın harcandığı ve tasarruf cüzdanının olmadığı, sürekli borçlu olan ve borçlu olmanın yaşamın adeta tek biçimi olarak algılandığı bir kredi kartları toplumu olarak görmüştür.

2.1. Günlük Yaşam Sosyolojisinde Tüketimin Akışkan Hale Gelmesi

Liberal bireyciliğin körüklediği yaşam felsefesi ve hayatın yegane ereği olarak sahip olmayı öne çıkaran ideolojiler de, tüketimin sadece günlük yaşam sosyolojisi içinde sıradan bir faaliyet alanı olarak kalmasını değil, aynı zamanda yaşamın tüm alanlarına hakim olmasını sağlayacak biçimde yaygınlaşmasını da istemektedirler. Bu açıdan tüketimcilik, özellikle kapitalist sistem tarafından gerek kitle iletişim araçlarıyla, gerekse popüler kültürle sürekli hatırlatılmaya çalışılmaktadır. Tüketimin unutulması, yapılmaması veya az yapılması arzu edilen bir şey değildir. Onun için Bauman (2014a:94) tüketim toplumu kültürünü öğrenmeyle değil daha çok unutmayla ilgili olduğunu söyler. Tüketimin anlık ve geçici olması esastır. Harcamalar hemen yapılmalıdır. Alınması düşünülen şeyler ertelenmemeli, ertelenmemelidir. “...doyumun ertelenmesi akışkan modern tüketim toplumumuzun karakteristiği olan hızla devinen ve değişen ortamları paylaşan insanlar açısından muhtemelen en eziyetli özverilerdendir” (Bauman, 2011b:27).

Liberal kapitalist sistem, tüketim toplumuna giden yolda tüketicinin bir ayağının evdeyse, diğer ayağının alışveriş merkezinde olmasını sağlamak için ona sürekli uyarıcılar ve mesajlar göndermektedir. Tüketici evinde çıktığında gözüne çarpan ilk şey, sokak ve caddelerin billboardlarındaki reklam afişleri olur, gün boyu cep telefonuna indirim ve kampanyalardan haber veren mesajlar gelir, televizyonu açtığında veya internete girdiğinde ilk önce reklamlarla karşılaşır. Dolayısıyla

tüketimi özendiren, çağrıştıran veya tüketimi yönlendiren uyarıcılar, günlük yaşamın her anında ve alanında kendisini hissettirmekle kalmaz, aynı zamanda tüketici üzerinde sembolik bir şiddet de uygular. Söz konusu uyarıcılara, mesajlara aldırmmamak, onları dikkate almamak veya çağrılara cevap vermemek, toplumun hakim yaşam tarzına katılamamayı göze almak demektir.

Akışkan modern tüketim toplumunda tüketicinin toplumun mevcut yaşam tarzına uymaması, modaya uygun giyinmemesi ya da tüketim mekânlarından uzak durmaya çalışması gibi tercihleri, olsa olsa kişinin bireysel özgürlüğünün armağan ve nimetlerini kullanmaktaki acemiliğini gösterir (Bauman, 2011b:117). Tüketicinin bu acemiliğini ortadan kaldırmak ya da tüketim özgürlüğünü kullandırmak işi de yine kapitalist sistemin üzerine aldığı bir vazifedir. Tüketim toplumunun makbul/makul tüketicisi, günün modasına uygun biçimde yaşamını tanzim etmesi için sistematik düzeyde ve sürekli bir biçimde sembolik şiddete maruz bırakılır. Çünkü modern tüketici üzerinde “harcama baskısı vardır: toplumsal seviyede sembolik çekişme, ayırım ve fark elde etme yoluyla benlik inşa etme, yaşam tarzı ve sembolik üyelik yoluyla toplumsal kabul arayışı baskısı; sistemsel seviyedeysse aralarında iyi yaşamın tanımını, ona sahip olmak için tatmin edilmesi gereken ihtiyaçları ve onları tatmin etmenin yollarını tekelleştiren büyük ve küçük satın alma şirketlerinin baskısı” olmaktadır (Bauman, 2015b:104-105).

Tüketici evresindeki kapitalist sistem, modern tüketicinin günlük yaşamına müdahale ederken, sadece sembolik şiddeti uygulamaz, aynı zamanda insanın hazza yönelik dürtüsünü ve bilinçaltındaki arzularını da harekete geçirecek biçimde ona psikolojik şiddet de uygular. Bir kez haz ve arzulara dayalı duygular harekete geçirildi mi, onları ne dizginlemek, ne de durdurmak mümkün olamaz. Zira bu duygular, sürekli tatmin edilmesi gereken, ancak hiç bir zaman tatmin ol(un)mayan duygulardır. Bu duyguları dizginlemeye veya bastırmaya çalışmak yönündeki her girişim, tüketimci kapitalizmin varlığına bir tehdittir. Onun için yapılması gereken şey, tüketiciiyi her an hazırda bekletmek, onu at yarışına hazırlar gibi ya da hayatının sınavına girecekmiş gibi sürekli tetikte beklemesini sağlamak olmalıdır.

Bauman’ın veciz değişiiyle (1999:43) “....ideal olan şey, hiçbir şeyin tüketici tarafından kesin bir şekilde benimsenmemesi, hiçbir şeyin sonsuz bağlılığa layık olmaması, hiç bir gereksinimin tam olarak karşılanmış görülmemesi, hiçbir arzusun nihai kabul edilmemesidir. Her türlü sadakat, yemin ya da bağlılık “ikinci bir emre kadar” hükmüne tabi olmalıdır... normalde tüketicinin tatmini anlık olmalıdır... tüketim kapasitelerini yükseltmek için tüketicilere asla rahat verilmemelidir. Sürekli heyecan ve asla sönmeyen coşkunkluk halinde kalmaları için devamlı olarak

cezbedici yeni isteklere maruz bırakılmaları, aslında bir memnuniyetsizlik ve güvensizlik halinde kalmaları gerekir.” Böylece doyumsuzluk halinde bırakılan ve haz ilkesiyle hareket eden tüketicinin gidebileceği tek yer, mağazalar ve alışveriş merkezleri olacaktır.

Tüketime dayalı ekonomi mantığında tüketici, yerinde duran, hareketsiz kalan değil, sürekli gezen, dolaşan, tatil yapan, farklı deneyimler peşinde olan, gidilmemiş yerlere gitmeyi, tadılmamış tatları tatmayı amaçlayan, yenilikleri teyakkuz halinde takip eden, yeni ayartmalara açık, heyecanı ve farklı zevkleri yaşamamanın önemine inanan kişi olmalıdır. Bu kişi, yaşadığı veya yaşamak istediği şeye tam olarak ulaşmamalı ve yaşamamalıdır. Bauman’ın deyiimiyle (2010a:94) “....hiçbir şey bir tüketici tarafından sıkıca kucaklanmamalı, hiçbir dil, ölüm bizi ayırana kadar taahhüdüne varmamalı, hiçbir ihtiyaç tamamen doyurulmuş olarak görülmemeli, hiçbir arzu nihai addedilmemelidir. Her bağımlılık yeminine ve her taahhüde, “bir sonrakine kadar! şartı ilâştirilmelidir. Gerçekten önemli olan tek şey, bütün uğraşların uçuculuğu, yapısal geçiciliğidir; bu, arzu nesnesinin tüketilmesi için gereken zamandan (ya da, daha doğrusu, o nesnenin arzulanırlığının yok olması için gereken zamandan) daha uzun soluklu olmasına hiçbir biçimde izin verilmeyen taahhüdün kendisinden daha önemlidir.”

Tüketim toplumunda tüketici, başlı başına çok önemli sorumluluklar almakla ve önemli görevleri yerine getirmekle mükellef kılınmaktadır. Bu kadar önemli olan şey, onun ayrılmaz vasfı olan ve onu o yapan tüketimci kimliğidir. Dolayısıyla tüketim toplumunda tüketiciden, sadık bir mürit olarak tüketim vazifesini, eksiksiz yerine getirilmesi beklenir. Tüketim yapmayan veya yapamayanlar ise, ya yabancı ya da kusurlu kategorisinde değerlendirilir. Onların toplumun önüne çıkmaya, konuşmaya veya fikir beyan etmeye hakları yoktur. Çünkü tüketimde bulun(a)mayarak varoluşsal kimliklerini zedelemişlerdir. Bunlar, tüketim toplumundan dışlanmayı, kusurlu, uygunsuz ve yeteneksiz tüketiciler olmayı çoktan hak etmişlerdir.

O zaman tüketicinin yapması gereken şey satın almak ve daha çok satın almak olmalıdır. Ancak, tüketicinin başarısını ölçen şey, ne kadar çok şeyi satın alması değil, ne kadar az sürede çok şeyi satın alması olmalıdır. Dolayısıyla burada satın alınanların hacmi değil, bunların devir hızı esas alınmalıdır (Bauman, 2009:69). Ayrıca, tüketici satın aldıkları şeylere ebedi bağlılık yemini etmemelidir ya da onlara evde sürekli oturma hakkı tanınamalıdır. Eşyalar, yaşam sahnesini, yerini bir başkasına bırakmak üzere bir an önce terk etmelidir. Çünkü tüketime özgü ilişkiler, başından itibaren “yeni bir uyarıya kadar”dır (Bauman, 2011b:29). Bu uyarıyı

dikkate almayan her ilişki sakat, her tüketici, tüketim toplumunun birer defolu müşterisi olmaya adaydır.

Alışveriş yapmamak, defolu müşteri olma etiketini taşımayı ya da kusurlu tüketici damgasını yemeyi göze almaktır. Nasıl ki Ortaçağ'da kiliseye gitmeyen biri Tanrının inayetinden mahrum olmayı seçmişse, aynı şekilde modern tüketici de alışveriş merkezine gitmediğinde sadece ülkesine karşı vatandaşlık vazifesini yerine getirmemiş olmayı değil, aynı zamanda değersizliğin ve işe yaramazlığın tarafını da seçmiş olmaktadır. Bu tercih, “yaşanmamış bir hayatı simgeleyen çirkin ve cerahatli bir lekedir. Sadece zevkten yoksunluğun değil, insan haysiyetinden yoksunluğun da lekesidir. Aslında, hayatın anlamından yoksunluğun lekesidir. Nihayetinde, insanlıktan, kendine ve başkalarına saygı zemininden yoksunluğun lekesidir” (Bauman, 2013b:51).

Modern tüketiciyi yönlendiren iki temel dürtü, tatmin ve arzu arayışıdır. Bauman'ın dediği gibi (2014b:196) zaten tüketim kapitalizminin mantığı da, “heterojen amaçlar arayışını serbest bırakmak ve herkesi sonsuz arzuları bireysel olarak tatmin etmeye çalışmaya itmektir. Ahlâki cemaatler ve her türlü kolektiviteler, tüketimci bir toplumsal düzen tarafından yıllardır tahrip ediliyor. Geliri artırma ve çalışma ahlâkından vazgeçme olanları ne orta sınıf mevkiye işaret eden mallar edinmek için çabalamaktan alıkoyuyor, ne de iyi tüketiciler sıfatıyla zar zor elde ettikleri inayet durumundan, lanetlilerin atıldığı ateş çukuruna düşmekten duydukları korkuyu önlüyor.” Aynı şekilde tüketimci kapitalizm, tüketim kültürü için ne arzu ve isteklerin tatmin edilmesini yeterli görüyor, ne de tüketicinin kendi tercihine göre tüketimde bulunmasına rıza gösteriyor.

Böylece tüketimci kapitalizm açısından tüketimin nihai amacı, Bauman'ın (2013a:40) tespitiyle söylemek gerekirse, tüketicinin ihtiyaç ve isteklerinin giderilmesini sağlamak değil, tüketicinin metalaştırılması ve yeniden metalaştırılmaya çalışılmasıdır. Zira tüketim toplumunun üyelerinin kendileri birer tüketim metası haline gelmişlerdir. Onları tüketim toplumunun gerçek ve sadık birer üyesi yapan da onların birer tüketim metası gibi davranmaları ve tüketim metası olma özelliğini taşımalarıdır... bu anlamda tüketim toplumunun bir üyesi olmak, göz korkutucu ve hiç bitmeyen bir mücadeleye girişmek demektir. Ayak uyduramama, geride kalma, demode olma, sahadan atılma, toplumdan soyutlanma kısacası ideal tüketici olamamama düşüncesi tüketicinin en büyük korkusudur.

Bu korkuyu aşmanın en kestirme yolu, tüketim toplumunun gerekliklerini yerine getirmekten geçmektedir. Bunun için yapılması gereken tek şey, bir

topluluğa, bir cemaate, bir sınıfa ait olma arzusunu dile getirmekle kalınmayıp, aynı zamanda tüketimci kimliğinin de dipdiri tutulmasıdır. Bu kimlik, ancak moda aracılığıyla güncellenebilir ve sahnede kalabilir. Bu anlamda tüketim kültürünün en önemli yanı, değişimi ve şimdiki anı yaşamayı salık veren modayı öne çıkarmasıdır. Moda, sıklıkla kabul edilen görüşün aksine, asla bitmiş olan bir şey değildir. “Moda bir yandan gücünü insanların değişime direnmesini ve farklılıkların giderilmesini arzulaması üzerine kullanırken, diğer yandan azaltmayı, düzeltmeyi, hatta toptan ortadan kaldırmayı vaat ettiği birbirinin eşi ayrımları, eşitsizlikleri, farklılıkları ve mahrumiyetleri giderek artan miktarlarda kopyalamayı başarır” (Bauman, 2011a:69).

Bu başarısından dolayıdır ki moda, hiç bir zaman durduğu yerde durmaz, hiç bir zaman eskimez, hiç bir zaman sahneden inmez ve hiç bir zaman tedavülden kalkmaz. Çünkü moda, “her türlü durgunluğu tutkuyla, hünerle ve tecrübeyle ortadan kaldırır. Moda, yaşam tarzlarını sürekli bitmeyen bir devrim tarzında şekillendirir” (Bauman, 2011a:171). Bunu yaparken, gücünü değişimden ve kısa ömürlü olmasından alır. Zaten moda, zamana yenilmemek için zamanla yarışmamalıdır. Zamanı yenmek için kısa mesafeli maratonlar koşmalı, sahnede uzun süre kalmamalıdır. Kural tanımamalı, aynı kalmamalı, arzuların akışına, gözlerin bakışına göre şekil almalıdır. Arzu tatmin edilir edilmez modanın ışıklarını söndürmesi gerekir. Zira tatmin geçicidir tıpkı kendisi gibi.

Bauman’a göre (2011b:25-117), nasıl ki arzunun tatmini kendi içinde derin bir tatminsizlik duygusunu barındırıyor ve bu durum tüketimi canlı tutuyorsa, aynı şekilde modaya uyan kimlikler de akışkan hale gelmeye başlıyor ve modern akışkan tüketim toplumunda “vaktiyle” “yaşamın bütününe” dair bir proje olan kimlik, anın bir özelliğine dönüş(türül)üyor artık. Vaktiyle tasarlanan kimlik, artık “sonsuza dek devam etmek üzere inşa edilmez”, aksine sürekli olarak bir araya getirilmesi ve parçalara ayrılması gerekir.. Böylece her yerde kendini tekrar eden ve haliyle sürekli değişen kimlik, tüketicinin en önemli özelliği olmaya başlıyor. Tüketim kültürü de, bir yandan tüketiciden sürekli kendisini bir başkasına dönüştürmesini isterken, diğer yandan da kendisini başkasına dönüştürmesini talep ediyor. Bu taleplere kulak tıkayamayan tüketici soluğu alışveriş merkezlerinde alıyor.

Tüketim toplumunun dini tapınakları haline gelen alışveriş merkezleri (Ritzer, 2011a:26-28, 2011b:26), modern tüketicinin asla vazgeçemediği mekânların başında gelmektedir. Aslında alışveriş merkezleri Bauman’a (2003:288) hak vererek söylersek, tüketicinin gerçek dünyadan kaçmak üzere sığınmaya çalıştığı korunaklı bir mekândır. Bu mekânlar, alternatif bir yaşam olanağı sunmakla beraber,

denetimli, fiziksel olarak son derece hijyenik, ruhsal anlamda güvenli bir çevre sunarlar. Burada var olan bütün seçenekler rasyonel olarak tasarlanmıştır ve tüketicinin seçme zevki yanıltma korkusuyla gölgelenmez. Burada irrasyonelite sömürgeleştirilir, irrasyonelite içeren her şey rasyonel tasarıma tabi kılır, böylelikle de rasyonelliğin militanlığı göz önünden kalkmış olur. Alışveriş merkezleri bu anlamda sadece meta satan yerler olmazlar, aynı zamanda müşterisine alternatif bir yaşam dünyasını da satmaya kalkışır.

Tüketimci kapitalizmin büyüdü dünyasını oluşturan bu yeni yaşam dünyası, geç-modern toplumlarda bizzat iktidarı kontrol eden ve siyasetin yerine geçen sermayenin desteklediği ve her defasında yeniden ürettiği bir dünyadır. Zira Bauman'ın da (2014e) belirttiği gibi, sermaye artık sadece siyasetin, mekânın ve coğrafyanın sınırla(mala)rından kurtulmayı başarmamış aynı zamanda siyaseti, mekânı ve coğrafyayı kontrol eden yegâne güç haline gelmiştir. Hatta siyaset, sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Onun için tüketimcilik ideolojik ve toplumsal bir ilişki biçimi olarak siyaset eliyle üretilen bir yaşam biçimi olmaya başlamıştır. Küresel sermaye, siyaseti, kendi egemenlik alanlarını genişletmekte, kendi çıkarlarını korumakta, kapitalizmin dur durak bilmeden her yere yayılmasını sağlamakta kullanmaya başlamıştır.

Sermaye ve siyaset arasındaki ilişkinin, daha doğrusu iktidarın tüketimi bir toplumsal kontrol yöntemi olarak nasıl kullandığının en bariz örneğini, 11 Eylül 2001 yılında Amerika'da gerçekleşen ve ikiz kuleleri yerle bir eden terör saldırısı sonrasında Amerikan Başkanı Bush'un televizyonlara çıkıp yaptığı o ünlü konuşmasında gördük. Başkan, yaptığı konuşmada Amerikalılara "alışverişinize geri dönün" çağrısı yaparken, herkes şaşkınlık içinde kalakalmıştı. Zira herkes Başkandan farklı bir konuşma yapmasını bekliyordu. Bauman (2011a:74) Başkanın bu konuşmasıyla, sadece Amerikalıların normal yaşamlarına dönmelerinin istenmediğini, aynı zamanda siyasal iktidarın tüketimi bir çözüm yolu olarak kullandığını düşünmektedir. Ona göre "düşman saldırısından önce Amerikalılar, alışverişin her tür acıyı dindirmenin, her kötülüğü defedip geçiştirmenin ve her tür acı gidermenin bir yolu olduğuna zaten ikna edilmişlerdi. Alışılmamış, duyulmamış ve bütünüyle görülmemiş ve dolayısıyla istisnai biçimde dehşet verici, afallatıcı ve şaşırtıcı bir meydan okumaya karşı doğru bir tepki olarak alışverişi uygun görmek, bu yüzden korkunç bir olayı sıradan bir sıkıntıya indirgemenin-büyüsünü kaldırmanın, ehlileştirmenin, evcilleştirip olağanlaştırmının ve zehrini akıtmanın-en basit ve emin yolu sayılırdı."

Ülkeyi sarsan ve binlerce insanın ölümüne neden olan acımasız terör olayının

hemen sonrasında devlet başkanının ekranlara çıkıp insanları alışverişe ve tüketime yönlendirmeyi nasıl görmek ve okumak lazım? Bu durumu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi sermaye, insanların ontolojik güvenliğini tehdit eden ve bir anda günlük hayatı alt üst eden terör olayının ardından, kurulu düzenini devam ettirmek için, iktidarı uyarmakla kalmamış aynı zamanda iktidar eliyle kapitalizmin çarklarını döndürmeye çalışmıştır. İkincisi, yukarıda da vurgulandığı üzere, insanları alışverişe sevk etmek ve bu yönde onları dürtmek, yaşanan olağanüstü olay karşısında hem iktidara yönelik yapılacak eleştirileri bertaraf etmek hem de insanların olağan yaşamlarına döndürmelerini sağlamak suretiyle toplumda oluşacak infiallerin önlemesi de amaçlanmıştır.

Dolayısıyla günümüzde iç içe geçmiş olan tüketimci kapitalizm ve siyaset, tüketimciliği stratejik bir yöntem olarak toplumsal düzeni kontrol etmek için kullanmaktadır. “Pierre Bourdieu’nun yirmi yıl önce çoktan haber verdiği gibi, zorlamanın yerini teşvik alıyor, davranış kalıplarının zorla dayatılmasının yerini ayartma, davranışın denetlenmesinin yerini halkla ilişkiler ile reklamcılık, normatif düzenlemenin kendisinin yerini de yeni ihtiyaçların ve arzuların uyandırılması alıyor... Akışkan modern “toplumsal gerçeklerin” çoktandır aşikar ve hâlen artan “yumuşaklığı”, esnekliği ve beklenen yaşam süresinin kısa oluşu, haz arayışını eski kısıtlamalardan kurtarmaya ve bu arayışı piyasaların kârlı istifadesine tamamen açmaya yarıyor” (Bauman, 2010:46-47).

Böylece iktidarı elinde bulunduran sermaye, tüketimciliği aynı zamanda bireysel özgürlük alanı olarak öne çıkarmaya çalışıyor. Toplumsal düzeni kontrol etmek için meşru şiddet tekeli elinde bulunduran modern devletler, artık bu geleneksel ve kaba şiddeti içeren yöntemi uygulamaktan vazgeçmiş görünüyorlar. Bunun yerine daha sinsi, daha yumuşak ama daha kesin sonuç alıcı metotlara -örneğin tüketimciliğe- başvuruyorlar. Artık siyasetin postuna bürünen sermaye, bir yandan tüketiciye, kredi musluklarını ardına kadar açarak onları kapitalist sisteme bağımlı hale getiriyor, diğer yandan küresel siyaseti ve ekonomiyi dizayn etmeye çalışıyor. Dolayısıyla tüketimcilik, her ne kadar kitle iletişim araçlarıyla, günümüz toplumlarına bireysel özgürlük biçimi olarak yansıtılsa da, aslında modern devlet ve sermaye, tüketimi, toplumu baskı altına almanın, onu gözetlemenin ve de kontrol etmenin bir aracı olarak kullanıyor.

Sonuç

Sosyoloji alanında yaptığı akademik çalışmalarla öne çıkan Bauman, günümüz toplumlarını en iyi tahlil eden ve yazdıklarıyla eleştirel aklın sözcülüğünü

yapan düşünürlerin başında gelmektedir. Bauman'ın sosyolojik muhayyilesi, modernlik projesinin iflası üzerine kuruludur. Zira çalışmalarında, içinde yaşamakta olduğumuz zaman diliminin gittikçe bir belirsizliğe, emniyetsizliğe ve güvensizliğe doğru yol aldığını, hem siyasetin hem de sermayenin tarihin hiç döneminde olmadığı kara iç içe geçtiğini ve bu iç içe geçişin dünyamızda başta ekolojik olmak üzere sosyal ve ekonomik sorunlara, özelde de bireylerde de bir ontolojik krizin yaşanmasına neden olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Yazara göre günümüzde katı modernliğin yerini daha esnek, hafif ve akışkan olan bir modernlik anlayışı almaktadır.

Bauman, günümüz toplumlarını “modern akışkan tüketim toplumu” olarak tarif eder. Ona göre yaşamakta olduğumuz şey, bugüne kadar var olan kuralların, ilkelerin, sınırların, değerlerin, yapıların ve kurumların değişmekle kalmayıp dönüşmeye de başlamalarıdır. Bu değişim ve dönüşüm daha keskin ve katı olandan daha hafif ve daha akışkan olana doğru bir seyir izlemektedir. Toplumlar, siyaseti denetleyen sermaye tarafından tüketim kısı kacına alınmışlardır ve bu kısı kaçtan çıkmak en azından şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Modernliğin akışkan hale gelmesi veya getirilmesi bir yandan, küresel kapitalizmin daha hızlı ve sorunsuz bir biçimde yeryüzü kaynaklarını tüketmesine, diğer yandan emeğin yerelleşerek devrimci gücünün budanmasına yol açmaktadır.

Tüketimcilik ideolojisi Bauman'a göre modern akışkan toplumun adeta amentüsüdür. Liberal kapitalizmin yarattığı bireysellik anlayışı, bir yaşam tarzı olarak tüketimcilikle desteklenmektedir. Bir sınıfa veya kimliğe ait olmanın zorunlu hale getirilmesi, eşsiz olmanın kutsanması, farklı olma hevesinin öne çıkarılması, arzu ve beklentilerin kızı ştırılması, tüketim çı lı nlığını dayatan bir yaşam tarzının gündelik yaşama hakim olmasını sağlamıştır. Bu yaşam tarzının dışında kalmak nasıl mümkün değilse, aynı zamanda onu eleştirmek de mümkün görünmemektedir. Zira kapitalist sistem, bireysel özgürlüğü bile tüketime endeksleyecek biçimde tanımlamakta ve insanlara sunmaktadır. Bauman, tüketimin bir yaşam tarzı olarak öne çıktığı veya çıkarıldığı toplumlarda özgürlüğün söz konusu olamayacağına inanmaktadır.

Bauman, modern özgürlüğün yeni versiyonu olarak “akışkan modernliği” ve “tüketimciliği”, küresel kapitalizmin yeni stratejisi olarak tanımlıyor. Akışkan modernlik, sermayenin hem mekândan ve emekten kurtularak özgürleşmesini, hem de iktidarı güdümüne alarak onun eliyle kurulu düzenini devam ettirmek suretiyle kapitalist sistemin çarklarının dönmesini sağlamıştır. Liberal bireycilikle desteklenen yeni akışkan modernlik ideolojisi, tüketimi toplumu denetlemenin, toplumsal düzeni de kontrol etmenin bir yolu ve yöntemi olarak kullanmaya

başlamıştır. Geç-modern toplumlarda artık baskılamının yerini baştan çıkarma ve ayartma almış, popüler kültür ve medya eliyle yeni ve imal edilmiş istekler ve ihtiyaçlar yaratılmış ve daha da önemlisi uyuyan arzular uyandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2016). *Tüketim Toplumu* (Çev. F. Keskin-H. Deliceçaylı). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?* (Çev. F.Çoban-İ.Kantarcı). Ankara: De ki.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksulluk* (Çev. Ü.Öktem). İstanbul: Sarmal.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik* (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev. Y.Alogan). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2009). *Akışkan Aşk* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Versus.
- Bauman, Z. (2011a). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup* (Çev. P.Siral). İstanbul: Habitus.
- Bauman, Z. (2011b). *Yaşam Sanatı* (Çev. A.Sarı). İstanbul: Versus.
- Bauman, Z. (2013a). *Akışkan Gözetim* (Çev. E.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2013b). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* (Çev. H.Keser). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2013c). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat* (Çev. İ.Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014a). *Küreselleşme* (Çev. A.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014b). *Siyaset Arayışı* (Çev. T.Birkan). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014c). *Bu Bir Günlük Değildir* (Çev. D.Kizen). İstanbul: Jaguar.
- Bauman, Z. (2014d). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm* (Çev. F.D.Ergun). İstanbul: Say.

- Bauman, Z. (2015a). *Akışkan Modern Dünyada Kültür* (Çev. İ. Çapçioğlu vd.). İstanbul: Atıf.
- Bauman, Z. (2015b). *Özgürlük* (Çev. K. Eren). İstanbul: Ayrıntı.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu* (Çev. B. Doğan). İstanbul: Doğan.
- Cable, V. (1996). *The World's New Fissures: Identities in Crisis*. London: Demos.
- Debord, G. (2016). *Gösteri Toplumu* (Çev. O. Taşkent-A. Ekmekçi). İstanbul: Ayrıntı.
- Edgertan, R.B. (2015). *Hasta Toplamlar* (Çev. H.Turgut). İstanbul: Buzdağı.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Alfa.
- Giddens, A. (2014). *Modernliğin Sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı
- Gorz, A. (2011). *Maddesiz: Bilgi, Değer ve Sermaye* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis.
- Illich, I.(2015). *Şenlikli Toplum* (Çev. A. Kot). İstanbul: Ayrıntı.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı* (Çev. N. Plümer). İstanbul: Nirengi.
- Marx, K. - Engels, F. (2016). *Komünist Manifesto* (Çev. C. Üster-N. Deriş). İstanbul: Can.
- Ritzer, G. (2011a). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı.
- Ritzer, G. (2011b). *Toplunun McDonaldlaştırılması* (Çev. A. E. Pilgir). İstanbul: Ayrıntı

SAĞLAM BEDENLİLİK İDEOLOJİSİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU*

ÖZET

Bu çalışma, sağlam bedenlilik ideolojisinin eleştirel bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle sağlam bedenliliği ve engelliliği tanımlamada kilit rol oynayan norm, normal, normallik kavramlarına ve bu kavramların tanımlanmasında tıbbın nasıl bir rol oynadığına değinilmekte, ardından sağlam bedenlilik ideolojisi, kapitalizm ve bireycilik ideolojisinin gelişmesine referansla tartışılmaktadır. Sağlam bedenlilik ideolojisinin insana dair tanımlamalarımızı ve değer yargılarımızı büyük ölçüde etkileyen, hayatın tüm veçhelerinin sağlam bedenlilik perspektifinden ve sağlam bedenlilerin lehine örgütlenmesine temel teşkil eden, dolayısıyla engellilerin dışlanmasına yol açan bir ideoloji olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sağlam Bedenlilik İdeolojisi, Engellilik, Normallik, Bedenin İdealleştirilmesi, Kapitalizm, Bireycilik.

ABSTRACT

A CRITICAL ANALYSIS OF THE IDEOLOGY OF ABLE- BODIEDNESS

This study aims to critically examine the ideology of able-bodiedness. First of all, the concepts of norm, normal, and normalcy and the role of medicine in defining these concepts are dealt with. Afterwards, the ideology of able-bodiedness is discussed with reference to the development of capitalism and the ideology of individualism. It is displayed that able-bodiedness is an ideology which has an important effect on the definitions and value judgements about the human being, and provides the basis for the organization of all the aspects of life from the perspective of able-bodiedness and in favour of the able-bodied, thus leading to the exclusion of the disabled people.

Keywords: Ideology of Able-Bodiedness, Disability, Normalcy, Idealization of Body, Capitalism, Individualism

1. Giriş

Öncelikle sağlam bedenliliğin bir ideoloji olarak ele alınmasının bu çalışmaya

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (aytemur_n@ibu.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, No. 2, (Ekim 2017)

özgü olmadığını belirtmek gerekir. Engellilik¹ çalışmaları olarak adlandırılan yazın, hâlihazırda sağlam bedenliliği bir ideoloji ya da sistem olarak ele alan ve sosyal bilimler yazınına engellilerin sesini içermediği eleştirisinden² hareketle engellilik perspektifini katmayı amaçlayan çalışmalar içermektedir. Bu çalışma, sağlam bedenlilik ideolojisini “norm”, “normal” ve “normallik” kavramlarına, “bedenin idealleştirilmesi”ne ve “sağlam bedenliliği” ve onun ötekisi olarak “engelliliği” ortaya çıkaran dinamiklere -bilhassa modern tıbbın ve kapitalizmin gelişmesi ve bireycilik ideolojisi- odaklanarak tartışmayı amaçlamaktadır.

Sağlam bedenliliği bir ideoloji olarak tartışmadan önce, ideolojiden ne anlaşıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi, ideoloji üzerine oldukça geniş bir yazın mevcuttur. Ancak bu çalışma genel olarak ideoloji üzerine bir tartışma yapmayı amaçlamadığından ve yazında yer alan farklı ideoloji kavramsallaştırmalarına yer vermek bu yazının sınırlarını aşacağından burada sadece ideolojinin temel niteliklerine odaklanılacak ve sağlam bedenlilik de bu çerçevede ele alınıp tartışılacaktır.

Terry Eagleton (2005: 90), ideolojinin birbiriyle yakından ilintili olan “evrenselleştirme” ve “doğallaştırma” boyutlarına dikkat çeker. “Bir ideolojinin meşruluk kazanmak için kullandığı en önemli araçlardan birisi” olan “evrenselleştirme”, “belirli bir zamana ve mekâna özgü olan değer ve çıkarlar[ın], bütün insanlığın değer ve çıkarlarıymış gibi yansıtıl[ması]”³ demektir (Eagleton, 2005: 90). Evrenselleştirmeye benzer biçimde, “doğallaştırma da ideolojinin, tarihsizleştirici yönünün, yani fikirlerin ve inançların belirli zaman, mekan ve

¹ Bu çalışmada İngilizce *disability* sözcüğünün karşılığı olarak genellikle “engellilik” kullanılmakta, ancak zaman zaman tercüme edilmiş metinlerde tercümeyle sadık kalmak adına “sakatlık” terimine de yer verilmektedir. Sakatlık terimini kullanmayı tercih edenler için bu her ne kadar da gündelik dilde bir tür “değersizleştirme” içeriyor görünse de, bir grup engellinin söz konusu terimi tersyüz edip yeniden sahiplenmesine dayandırmaktadır (Bezmez vd., 2011: 24).

² Genel olarak Batılı sosyal bilimcileri, daha özelde coğrafyacıları uzunca bir süre engellilik mevzuuyla uğraşmaması nedeniyle eleştiren Brendan Gleeson (1999: 1-2), uzun zamandır süregelen bu ihmal ve sessizliğin geniş toplumsal sonuçları olduğundan söz eder ve bu “disipliner sessizliğin”, engellilerin ve onların sorunlarının temel bilgi alanlarından dışlandığının bir göstergesi olduğunu belirtir. Yazara göre, bu durum, engellileri yaşadıkları çevreleri çoğu kez “baskıcı” biçimlerde şekillendirmiş olan çeşitli mesleki ve kurumsal temsilcilerle ilişkilerinde “çoğunlukla da mücadelelerinde” yardımcı olacak önemli bir “kavramsal, profesyonel ve pratik kaynak”tan yoksun bırakmıştır. Oysa akademik bilgi, insanların, özellikle de “adaletsizlik veya önyargının gölgesinde yaşayanlar”ın gündelik hayatlarının iyileştirebilmesine pekâlâ katkıda bulunabilir (Gleeson, 1999: 2).

³ Bu, aynı zamanda ideolojinin kendi kendini “ölümsüzleştirme” anlamına da gelir. İdeolojinin doğum tarihi yoktur çünkü belli bir zamanda doğmuş olması, ölebileceğinin de itiraf edilmesini gerektirir (Eagleton, 2005: 93).

toplumsal gruplara özgü olduklarını zımnen inkar edişinin bir parçasıdır” (Eagleton, 2005: 95). Bu “tarihsizleştirme”, tarihin bir “ikinci doğa” halinde dondurulup “kendiliğinden, kaçınılmaz ve değiştirilemez” birşey gibi gösterilmesini de beraberinde getirir (Eagleton, 2005: 94-95). Başarılı bir ideoloji, “kendi ile toplumsal gerçeklik arasında mümkün olduğunca sıkı bir örtüşme yarat[ıp]”, kendi inançlarını “doğal” ve “apaçık” kılıp “bir toplumun ‘sağduyusu’ ile özdeşleştirmeyi” başarırken, daha farklı olabileceği ihtimalini yani alternatifleri de “düşünülebilir olanın sınırlarının ötesine sürer[ek]” geçersiz kılar (Eagleton, 2005: 94). Bir başka deyişle, ideoloji, “zıtları dikişler”, onları “görünüşte birbirini tamamlayan” unsurlara ya da parçalara dönüştürür, “çelişkileri örter”⁴ ve kendisini eleştirecek⁵ olan herhangi bir bakış açısını hemen hemen tanınamaz hale getirir (Siebers, 2013: 279).

Bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden sağlam bedenlilik de bireylere insan statüsünü veren ya da vermeyi reddeden, bir başka deyişle insanlığın/insan olmanın belirlenmesinde esas alınan beden ve zihin ölçülerini, “normal” ve “ideal” olanı -tıbbın (ve psikolojinin) da desteğini alarak- tanımlayan hatta onları “doğal” ve “evrensel” kılan, dolayısıyla da insana dair hemen hemen bütün tanımlamalarımızı, değerlerimizi, yargılarımızı etkileyen (Siebers, 2013: 279) bir ideoloji olarak değerlendirilmektedir. Sağlam bedenlilik, aynı zamanda, hayatın fiziksel, toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmesine temel teşkil eden, sağlam bedenlilerin üstün, imtiyazlı ve muktedir, olumsuzlanan ve değersizleştirilen “engelli öteki”nin ise tabi kılınmasını, dolayısıyla da engellilerin ayrımcı ve dışlayıcı tutumlara maruz bırakılmasını beraberinde getiren, ancak bütün bunları ortaya çıktığı toplumsal-tarihsel dinamiklerinden soyutlayarak “doğal” ve “evrensel” kılan, kısacası tarihsizleştiren bir ideoloji olarak ele alınıp tartışılmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada, sağlam bedenliliğin toplumsal-tarihsel bir inşa olduğuna da dikkat çekilerek, bir ideoloji olarak sağlam bedenliliğin ortaya çıkmasında temel rol oynayan dinamiklere odaklanılacaktır. Bunu yaparken, ilk durağımız, “norm”, “normal” ve “normallik” sözcüklerinin ortaya çıkışı ve istatistik biliminin ve tıbbın katkılarıyla “normal” olanı/”sağlam bedenli”yi ve onun “öteki”si olarak “engelli”yi tanımlamakta oynadığı rol olacaktır.

⁴ Ancak bu, ideolojinin kendisinin çelişkilerden azade olduğu anlamına gelmemektedir. Duruma bilhassa sağlam bedenlilik ideolojisi açısından bakıldığında, Siebers’in de belirttiği gibi (2013: 279), söz konusu ideolojinin kendisinin bir yandan bedenlerimizi önemsiz addederken, diğer yandan bizi bedenlerimizi “mükemmelleştirme” hayalinin peşinden koşmaya sevk etmesi anlamında çelişki içerdiğini söylemek mümkündür.

⁵ İdeolojilerin, “kendisi üstüne eleştirel düşünemeyen, üzerine oturduğu zemini ve sınırları göremeyen söylemler” (Eagleton, 2005: 97) olduğunu da belirtmek gerekir.

2. Normallik ve Bedenin İdealleştirilmesi

Bir ideoloji olarak sağlam bedenlilikten ne anlaşıldığını ortaya koymak, aynı zamanda “normallik”ten söz etmeyi de gerekli kılmaktadır. Çünkü “normal” olanın insan bedeni ve nüfus üzerinde geniş denetim gücü olan tıbbın da desteğiyle tanımlanıp bir “normallik hegemonyası” (Davis, 2011) yaratılması, sağlam bedenliliği tarihsizleştirmede ve hayatın toplumsal, mimari, ekonomik ve siyasal örgütlenmesinin sağlam bedenlilik perspektifinden “inşa” edildiğini unutturmada oldukça önemli bir rol oynamıştır.

Nitekim Lennard J. Davis (2011: 187), sakatlığı/sakat bedeni anlamak için “norm⁶ kavramına, normal bedene” dönmek gerektiğini ileri sürer ve “sorun”un sakat kişilerden çok “normalliğin sakat kişi ‘sorunu’ yaratacak şekilde inşa edilmesi” olduğundan hareketle, “normalliğin inşası”na odaklanır. Davis (2011: 207), normal sözcüğünün belli bir tarihsel uğrakta ve “ilerleme mefhumunun, sanayileşmenin ve burjuva iktidarının ideolojik olarak sağlamlaştırılmasının bir parçası” olarak ortaya çıktığını öne sürer. Gerçekten de “normal”, “normallik”, “normalite”, “norm”, “ortalama”, “anormal” gibi sözcüklerin hepsi de Avrupa dillerine oldukça geç -örneğin “normal” sözcüğü İngilizceye 1840 civarında- girmiş, “norm” kelimesi “modern anlamıyla” 1855’lerde kullanılmaya başlanmış, “normalite” 1849, “normallik” ise 1857’de ortaya çıkmıştır (Davis, 2011: 188). Bu noktada, Davis (2011: 189), “norm” ya da “ortalama” kavramının Avrupa dillerine girdiği dönemin, bireylerin ve nüfusların⁷ bedenine odaklanan tıbbi istatistiğin tanımlandığı ve “kamu sağlığı” alanında kullanıldığı döneme denk geldiğine işaret etmektedir. Burada yazarın dikkat çektiği ve altı çizilmesi gereken nokta, “istatistik bilimi ile öjeninin amaçları arasında sembiyotik bir ilişki” (karşılıklı yarar ve bağımlılık ilişkisi) olduğu -ki Davis (2011: 192) bu noktada ilk istatistikçilerin hemen hemen tamamının buluştukları tek ortak noktanın “öjeni yanlısı olmaları” şeklindeki tarihsel gerçekliğe dikkatimizi çeker- ve her ikisinin de

⁶ Foucault da norm kavramını “hukuki bir kural, bir yasa” değil fakat “doğal kural” olarak tanımlar (Revel, 2006: 147). Foucault’ya göre, “biyo-iktidar”la birlikte, iktidar tarafından belirlenen normlar ön plana çıkmış, yasa ise “ikinci plana” geçmiştir çünkü biyo-iktidarla hedeflenen, bireyleri norma uymaya zorlayan, onları “normalleştiren” bir “normalizasyon toplumu” oluşturmaktır (Keskin, 1996: 122). Ayrıca Foucault, “cezalandırma araçları”yla değil de “kişiyi dönüştürme araçları”yla donanarak çalışan “tıbbi düşünce”den kastının da, “norm çevresinde örgütlenen, yani normal olanı normal olmayandan ayırmaya çalışan bir bakış açısı” olduğunu belirtir (Revel, 2006: 148).

⁷ “Biyo-iktidarlar” bireylerin bedeni üzerinde etki ederken, liberalizmin doğuşuyla ortaya çıkan “biyo-politika” ise Foucault’nun “nüfuslar” olarak adlandırdığı şeyin bedeni üzerinde etki etmektedir. Bireyler gibi nüfuslar da “iktidar ilişkilerinin insanlara ve insanların yaşamlarına uygulanmasının ürünü”; “insanların yalnızca uysallık ve yararlılığının değil, bütün yaşamlarının ele geçirilip sömürülebilmesi için iktidarın zorunlu bir icadıdır” (Revel, 2006: 145).

topluma “norm”, “normal beden” kavramlarını sokarak “sakat beden” kavramını yarattığıdır (Davis, 2011: 193). Şöyle ki:

norm kavramı, nüfusun çoğunluğunun bir şekilde normun parçası olmak zorunda olduğunu ya da olması gerektiğini ima eder. Norm, standart çan eğrisinin kapsamına giren nüfusun çoğunluğunu saptar... Her çan eğrisi uç noktalarında her zaman normdan sapan temel nitelikleri barındırır. Dolayısıyla norm kavramı ile sapmalar ya da aşırı uçlar kavramı kol kola gider. Norm kavramının bulunduğu bir toplumda bedenleri düşündüğümüzde, sakat kişiler standarttan sapanlar olarak görülecektir (Davis, 2011: 192).

Nüfusun “standart” ve “standart olmayan” (alt-nüfuslar) şeklinde bölünmesi ve “norm ve norm dışı” şeklinde tasavvur edilmesini, “devletin standart olmayana norma uydurma girişimi” -ki “istatistiklerin merkezi içgörüsü bir halkın norma uydurulabileceği fikridir”- izleyecektir ve “öjeninin amacı” da kesinlikle budur (Davis, 2011: 193).⁸

İstatistiğin de katkısıyla nüfusun bu şekilde yani “standart” ve “standart olmayan”, “norm” ve “norm dışı” şeklinde tasavvur edilmesi, nüfus içerisinde “normatifliğe dayalı bir sınıflandırma sistemi”ni beraberinde getirecek ve normdan/normalden sapma olarak nitelendirilen ve “olağandışı’yı temsil eden” (Galusca, 2011: 262) “sakat beden”, “normal”, “sağlıklı” ve “nezih” olarak görülen “sağlam bedenli”nin karşıtı/ötekisi olarak tanımlanacaktır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, “olağandışı bedenlere atfedilen anlamlar”ın doğuştan gelen fiziksel kusurlardan ziyade, bir grubun değerli olduğu düşünülen fiziksel özelliklere sahip olmaktan dolayı “meşrulaştırıldığı”, ve ötekileri sistematik bir şekilde “kültürel” ya da “bedensel” açıdan değersizleştirerek kendi kimliğini ve “üstünlüğü”nü muhafaza ettiği toplumsal ilişkilerde kökleşmiş olduğudur (Garland-Thomson, 1997: 7).⁹ Sakatlığı “bedensel

⁸ Davis (2011: 193), bu noktada, “en uygun olanların evrimsel üstünlüğü” savunuyla öjeninin ve “ileriye doğru gelişimle kusursuzlaştırılabilir olan beden” fikrinin temellerini atan Darwin’in görüşleri arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekerek, Darwin’in fikirlerinin, sakatları “doğal seçimle aşılması gereken evrimin kusurları” olarak bir kenara atarken, aynı zamanda öjenideki “kusurlular”ın ortadan kaldırılması saplantısı’na -ki buna “geri zekalılar”, körler, sağır, fiziki kusurlular vb de dahildir- hizmet ettiğini belirtir.

⁹ Bu noktada, “sağlık ve sağlıklılık idealleri”nin, “kusursuz beden ve zihin talebi”nin ulusların ideolojik temellerini nasıl oluşturduğunu ortaya çıkarmayı amaçlayan ve sağlam bedenlilik/sağlamlık ile milliyetçi projeler ve politikalar ve ulus-devlet arasındaki ilişkiyi Ellis Adası örneği üzerinden inceleyen Roxana Galusca’dan söz etmek gerekir. Sağlam bedenlilik ideolojisinin, ulus-devletlerin ve milliyetçi projelerin temelinde yatan “en kapsayıcı” ideoloji olduğunu belirten ve Ellis Adası’nı göç politikaları ve adada uygulanan kamu sağlığı politikalarına odaklanarak ele alan yazar, burada

çeşitlilikleri” yorumlayan, disiplin altına alan, hatta bunlardan bazılarını “damgalayan” yaygın bir sistem¹⁰ ve “hem sağlam bedenlileri hem de sakatları üreten birtakım pratikler bütünü” olarak betimleyen Rosemarie Garland-Thomson (2011: 525), sakatlığın oldukça geniş bir kavram olduğunu ve “hasta, deforme, anormal, dengesiz, çirkin, yaşlı, geri zekalı, sakatlanmış, özürlü, deli ya da aciz gibi hiçbir kültürel standartlara uymayan bedenleri değersizleştir[diğini]”, sakatlık sisteminin ise “güzel, sağlıklı, normal, zinde, ehil, zeki gibi ayrıcalıklı sıfatları” -bu sıfatların atfedildiği kişilere/kesimlere “kültürel sermaye” sağlayacak biçimde- muhafaza edecek ve değerli kılacak biçimde işlediğini öne sürer. Sakatlığın, “ırk ya da toplumsal cinsiyet kurmacaları”na benzer biçimde “bedene dair kültürel¹¹ olarak üretilmiş bir anlatı” olduğunu öne süren yazar, “sakatlık/sağlamlık sistemi[nin] bedenleri farklılaştırarak ve işaretleyerek öznelere üret[tiğini]”, aslında biyolojik olmaktan ziyade “ideolojik” olan bu karşılaştırmının kültürün oluşumuna nüfuz ettiğini ve kaynakların ve gücün eşitsiz dağılımını “meşrulaştırdığı”nı belirtir (Garland-Thomson, 2011: 525). Ona göre, sakatlık, tıpkı toplumsal cinsiyet gibi, kültürün bütün veçhelerine -“yapılandırıcı kurumlarına, toplumsal kimliklere, kültürel pratiklere, siyasal görüşlere, tarihsel topluluklara ve bedenleşmenin ortak insani deneyimine”- nüfuz eden bir kavramdır (Garland-Thomson, 2011: 524).

Kısacası, “sakat” ve “normal” (olan), “normal” beden ve işlev, bir eylemi “normal” bir biçimde gerçekleştirme yetisi, sağlık paradigmaları vb. “normallik standartları”nın¹² üretildiği kültüre, topluma bağlıdır. Nelerin yetersizlik ve

yabancı bedenlerin ırk ayrımcılığına maruz kalıp “patolojize” edilirken, “ulusal beden”in sağlık ve sağlamlılıkla karakterize olduğunu, adanın Amerikan ulusunun “ideolojik temelleri”ni “tıbbi sağlamlık normları”na, sağlık ve sağlamlık ideallerine göre yeniden oluşturmaya yaradığını ve “ulusun ırksal saflığı ve sağlam bedenliliği yanılışmasını güçlendirdi[ğini]” belirtir (Galusca, 2011: 249). Davis de (2011: 196) ulusun ve “ulusun sağlığı” ya da “zinde”liğinin tek tek yurttaşların “zinde” oluşuna bağlandığına, bu çerçevede ulusa uymayanların yani “normdan sapmalar”ın da “ulusun hastalığını oluşturuyor gibi görül[düğü]”ne dikkat çeker.

¹⁰ Robert McRuer (2011: 554-555) da sağlam bedenliliği bir sistem olarak ele alır ve “zorunlu sağlam bedenlilik sistemi”nin -ki bunu aynı zamanda “sağlam bedenli kültür” olarak da adlandırmaktadır- sağlam bedenli kimliklerin/perspektiflerin herkes tarafından tercih edildiğini ve engellilerin de “herkes gibi olma”yı, bir başka deyişle “normalleşme”yi arzuladıklarını -ki bu, aslında bir baskı ve dayatmadan başka bir şey değildir- varsayar.

¹¹ Garland-Thomson’a göre (1997: 6) sakatlık, sakat olarak nitelendirilen bedenin sahip olduğu bir şey olmaktan ziyade, “bedensel sapma”ya atfedilen bir sıfattır. Bir başka deyişle, “sakatlık, bedenlerin nasıl olması veya ne yapması gerektiğine ilişkin kültürel normların bir ürünü”dür.

¹² Tam da bu noktada, bir “normallik hegemonyası”ndan söz etmek mümkündür. İdeolojiyi “toplumsal pratiklerin altında yatan değerler ya da inançlar grubu” olarak tanımlayan Michael Oliver (2011b: 227), “ideolojiden daha kapsamlı” hale gelen ve “toplumsal, ekonomik, siyasal ve etik meseleler hakkında bir düşünce tarzının ‘doğallığı’” (Hamilton, 1986: 8) olarak tanımlanan

engellilik olarak adlandırıldığı da toplumun hangi faaliyetlere değer atfettiği ve işgücü dağılımının nasıl gerçekleştiği gibi etkenlerle yakından ilişkilidir (Wendell, 2010: 338). Dolayısıyla da toplumun engelliliği nasıl tanımladığı ve kimleri engelli olarak adlandırdığı, engelli olarak adlandırılan insanlar için psikolojik, ekonomik ve toplumsal açıdan büyük önem taşımaktadır (Wendell, 2010: 339). Bütün bunlar, insanın fiziksel yetisine dair “evrensel”, biyolojik ya da tıbben tanımlanabilir bir paradigmanın varlığının bir “yanılsama”dan ibaret olduğunu (Wendell, 2010: 340) ve eğer biyolojik olarak yeti yitimi olmak bir “dezavantaj” ise, bu, “toplumsal bağlam” onu dezavantaja dönüştürdüğü için böyle olduğunu göstermektedir (Wendell, 2010: 338). (Zaten engellilerin yaşamları üzerine titiz bir çalışma da “biyolojik” ile “toplumsal” olan arasındaki çizginin ne kadar “yapay” ve keyfi olduğunu açığa çıkaracaktır (Wendell, 2010: 341).

“Sakat” ya da “engelli” olarak adlandırılanın bir “eksiklik ve anormallik dili” ile, “sağlam bedenli” ya da “normal” olana karşıtlık içerisinde ve olumsuzlanarak, değersizleştirilerek, ötekileştirilerek kuruluğu, “yardıma muhtaç”, “eksik”, “kusurlu”, “bağımlı”, “acı” olarak resmedilen “öteki”ne duyulan korkuyu¹³ gizler (Garland-Thomson, 2011: 528). Birini “öteki” olarak tanımlamak, onu başka birşeyin -genellikle de “korktuğumuz” ve “reddettiğimiz” ve ona “yansıttığımız” bir şey- sembolü olarak görmektir. Burada kurulan ilişki hiyerarşiktir çünkü bir grup kendisinin insanlığa model olduğunu söyleyip dünyayı kendi ihtiyaçları çerçevesinde şekillendirebileceği daha fazla güce sahip olabilir ve özellikle engelliler ve sağlam bedenliler açısından bakıldığında, bu durumun engelliler açısından “toplumsal”, “ekonomik” ve “psikolojik”-sağlam bedenliler içinse sadece “psikolojik”- olarak “ağır” sonuçları vardır (Wendell, 2010: 345). Nitekim, “normal” olandan saptığı tahayyül edilerek “eksik”, “kusurlu”, “yetersiz”, “aşırı” olarak temsil edilen “tabi kılınmış bedenler”in, aynı zamanda “yönetilemez”, “dizginlenmemiş”, “ölçsüz” ya da “tehditkar” olarak işaretlenmesi, bu bedenlerin zaman zaman “gereksiz/fazlalık” ve “elden çıkartılabilir” olarak da resmedilerek

hegemonya kavramına başvurur. Benzer biçimde, Davis de (2011: 207) “normallik hegemonyası”nın “kültürel üretimin ta kalbine kadar uzan[dığı]”ndan söz eder ve bunu 19. ve 20. yy. romanıyla örnekler. “İdeolojiyi üreten ve yeniden üreten” birşey olarak romanın norm kavramıyla yakından ilişkili olduğuna dikkat çeken yazar, 19. ve 20. yy. romanının “normallik mefhumlarını benimseyip yay[dığını]”, “fiziki” farklılıkları “ideolojik” farklılıklara dönüştürdüğünü ve “sakat karakterler[in] her zaman ideolojik anlam yüklü” olduğunu belirtir (Davis, 2011: 207).

¹³ Tobin Siebers’e göre (2013: 279), “engellilik”, etrafında insanın yetilerine dair çelişkili ideolojimizin döndüğü “görünmeyen bir merkez”i tanımlamaktadır. Çünkü sağlamlık ideolojisi, bedenlerimizi bir yandan önemsiz addederken, diğer yandan onları “mükemmelleştirebileceğimizi” hayal etmeye iterek “engellilikten korkmamız”a neden olmakta; engelliliği, geçmişte kaç(ın)mak istediğimiz ve gelecekte “mağlup etmeyi umduğumuz” bir şey olarak betimlemektedir.

“ortadan kaldırılacak hedefler”¹⁴ haline getirilmelerine de yol açabilmektedir (Garland-Thomson, 2011: 528).

Bütün bunların, “normalleşme” ve “normalleştirme” çabalarına ve/veya girişimlerine yol açması kaçınılmazdır. “Normalleşme” isteği, “norma uymayan bedenden kaçış”, “normal, nötr, işaretlenmemiş görünme; sakat, *queer*, çirkin, şişman, etnik ya da ırksal *görünmeme* yönündeki bireysel çabalarda ifadesini bulur”ken (Garland-Thomson, 2011: 530), sakat bedenlerin normalleştirilmesi yönündeki çabalar, özellikle tıbbi müdahaleler¹⁵ şeklinde gerçekleşir. Yapışık ikizlerin cerrahi müdahaleyle ayrılması, ikincisine verilebilecek en çarpıcı örneklerden birisidir. Garland-Thomson (2011: 532), yapışık ikizlerin, Batı kültürünün “ayrık ve özerk” birey anlayışıyla çeliştiğini, dolayısıyla bu kültürün “kutsal ideolojileri”nden birini apaçık “ihlal” ettiğini, bu yüzden de hemen hemen her zaman doğumlarının ertesinde cerrahi müdahaleyle “normalleştirildiklerini” -ki bu, çoğunlukla, ikizlerden birini “bedenleşmelerinin sözde anormalliğinden kurtarmak adına” diğerrinin “kurban” edilmesiyle sonuçlanmaktadır- belirtir. Ona göre, “sıkıntıları engelleme ve iyi uyum sağlamış bireyler yaratma kisvesiyle meşrulaştırıl[an]” bu tür cerrahi müdahaleler, gerçekte, bedenine müdahale edilen bireylere yarar sağlamaktan ziyade, “egemen düzenin, bedenlerde kesin surette kodlanmış olduğunda ısrar ettiği hakikatleri dayatmak için yaslandığı ideolojilerle çelişen insan bedeni farklılıklarını yok [etmektedir]” (Garland-Thomson, 2011: 532). Benzer biçimde, rökonstrüktif cerrahi ve kozmetik cerrahi de özünde “normalleştirici” işleve sahiptir. Rökonstrüktif cerrahi sakatlığı yok edip “normallik sistemi” olarak adlandırılan şeyin ideallerini, kozmetik cerrahi ise “toplumsal cinsiyet ideolojisinin ve piyasa güçlerinin beslediği, kadınsı beden ideallerini”¹⁶ dayatır”. Gerçekte her ikisi de “bedeni metalaştırır ve kesip biçmelerini hastanın

¹⁴ Garland-Thomson (2011: 528-529), kadınların, sakatların ya da görünüş bozuklukları olan kişilerin, etnik ötekilerin ve beyaz ırktan olmayanların farklı zamanlarda “çocuk katli, seçici kürtaj, öjeni programları, nefret suçları, ötenazi, yardımcı intihar, linç, gelin yakma, namus cinayetleri, zorla döndürme, zorla rehabilitasyon, ev içi şiddet, soykırım, normalleştirici cerrahi müdahale, ırkçı suçlamalar ve ihmalin hedefleri” haline getirildiklerini belirtir.

¹⁵ Çünkü tıbbın odağında, “bedensel ve zihinsel açıdan toplumun kabul ettiği normlardan bireysel sapmalar” yer almaktadır. Dolayısıyla da “yeti yitimi”yle özdeşleştirilen sakatlık, Batı’daki bilimsel tıbbın “kalbinde” kurulmuştur (Thomas, 2011: 33).

¹⁶ “Klasik ideal, taklit edilecek değil, tapınılacak bir şey” iken, modern çağda “giderek ulaşılması gereken bir paradigma”, “kendini yönetme ve tüketimle ulaşılacak bir hedef” haline gelmiştir (Garland-Thomson, 2011: 529). Oysa söz konusu ideal, yalnızca engelliler için değil sağlam bedenliler için de gerçekleştirilebilir olmaktan bütünüyle uzaktır. Garland-Thomson (2011: 531), bedensel standartlar dayatan güzelliğe erişmenin olanaksızlığından ve tam da bu nedenle bu aynılığa ulaşma vaadinde bulunan tüketim pratiklerini uygulamaya teşvik ettiğinden söz eder.

psikolojisini iyileştirmek amacıyla kusurları düzelten ilerlemeler olarak satmaya çalışır” (Garland-Thomson, 2011: 530). Buradaki temel sorunlardan birisi, “bedenin idealleştirilmesi”nin, engelli ve sağlam bedenli herkesi, “kendi gerçek bedenini sevmekten” ve onunla “özdeşleşmekten” alıkoyması (Wendell, 2010: 342), bir başka deyişle, insanların kendi bedenine “yabancılaşması”dır. “Yabancılaşma”yı, insanları “bölen” ve “yalıtan”; “kendine acıma” ve “benliğini yok etme”ye yol açan ve “kendi kendinin”, emsallerinin ve insanlığının farkına varmayı son derece zorlaştıran bir “psikolojik yıkım” hali olarak tanımlayan James Charlton (2010: 157), engelli insanlarda buna yol açan unsurlardan -aynı zamanda, engellilere yönelik baskının bileşenlerinden- birisi olarak “psikolojik içselleştirme”ye dikkat çeker. Ona göre, pekçok engelli insan, kendilerinin “diğerlerinden daha az normal”, “daha değersiz” ve “daha az yeterli” ya da daha az yetenekli olduğuna inanmakta, bu ise engelli insanları “kendi gerçek benliklerini, gerçek ihtiyaçlarını ve gerçek yeteneklerini bilmekten” ve gerçekte sahip oldukları seçeneklerin farkına varmaktan alıkoymaktadır.¹⁷ Sonuç, “kendine acıma”, “utanç” ve “kendinden nefret etme” gibi olumsuz duygular ve bunların “yıkıcı” sonuçlarıdır (Charlton, 2010: 151). Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise, her ne kadar kapitalizmi öncelese de, “bedenin idealleştirilmesi”nin tüketim toplumunun ekonomik süreçleriyle karmaşık biçimde ilişkilendiği, bu idealleştirmenin son derece büyük karlar getiren, dolayısıyla da idealleştirmenin sürekliliğini ve “mütemadiyen yeni ideallerin geliştirilmesi”ni talep eden bir sektör yarattığıdır (Wendell, 2010: 350).

Susan Wendell’in belirttiği gibi (2010: 343), “[b]edenin idealleştirilmesi, bedeni kontrol etme isteğiyle el ele gider”. Her ne kadar aralarında bir neden-sonuç ilişkisi olmasa da, “fiziksel/bedensel bir ideal”in bizi bedenimizi tümüyle kontrol etmenin “mümkün” olduğu şeklindeki bir “mit”e inandırarak o ideale ulaşmak için çaba sarfetmeye yönelttiğini öne sürmek mümkündür. “Bedenin kontrol edilebileceği”ne dair inancı benimsemiş bir toplumda, “bedenini kontrol edemeyenler”in -belki kendileri tarafından da- “başarısız” ya da yetersiz olarak

¹⁷ Oysa Susan Wendell’in belirttiği gibi (2010: 343), engelli insanlar, bu tür bedensel ya da fiziksel ideallerin “doğal” olmadığını, aksine herkesi baskı altına alan “yapay toplumsal yaratılar” olduğunun açığa çıkmasına yardımcı olabilirler. Engelli bireyler, kendi deneyimlerinden beslenen ve sağlam bedenlilerde olmayan “bilgi”ye ve “bilme biçimleri”ne sahiptir ve pekâlâ bu bilgi ve bilme biçimleriyle kültüre katkıda bulunabilir (Wendell, 2010: 337, 343). Örneğin, acı, fiziksel kısıtlar, yeti kaybı ve “ideal beden”den çok uzak olmak hakkında daha çok şey bilmemizi sağlayarak, değersizleştirilmiş engelli bedenden, “zayıflıklarımız”dan ve “kusurlarımız”dan ve kaçınılmaz olan yıpranmadan ve ölümden daha az korkmamızı sağlayabilir (Wendell, 2010: 345). Ancak gerçek bedenden korkan ve onu hor gören bir kültür, “değersiz” addettiği bu bilgiyi içermek yerine onu “geçersiz” kılmayı ya da “susturma”yı tercih edecektir -tıpkı ataerkil kültürün kadınları “susturduğu” gibi (Wendell, 2010: 348-349).

görülebileceği ve onları kendinden şüphe etmeye ve kendini suçlamaya yöneltebileceği aşikârdır (Wendell, 2010: 343-344). (Oysa “güzellik” de sağlıklı olmak da büyük ölçüde “şans” meselesidir ve kontrolümüz dışındadır (Wendell, 2010: 343)). Ayrıca “bedeni kontrol ederek hemen hemen bütün acılardan sakınmanın mümkün olduğu” yönündeki mit, “acı korkusuna olması gerekenden daha büyük bir güç verir” ve bu “acının kurbanları”nı suçlar ve hatta “acı verici engelleri” olan insanlardan korkmaya -ki bu çoğunlukla onların yalıtılmasıyla sonuçlanmaktadır- dönüştür (Wendell, 2010: 345). Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bedeni idealleştirme ve kontrol etme arzusu, yalnızca engelli insanlara zarar vermekle kalmayıp “kendi gerçek bedenlerimizi kabullenme ve sevmeye yetimizi” de köreltmektedir (Wendell, 2010: 345).

Tam da bu noktada, modern Batı tıbbının “bedenin kontrol edilebilirliği miti” ile işbirliği¹⁸ içerisinde olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır (Wendell, 2010: 344). Bu ise, tıbbın engelliliğe yaklaşımından¹⁹ söz etmeyi zorunlu kılar. Tıp, engelliliği, hastalık ve patolojiyle ilişkilendirmiştir. Bu bakış açısından, engellilik, “biyolojik olarak kusurlu” ve dolayısıyla da “fiziksel” ve “psikolojik” olarak olumsuz bir değişim geçirmiş bireylere özgü olan bir durum olarak görülür. Dolayısıyla, engelli insanlar, yalnızca görünüm açısından değil, “bilişsel süreçler, tepkiler ve eylemler” açısından da farklılık gösteren, dolayısıyla da “farklı muamele edilmesi, ihtiyatla yaklaşılması veya dışlayarak kontrol edilmesi” gereken kişiler olarak algılanır (Sullivan, 1991: 258). Ailelerinden ve toplumdan uzaklaştırılarak kurumlara kapatılan fiziksel olarak yeti yitimi olan insanlar, bir yandan tıbbi yardım, araştırma ve deneylerin “öznesi” haline gelirken, diğer yandan bu kapatılma, onları “merak, korku ve iğrenme”nin nesnesi haline getirir. Hastanelerde yalıtılma, toplumun engelli insanlara yönelik “pasif yardım alıcıları”, “bağımlı”, “güçsüz” ve daima engelsizlerin

¹⁸ Bu işbirliği, kronik hastalıkları olanlar, engelliler ve ölmek üzere olanlar gibi “iyileştirilemeyen” hastaların sadece tıbbın değil, “doğayı kontrol etme”yi amaçlayan Batılı bilimsel projenin de “başarısızlığı”nın sembolü olarak görülmelerini beraberinde getirecektir (Wendell, 2010: 344).

¹⁹ Bu yaklaşım, engellilik yazınında uzun bir dönem hüküm süren Tıbbi modele de temel teşkil etmiştir. Tıbbi model, engelliliğe yaklaşımın kavramsal ve kuramsal çerçevesini sunan tıp ve psikolojinin desteğiyle hüküm sürmüştür (Sullivan, 1991: 255). Bu model, bireyleri “işlevsel yeti yitimi” açısından tanımlar ve nesneleştirir. Burada vurgu her zaman “yeti yitimi” üzerinedir ve bütün çaba, “toplumsal davranışları değiştirmeye ya da engelleri kaldırmaya” değil yeti yitimi olan kişiyi “topluma adapte etmeye” yöneltilir (Sullivan, 1991: 265). Bir başka deyişle, engellilik, temelde işlevsel yeti yitimiyle ilgili tıbbi bir sorun olarak görülerek tıbbileştirilir. Tıbbi model, işlevsel yeti yitimi ve bireyin bunlara uyum sağlaması vurgusuyla, engelli insanların bazı trajik olayların “kurbanları” olarak görülmesine yol açmış ve bunun sonucu olan “kişisel trajedi kuramı” da engellilik üzerine yapılan çalışmaların çoğunu alttan alta besleyen bir kuram olmuştur (Sullivan, 1991: 255).

yardıma ihtiyaç duyan, değersiz, işe yaramaz, kısacası “eksik insan” (*less than human*) şeklindeki algısını besleyip pekiştirir. Engelliliğe ve engellilere dair toplumsal algıların bu yönde şekillendirilmesi ise, her ne kadar yaşamlarında iyileşmelere yol açmış olsa da, engelli insanların tıp bilimi ve tıp teknolojisindeki gelişmelere ödedikleri en büyük bedeldir (Sullivan, 1991: 257-258).

Ancak tıbbın beden üzerindeki kontrolünün artmasının ve engelliliğin tıbbileşmesinin²⁰ engelliler açısından yarattığı olumsuzluklar bununla sınırlı değildir. Bir başka sorun, tıbbın -bilhassa tıbbi uzmanlaşmanın- engelli insanları engelli olarak paylaştıkları ortak özellikler çerçevesinde birleşmekten -oysa bu, pek çok engelli insan için “özgürleştirici” ve “güçlendirici” olup aynı zamanda “olumlu bir kimlik kaynağı”dır (Barnes ve Mercer, 2010: 181) - alıkoyarak, engellileri kendi durumlarının özgüllüklerine göre çeşitli gruplara bölmesi ve “baskıya maruz kalan” bir grup değil de bir “engelli bireyler yığını” olarak görerek ve engellilik kavramının da “bireysel bir patoloji” olarak pekiştirilmesine katkıda bulunarak engelliliğin depolitize²¹ edilmesine hizmet etmesidir. Bu durum, engelli insanların karşı karşıya kaldıkları sorunların “bireyselleşmesi”ne ve durumun kendisine içkin hale getirilmiş, “doğallaştırılmış” olan bu problemlerin, daha geniş bir perspektifle toplumsal koşullarla ilişkilendirilmek yerine doktorların ve psikologların ilgi alanlarına terk edilmesine²² yol açmaktadır (Sullivan, 1991: 258). Elbette buna, engelliliği tanım-lama, teşhis etme ve tedaviyi belirleme konusunda tıbbın, tıp profesyonellerinin ve

²⁰ Oliver (2011b: 231-232), yalnızca engelliliğin değil, gündelik yaşamın ve toplumun da tıbbileşmiş olduğunun pek çok kişi için gözlemlenebilir bir olgu olduğunu belirtmektedir. Öyle ki, doktorlar yalnızca hastalıkların teşhisi ve tedavisiyle ilgilenmemekte, kişilerin sürücü ehliyeti alıp alamayacağı ya da eğitim yardımı alacakların belirlenmesi gibi aldıkları tıp eğitimi ve sahip oldukları vasıfların onların bu süreçlere müdahil olmasını zorunlu kılmayan konulara da dahil edilmektedirler (Oliver, 2011b: 231).

²¹ Siebers bu durumu şöyle ifade etmektedir: “[H]em tıp bilimi hem de rehabilitasyon sakat beden in acısını bireysel olarak temsil eder ve bu yaklaşımın sakat kişilerin siyasal mücadeleleri açısından vahim sonuçları vardır. Sakatlığa ilk yanıt onu tedavi etmektir ve bu da hemen her zaman sakatlığa ilişkin en belirgin yönün kataloglanması demektir. Tedavi programları her sakatlığı tamamen bireysel olarak değerlendirir ve böylece sakat kişiler acılarını anlatmaya ihtiyaç duydukları insanlar tarafından bir siyasal topluluk oldukları hissinden mahrum bırakılırlar” (Siebers, 2011: 88). Oliver da (1990: 54) sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin “toplumsal kontrol”le yakın ilişkisine ve bireycilik ideolojisi ve sağlam bedenli bireyin inşasıyla ne kadar “uyumlu” olduğuna dikkat çeker.

²² Tıbbi müdahalenin başarısız olduğu noktada devreye giren ve hasta kişiyi eksiğiyle/kusuruyla yaşamayı tavsiyesinde bulunulan “rehabilitasyon” sürecinde, bilhassa ağır engeli olan kişiler, doktor, hemşire, psikolog, fizyoterapistler gibi tıp profesyonelleri tarafından engelliliğe tıbbi yaklaşımı ya da açıklamaları kabul etmeye ve fiziksel yeti yitimlerinin “sakatlayıcı” sonuçları için toplumsal etkenlerden ziyade “kendilerini suçlama”ya ikna edilebilirler (Sullivan, 1991: 263). Tıbbi açıklamalar içselleştirildikçe, engelli insanlar “uysal öznelere” dönüştürülürler ve kendilerine

toplumun daha fazla söz sahibi olması ya da engellilerin kendi bedeniyle ilgili deneyimleri betimlemekte diğer insanların daha fazla “toplumsal otorite” sahibi olduğunu görmenin, engelli insanların kendine güveninin azalmasına ve “gerçeklik ilişkileri”nin zedelenmesine yol açtığı da eklenmelidir (Wendell, 2010: 349).

“Hastalığı, ıstırabı ve sakatlanmaları önleme[nin] insani bir toplumsal amaç” (Garland-Thomson, 2011: 533) olduğu şüphe götürmez. Ancak Garland-Thomson’ın (2011: 533) işaret ettiği gibi, “önlemek” ile “ortadan kaldırmak” arasında ciddi bir fark vardır. Tedaviye yapılan vurgu, sakatlığı, “anormal”, “kusurlu” ve “işlevsiz” olarak tahayyül edilen bedenlere yerleştirerek “dışlayıcı” toplumsal ve mekânsal pratiklere ve engellere odaklanmak ve daha erişilebilir bir çevre yaratmak ya da daha iyi destek hizmetleri sağlamak yerine, bedenleri değiştirmeye odaklanır²³ -ki bu, insan farklılıklarına dair “kültürel hoşgörü”nün azalmasına yol açar (Garland-Thomson, 2011: 532-533). Daha da vahim olan, tıbbın tedaviye odaklanmasının, “modernliğin teknolojiye ve sonuçların müdahaleyle kontrolüne olan inancıyla birleştiğinde, görünür biçimde sapkın bedenleri sabitleme, yönetme ya da yok etme²⁴ yönünde gittikçe saldırgan bir niyete dönüşüm[esidir]” (Garland-Thomson, 2011: 532). Tıbbın kendini tedaviye hasretmesi, bir yandan, sakatlığın bütünüyle ortadan kaldırılabileceğine ilişkin “kültürel inancı teşvik ederken” diğer yandan “sakatlığın yaşamı mahvettiği” ve “sakatlıkla yaşamının

atfedilen düşük statü ve kapasiteye inanarak, onlara sunulan istihdam olanağını -ki bunlar çoğunlukla düşük ücretli, vasıfsız işlerdir- genellikle “seve seve ve minnettarlıkla” kabul ederler (Sullivan, 1991: 263-264).

²³ Sağlamlık ideolojisini besleyen ve pekiştiren Tıbbi modelin uzun zamandır süregelen hükümrancılığı, engelli insanların deneyimlerine dayanan Sosyal engellilik modeli tarafından sorgulanmaya başlanmış; Tıbbi modelin engelliliği “bireyselleştiren”, “psikolojikleştiren” ve “tıbbileştiren” açıklamalarının yerine, engelliliği toplumun kurumsallaştırılmış pratiklerinde yerleşik bir “toplumsal yaratı” (*creation*) olarak ele alan sosyolojik bir yaklaşım benimsenmiş ve vurgu “bireysel yeti yitimi”nden “sağlam” bedenler için ve sağlam bedenlileri gözeterik tasarlanmış ve düzenlenmiş olan toplumsal yapı ve örgütlenmelerin “sakatlayıcı” etkilerine kaydırılmış (Sullivan, 1991: 259), engelliler ise “sağlam” bedenlere ayrıcalık tanıyan toplumsal, siyasal ve ekonomik kurumlar tarafından baskı altına alınan bir azınlık” olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır (Sullivan, 1991: 270). Dolayısıyla, engellilere yönelik ayrımcı yapıların muhafaza edilmesini sağlayan “sakatlayıcı ideoloji”nin (*disableist ideology*) eleştirisi, sosyal engellilik kuramının bir parçasını teşkil etmektedir (Sullivan, 1991: 259).

²⁴ Garland-Thomson’a göre (2011: 533), “[e]gemen düzenin sakatlık adını verdiği kabul edilmez ve değersizleştirilmiş bedensel biçimleri ve işlevleri ortadan kaldırma[sı]” bir “öjeni girişi”nden başka bir şey değildir. Bu çerçevede, doktor kontrolünde ötenazi ve genetik ve doğum öncesi testler de -“sakatlığa karşı son derece tahammülsüz bir kültürde”- “öjenik pratikler” olma potansiyeli taşımaktadır (Garland-Thomson, 2011: 534).

kabul edilemez olduğu” inancına²⁵ geçit vermiştir. Bütün bunların sonucu ise, “sakat ayrımcılığı”nın, sakat kişiler için, “düşmanca” ve “dışlayıcı” bir çevre yaratmasıdır (Garland-Thomson, 2011: 533-534).

Gerçekten de sağlam bedenlilik ideolojisiyle uyumlu biçimde, içinde yaşadığımız fiziksel²⁶ ve sosyal çevre de büyük ölçüde “sakat beden”le ilişkilendirilen yetersizlik, zayıflık, hastalık ve bedenden kaynaklanan acıları (ve ölümü) yok sayarcasına -dolayısıyla da engellileri dışlayacak biçimde- herkesin güçlü ve sağlıklı bedenlere sahip olduğu varsayımı üzerine inşa edilmiştir (Wendell, 2010: 341).²⁷ Hahn’ın (1986: 273) ifadesiyle, “yapılı çevre temelde, standart sapmanın biraz altında ya da üzerinde kalan ortalama insan için” yani “sakat olmayanlar” için ve “çok az insanın yaklaşmayı umabileceği bir fiziksel ideale göre” tasarlanmıştır (Hahn’dan aktaran Gleeson, 2011: 367). Öyle ki, gençliğin, gücün, sağlam bedenliliğin ve sağlam bedenlilerin -kısacası, olumlanan bedenin- alanı olarak karakterize olan kamusal dünyaya, “hastalık”, “acı” ya da “değersizleştirilmiş beden” (*de-valued body*) ile girmek, birbirinden hiyerarşik bir biçimde ayrılmış olan iki dünyanın -kamusal ve özel- karıştırılması anlamına geldiği için dirençle karşılaşacaktır (Wendell, 2010: 341). Bu ise, engelli bireyleri yalnızca kamusal alanda görünmez kılmakla kalmamakta, aynı zamanda onların deneyimlerinin de büyük ölçüde gizli kalmasına yol açmaktadır çünkü son derece “kişisel” ve “kabul edilemez” görüldüğü için özellikle fiziksel ve psikolojik deneyimleri ifade etmenin “toplumsal olarak kabul görmüş” bir yolu bulunmamaktadır (Wendell, 2010: 341-342). Ve zaten sağlam bedenlilerin çoğu da “bedenden kaynaklanan acılar” hakkında bir şey bilmek istememektedir çünkü birisi size acı çektiğini söylediğinde, size “acının varlığını”, bedenin mükemmel olmadığını, kusurlu ve incinebilir²⁸/kırılgan olduğunu, sizin de bu acıyı yaşama ihtimalinizi ve bunun “kaçınılmazlığı”nı

²⁵ Bu noktada, Garland-Thomson’ın (2011: 533) her ne kadar etrafımızda tekerlekli sandalye kullanıcılarının hayatlarından memnun olabileceğini anlatan posterler bulamasak da, gerçekte birçoğunun hayatından oldukça memnun olduğunu belirtmesi dikkate değerdir.

²⁶ Gleeson, mekân ve engellilik arasındaki ilişkiyi konu edindiği *Geographies of Disability* (1999) adlı çalışmasında, toplumsal ve mekânsal süreçlerin, fiziksel yeti yitimi olan insanları muktedir kılmaktan (*enable*) ziyade nasıl sakatladığını (*disable*) ortaya koymaktadır. Yazara göre, sakatlanma, bütünüyle kentlerin “söylemsel, kurumsal ve maddi” veçhelerinde kazılıdır ve “erişilemez” bir çevre, “dışlayıcı” tüketim ve üretim tarzları, “değersizleştiren bir kültürel tahayyül” ve kamu politikaları gibi “baskı alanları”nı kapsamaktadır (Gleeson, 1999: 11).

²⁷ Wendell (2010: 336), kendi deneyiminden yola çıkarak, sakatlayıcı bir kronik hastalığa yakalandığında, dünyayı “zayıflıkları olmayan insanlar” için bir yer olarak deneyimlemeye başladığını belirtir.

²⁸ Oysa “kollektif kültürel bilincimiz bedensel incinebilirlik, olumsuzluk ve ölümlülük bilgisini duygudaşça reddeder” (Garland-Thomson, 2011: 532).

hatırlatır (Wendell, 2010: 342-343). Bunları kabullenmekteki “isteksiz”lik, karşınızdakinin yaşadığı acı hakkında bilme isteğinizi azaltır ve sonunda “korktuğunuz” ve “kabul edemediğiniz” gerçek bedeninizle yüzleşmekten kaçındığınız için, onu “öteki”leştirmenize yol açar (Wendell, 2010: 343). Normalden sapan olarak damgalanan “engelli öteki”, aynı zamanda “sağlam bedenli”nin desteğine, merhametine, yardımseverliğine ihtiyaç duyan kişi şeklinde resmedilir ve dolayısıyla da çoğunluğu teşkil eden sağlam bedenlileri üstün, engellileri ise tabi kılan bir iktidar ilişkisi içerisinde konumlanır.

Buraya kadar, norm ve normal sözcüklerinin ortaya çıkışına ve istatistik ve tıbbın da desteğiyle nüfus içerisinde bir normalleşme/ normalleştirme ve bedenin idealleştirilmesine yönelik baskı yaratıldığına, sakat bedenin olumsuzlanarak/değersizleştirilerek sağlam bedenlinin ötekisi olarak kuruluşuna ve fiziksel ve sosyal çevrenin de sağlam bedenlilik perspektifinden inşa edilerek engellilerin dışlanmasına yol açtığına değinildi. Şimdi ise, sağlam bedenlilik ideolojisini bütünüyle kavrayabilmek ve engelliliğin “tarihselliği”ni ortaya koyabilmek için kapitalizmden ve kapitalizme geçişin dayandığı ideolojik temel olarak bireycilikten söz edilecektir.

3. Kapitalizm ve Bireycilik

Bireylerin kapitalizmden²⁹ önce de ancak “daha büyük toplumsal grupların parçası olarak” var olduğuna işaret eden Michael Oliver (2011b: 228), “yalıtık”, “özel” bireyin ortaya çıkışının ise kapitalizmle gerçekleştiğini belirtir. Yazara göre, sakatlığın temel bir ideoloji olan bireycilik çerçevesinde bireysel bir sorun/patoloji olarak kavranmaya başlaması da kapitalizmin yükselişi ve ücretli emeğin ortaya çıkışıyla bağlantılıdır (Oliver, 2011b: 230).³⁰ Gerek Oliver (2011a; 2011b) gerekse

²⁹ Bu noktada, engelliliği materyalist bir perspektiften ele alan Michael Oliver, Vic Finkelstein ve Brendan Gleeson gibi yazarlar, yeti yitimi olan insanların neden toplumsal olarak baskıya maruz kaldıklarını ya da ezildiklerini ve engellilerin “sağlam bedenli”nin ötekisi olarak inşa edildiğini, sağlam bedenlilik ideolojisine temel teşkil eden ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılara referansla analiz etmeye çalışmışlardır (Sullivan, 1991: 259).

³⁰ Oliver’a göre (1990), kapitalizmin temelini sağlamlaştıran “bireycilik”, “tıbbileşme” ve “kişisel trajedi kuramı” ideolojileri tarafından desteklenir. Tıbbileşme, “tıbbi müdahaleyi meşrulaştırıp” vurguyu “bireysel yeti yitimi”ne kaydırırken, kişisel trajedi kuramı engellilerin topluma dahil edilmesini (*inclusion*) kolaylaştıracak yapısal değişikliklere yönelmek yerine onların toplumla, toplumsal kurumlara uyum sağlamasını hedefleyen sosyal politikaları destekler. Dolayısıyla, kapitalist toplumda, engellilik, bireycilik, kişisel trajedi kuramı ve tıbbileşme ideolojilerinden müteşekkil olan “sağlam bedenlilik hegemonyası” tarafından belirlenir (Sullivan, 1991: 260). Bir başka deyişle, bireycilik ideolojisi, tıbbileşme ve kişisel trajedi kuramı hep birlikte kapitalist

Gleeson (1999) haneyle üretim alanının büyük ölçüde iç içe geçtiği feodal dönemde sakatların üretim sürecinden dışlanmadığından söz eder. Ortaçağ İngiltere'si örneğinden yola çıkan ve söz konusu dönemde engelli köylülerin gündelik yaşam deneyimlerini inceleyen Gleeson (1999: 10), her ne kadar feodal köylülüğün maruz kaldığı sömürü ve yoksullaşmadan payını almış ve ayrımcılığa maruz kalmış olsa da, feodal üretim tarzında engellilerin “yapısal olarak” fiziksel yeti yitimlerinden dolayı baskıya maruz kalmadığını/ezilmediğini belirtir. Daha açık bir ifadeyle, “emek gücünün ‘güçlü’ ve ‘zayıf’ biçimleri arasında ekonomik nedenlerle ayırım yapmak için yapısal bir zorunluluk”un olmadığı, “daha kapsayıcı emek biçimleri”nin yer aldığı feodal toplumda, (daha esnek çalışma koşullarıyla ilintili olarak da) feodal mesleklerin ve çalışma faaliyetlerinin neredeyse tamamı yeti yitimi olan insanlara kapitalist topluma nazaran “daha açık”tır, dolayısıyla da engelliler üretim sürecinden bütünüyle dışlanmamıştır (Gleeson, 2011: 372-373). Sanayi kapitalizmiyle birlikte ev ve iş yerinin birbirinden ayrılması, üretimin fabrikaya kayması, “‘normal’ (yani genellikle erkek ve sakat olmayan³¹) işçi bedenini varsayan ve bunun dışında kalan tüm bedenleri değersizleştiren üretim standartları getirmiş” olan “mekanikleşmiş” üretim biçimlerinin yükselişi, sanayi iş yerlerinin³² “fiziksel yeti yitimleri olan kişiler de dahil olmak üzere, rekabet edemeyen bütün işçileri sakatlayıcı tarzda yapılandırılmış” olması (Gleeson, 2011: 373-374) ise engellilerin üretim sürecinden dışlanmasını beraberinde getirmiştir. Kapitalist üretim tarzına geçişle birlikte, bireysel ücretli emeğin yükselişe geçtiğini ve endüstriyel süreçlerdeki karmaşık makineleri çalıştırabilen “sağlam bedenli işçi”nin ideolojik inşasının mümkün kılındığını belirten Oliver (1990) da bunun engellilik açısından son derece önemli olduğunu, “sağlam bedenli” ve “sağlam zihinli” bireylerin inşasını, (“sağlam bedenlilik” ve “sağlam zihnililiğin” antitezi olarak) engelli bireyin ideolojik inşasının izlediğini dile getirir. Bundan dolayı engelli insanlar işgücü olmaktan çıkarılarak evlerine hapsedilir ve “sağlam bedenliliğin ideolojik iklimi”nde, sakatlanma (*disablement*) bir “utanç kaynağı” ve engelli insanlar da “toplumsal bir sorun” -ve “toplumun verimsiz üyeleri”³³ (Wendell, 2010: 340)- haline gelir (Oliver’den aktaran Sullivan, 1991: 260).

toplumda engelliliği “normallik”, “sağlam bedenlilik” ve “sağlam zihnililik”in “antitezi” olarak tanımlayan hegemonyayı oluşturur ve engellilerin dışlanmasını “meşrulaştırırlar (Sullivan, 1991: 270-271).

³¹ Tam da bu noktada, Gleeson’ın (2011: 374), bizzat sanayi kapitalizminin kendisinin “normal” bedenlerin de sakat kalmasına yol açtığını hatırlatması dikkate değerdir.

³² Gleeson (2011: 376), gerek işyerlerinin tasarımını gerekse buralarda kullanılan teknolojileri şekillendirenin “normal” bedeni tanımlayan “toplumsal-kültürel algılar” olduğuna işaret eder.

³³ Ki, Wendell’e göre (2010: 340), bu, toplumdaki pek çok insanın engellilere kaynak tedarikini -kısmen “gereksiz”- bir tür “yardımseverlik” ya da “hayır işi” olarak görmesine yol açmaktadır. Oysa eğer sağlam bedenliler engellileri “potansiyel olarak kendileri” ya da “gelecekteki kendileri” olarak görseler, engellilere “yardımseverlik” merkezli bir bakışın sorunlu olduğunu ve toplumun engelli

Öyle ki, engelli insanlar üretime katıl(a)mayan, vergi ver(e)meyen, hatta engelli erkekler açısından bakıldığında askerlik de yapamayan, kısacası yurttaşlığa atfedilen temel yükümlülükleri³⁴ yerine getiremeyen ve çoğu kez de “topluma yük” olarak görülen bir kesim olarak karşımıza çıkar.

Bu tespit, bizi, bireycilik ideolojisinin son derece önemli bileşenleri olarak karşımıza çıkan “bağımsızlık”, “özerklik”, “kendi kendini idare etme” kavramlarına getirir. “Egemen kültür”, “bağımsızlığa” ve “özerklik”e büyük değer atfetmiş, “başkalarına bağımlı olmayı” ise olumsuzlamıştır (Wendell, 2010: 337). Başkalarının yardımına muhtaç olmak, bağımsızlığın değerli addedildiği bir toplumda “onur kırıcı” birşeydir. Bir başka deyişle, “herkesin bağımsızlığın saygı ve özsaygı için zorunlu ya da vazgeçilmez”³⁵ olduğunu düşündüğü” bir toplumda, hayatlarını sürdürmek için daima başkalarının yardımına ihtiyaç duyacak olan engelli insanlar -örneğin büyük ölçüde hareket kısıtı olanlar- “değersizleş[tiril]meye mahkum edileceklerdir” (Wendell, 2010: 347). Bunun alternatifi ise, “karşılıklı bağımlılık”³⁶, Barbara Hillyer

bireylerin toplumla tamamıyla bütünleşmesini ve topluma katkıda bulunan üyeler olmasını sağlayacak şekilde organize edilmesi gerektiğini anlayacaklardır (Wendell, 2010: 341).

³⁴ Yurttaşın tanımlanan hak ve görevlerinin -vergi, askerlik, oy verme- özellikle eğitim, istihdam ve siyasal katılım alanlarındaki engeller göz önüne alındığında kadınların ve engellilerin yurttaşlıktan dışlanmasına yol açtığı aşikârdır. Helen Meekosha ve Leanne Dowse (1996) da, yurttaş dilinin ve tahayyülünün “hegemonik normallik”le malul olduğunu ve söz konusu yurttaşlık görevlerini yerine getiremeyen engelli insanların yurttaşlık haklarından dışlandığını belirtmektedir (Meekosha ve Dowse’den aktaran Yuval-Davis, 2014: 168).

³⁵ Burada bir parantez açıp kişinin kendi hayatı üzerindeki kontrolünü herşeyden önemli ve öncelikli gören “bağımsız yaşam modeli”ne yöneltilen eleştiriye değinmekte yarar var. Bağımsız yaşam fikri, başlangıçta, engellileri “baskıcı uzun-süreli yatılı kurumlardan özgürleştirmeyi ve toplum içinde yaşamayı destekleyecek yeni mekanizmaları geliştirmeyi” hedeflemiştir (Priestly, 2011: 525). Söz konusu modelde, vurgu, “tercih hakkı” (*choice*) üzerinedir. Bu kavram, “kabul edilebilir yaşam seçenekleri” arasından herhangi bir “baskı”ya maruz kalmaksızın tercih yapma hakkına sahip olmak anlamına gelir (Nosek, 2010: 509). Ancak Margaret Nosek’in (2010: 509), ailesinin yanından ayrılıp kendi başına yaşamak isteyen engelli bir birey örneğinden yola çıkarak belirttiği gibi, eğer bu birey bağımsız yaşama becerilerine sahip değilse, örneğin tekerlekli sandalyesi olmadığı için bağımsız hareketi yoksa, taşınacağı evin kirasını ödemek için yeterli paraya sahip değilse veya banyo yapmak, giyinmek gibi günlük faaliyetleri gerçekleştirebilmek için bütünüyle ailesine bağımlıysa, bağımsız yaşama isteği söz konusu engelli birey için “gerçekleştirilebilir” bir seçenek olmayacaktır.

³⁶ Sakatlık çalışmalarında “karşılıklı bağımlılığa” vurgu yapanlar, bağımsızlığa yapılan vurgunun ve bağımlılığın reddinin, “toplumsal ilişkilerin içsel olarak bağımlı niteliğini yanlış anlamakla kalma[yıp]”, bağımsızlığı da “sağlamcı beden ve zihin anlayışlarına göre” tasavvur ettiğine işaret ederler (Galusca, 2011: 255-256). Örneğin, bu tür bir bakış açısıyla liberalizmin “eşitlik” idealini sorgulayan Eva Kittay (1999: 4), söz konusu idealin “insan bağımlılığı olgusunu, karşılıklı bakım ihtiyacını ve bakım ilişkilerindeki asimetriyi reddettiğini öne süren bir ‘bağımlılık temelinde eşitlik’ eleştirisi ortaya koymuştur (Kittay’den aktaran Garland-Thomson, 2011: 535).

Davis'e (1984: 4) referansla, "karşılıklı olarak birbirinin ihtiyaçlarını anlama", "diğerine güvenme", "yardım isteme ve alma", "sorumluluk verme", "empati" ve "sınırlara saygı duyma"yı içeren "karşılıklılık" ilkesine vurgu yapmaktır (Davis'ten aktaran Wendell, 2010: 347). Bir başka deyişle, bağımsızlık konusundaki "kültürel saplantı"yı sorgulamak ve yukarıda sözü edilen bir "karşılıklılık modeli"ne kapı aralamaktır çünkü engellilerin topluma bütünüyle entegre olmasını sağlamak, toplumsal değerlerin "başkalarına bağımlı olma"yı (ve "bağımlı olunmayı") değerli addedecek biçimde değiştirilmesini gerektirir -ki bu, muhtemelen çoğumuzun ileri yaşlarda deneyimleyeceği bir durum olan bağımlılıkla ilişkilendirilen "korku" ve "utanç"ın azalmasına da yol açacaktır (Wendell, 2010: 348).

Kısaca özetlemek gerekirse, kapitalist üretim tarzına geçiş ve bireysel ücretli emeğin yükselişe geçmesi, mekanikleşmiş ve standartlaşmış yeni üretim biçimlerine uyum sağlayabilecek ve fabrikalardaki karmaşık makineleri çalıştırabilecek "sağlam bedenli" ve "sağlam zihinli" işçinin ideolojik inşasına yol açmış ve sağlam bedenlinin ötekisi olarak tanımlanan engelli insanlar işgücü olmaktan çıkarılarak ve toplumun verimsiz üyeleri olarak damgalanarak üretim süreçlerinden dışlanmışlardır. Kapitalizme temel teşkil eden bireycilik ideolojisinin son derece önemli bileşenleri olan "bağımsızlık", "özerklik" ve "kendi kendini idare etme"ye büyük değer atfedildiği ve "başkalarına bağımlı olma"nın olumsuzlandığı böyle bir toplumda, engellilik bireysel bir sorun olarak nitelendirilmiş ve kendi yeti yitiminden ziyade sakatlayıcı fiziksel ve sosyal çevre ve pratiklerden dolayı başkalarının yardımına ihtiyaç duyan engelli insanlar değersizleştirilerek toplumsal yaşamda da büyük ölçüde görünmez kılınmıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmada, sağlam bedenlilik ideolojisi sağlam bedenliliği ve engelliliği tanımlamada kilit rol oynayan norm, normal ve normallik kavramlarının gelişimi, beden "idealleştirilmesi", "kontrol edilmesi" ve engelliliğin "tıbbileşmesi" konularına odaklanarak ele alınmış, sağlam bedenliliğin, insana dair tanımlamalarımızı ve değer yargılarımızı büyük ölçüde etkileyen, bedeni idealleştiren ve insanları yaratılan "ideal beden"lere sahip olma çabasına yönelten ve bu doğrultuda tıbbın -ve psikolojinin- da desteğini alan bir ideoloji olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca engelliliğin farklı tarihsel bağlamlarda farklı anlamlar kazandığı ve engellilerin toplumdaki ve üretim süreçlerindeki konumlarının ve engellilere yönelik algının tarihsel süreç içerisinde değişim geçirdiği kabulünden hareketle, kapitalizmin gelişiminin ve ona temel teşkil eden bireycilik ideolojisinin sağlam bedenliliğin ve engelliliğin tanımlanmasında ve engellilerin toplumsal yaşamdan ve

Üretim süreçlerinden büyük ölçüde dışlanmasında nasıl bir rol oynadığına da değinilerek sağlam bedenliliğin tarihselliğine de dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak, sağlam bedenliliğin, sağlam bedenlilerin üstün, imtiyazlı ve muktedir, “normalden sapan” olarak damgalanan ve değersizleştirilen “engelli öteki”nin -engelliliğin bireysel bir patoloji olarak tanımlanıp tıbbileşmesiyle birlikte- ise tabi kılındığı bir iktidar ilişkisi içerisinde konumlanmasını, yalnızca üretimin değil modern yaşamın tüm alanlarının sağlam bedenlilik perspektifinden ve sağlam bedenlileri ayrıcalıklı kılacak şekilde örgütlenmesini, dolayısıyla da engellilerin ayrımcı ve dışlayıcı tutumlara maruz bırakılmasını ve toplumsal yaşamda da büyük ölçüde görünmez kılınmasını beraberinde getiren ve engellileri dışlayan sakatlayıcı evre ve yapıların muhafaza edilmesinde ve yeniden üretilmesinde kilit rol oynayan bir ideoloji olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Barnes, C. ve Mercer, G. (2010), *Exploring Disability*, Cambridge: Polity Press.

Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011), “Giriş”, D. Bezmez vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 17-25.

Charlton, J. (2010), “The Dimensions of Disability Oppression”, L. J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde, New York: Routledge, 147-159.

Davis, L. J. (2011), “Normalliğin İnşası: Çan Eğrisi, Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 187-208.

Eagleton, T. (2005), *İdeoloji*, (çev. Muttalıp Özcan), (2. baskı), İstanbul: Ayrıntı.

Galusca, R. (2011), “Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası’nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 243-265.

Garland-Thomson, R. (1997), *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, New York: Columbia University Press.

Garland-Thomson, R. (2011), “Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 521-548.

Gleeson, B. (1999), *Geographies of Disability*, London; New York: Routledge.

Gleeson, B. (2011), “Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 363-384.

Hamilton, P. (1986), “Editor’s Foreword,” R. Bock (der.), *Hegemony* içinde, Londra: Tavistock.

Keskin, F. (1996), “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito*, 6-7, 117-122.

McRuer, R. (2011), “Zorunlu Sağlam Bedenlilik ve Queer/Sakat Varoluş”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 549-562.

Nosek, M. A. (2010), “Feminism and Disability: Synchronous Agendas in Conflict”, H. Landrine ve N. F. Russo (der.), *Handbook of Diversity in Feminist Psychology* içinde, New York: Springer, 501-533.

Oliver, M. (1990), *The Politics of Disablement*, London: Macmillan.

Oliver, M. (2011a), “Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 209-225.

Oliver, M. (2011b), “Sakatlığın İdeolojik İnşası”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 227-242.

Priestly, M. (2011), “Engellilik”, P. Alcock, vd. (der.), *Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar* içinde, Ankara: Siyasal Kitabevi, 521-530.

Revel, J. (2006), *Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*, (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Siebers, T. (2011), “Teoride Sakatlık: Toplumsal İnşacılıktan Bedenin Yeni Gerçekçiliğine”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 81-98.

Siebers, T. (2013), “Disability and the Theory of Complex Embodiment-For Identity Politics in a New Register”, L. J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde, (4. baskı), New York: Routledge, 278-297.

Sullivan, M. (1991), “From personal tragedy to social oppression: the medical model and social theory of disability”, *New Zealand Journal of Industrial Relations*, 16 (3): 255-272.

Thomas, C. (2011), “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 31-50.

Wendell, S. (2010), “Toward a Feminist Theory of Disability”, L. J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde, New York: Routledge, 336-352.

Yuval-Davis, N. (2014), *Cinsiyet ve Millet*, (çev. Aysin Bektaş), (4. baskı), İstanbul: İletişim.

ULUSLARARASI SİSTEMİN KOZMOPOLİTİK ELEŞTİRİSİ: YENİ BİR DÜNYA MÜMKÜN MÜ?

Onur OKYAR*

ÖZET

Bu çalışma kapsamında, mevcut uluslararası sistem kozmopolitizm penceresinden incelenerek çatışma çözümlerinin daha kolay ve hızlı olabileceği, ideal bir yeni dünya düzeninin mümkün olup olamayacağı tartışılmıştır. Bu bağlamda, çalışmada yazar tarafından formüle edilmeye çalışılan enformokrasi kavramının, realist temelli uluslararası sistem ile idealist temelli uluslararası toplum arasındaki yansımaları Birleşmiş Milletler (BM) sistemi örneğinde analiz edilmiştir. Bu noktalardan hareketle, çalışmada ilk olarak kozmopolitizm kavramı birey merkezli incelenmiş, BM sistemi; devlet egemenliği, BM’de reform tartışmaları ve hegemonya perspektiflerinden ele alınarak, teorik çerçevede irdelenmiş ve günümüz BM sistemindeki eksikliklerin sebepleri ile bağıntısı ortaya konulmuştur. Son olarak BM’nin temel motivasyon kaynağı olduğu savlanan dünya düzeninin tesisi misyonunun postmodern dünya şartlarına uygunluğu tartışılmış; sorunun çözümü noktasındaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmak amacıyla enformokrasi modeli ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: BM, Kozmopolitizm, Eşitlik Ve Adalet İkilemi, Çatışma Çözümü, Enformokrasi.

ABSTRACT

THE COSMOPOLITICAL CRITICISM OF THE INTERNATIONAL SYSTEM: IS A NEW WORLD POSSIBLE?

In context of this study, it has been discussed that the conflict resolutions could be much easier and quicker through the examination of the existing international system from the window of cosmopolitanism and whether an ideal new world order is possible or not. Within the concept of the study, the reflections of the concept of informocracy which has been formulated by the author, between the realistic based international system and idealistic based international community has been analyzed in the example of the United Nations (UN) system. Moving from these points, the concept of cosmopolitanism has been firstly examined based on individuals. The UN system; state sovereignty, have been taken by the perspective from the UN reform debate and hegemony, and have been discussed in the theoretical framework and its relation with the reasons of the deficiencies of the UN system. Finally, the suitability of the establishment of the world order which is claimed as the

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (onurokyar@hotmail.com)

source of motivation of the Organization with the postmodern world conditions has been discussed: Informocracy model has been brought in order to add a new dimension to the discussions at the point of the solution of the problem.

Keywords: UN, Cosmopolitanism, Equality and Justice Dilemma, Conflict Resolution, Informocracy.

Giriş

Modern dönemde kozmopolitizm kavramının karşısı olan Hobbes için (1998: 84) herkesin herkesle savaşını önleyecek yegâne yasal güç tekeli devlettir. Lakin bu gücün birey ve toplumların hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı bir forma bürünebilmesi de mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) örneğindeki gibi devletin en optimum şekilde sınırlandırıldığı görüşleri (Lipset, 1995) olsa da¹ devlet her zaman en güçlü siyasi varlık olarak uluslararası sistemdeki mevcudiyetini korumuştur. Bu sınırlandırmanın, başta güvenlik ve özgürlük olmak üzere, ulusal ve/veya bireysel pozitif yönleri olmasına rağmen uluslararası boyutu eksiktir. Bu bağlamda liberal (görünümlü)² Batının modernliği, öteki toplum ve devletler için ulaşılamayacak bir hedef olarak görülse de (Fukuyama, 2004: 2), Batının şekil verdiği Birleşmiş Milletler (BM) sisteminin reforme edilmesi gerektiği, bu ulaşılması zor modernliğin aslında ne kadar kırılğan ve görelî olduğunu da ortaya koymaktadır.

Kant'a göre (1991, 2006) barış, Rousseau'ya göreyse (1915) çatışma sebebi olacak uluslararası sistemdeki bağımlılık günümüz uluslararası sisteminin temel aktörü olan ulus devletler için bir risk potansiyeline sahiptir. Zira devletler her ne kadar bağımsız politikalar izlerlerse izlesinler küreselleşme ve postmodernizmin önlenemez ilerleyişi her geçen gün devletlerarası ekonomik ve siyasi bağımlılığı artırmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın 2008'deki Gürcistan Krizi aslında NATO-Rusya mücadelesine evrilmiş (günümüzde de bu kriz Suriye örneği üzerinden devam etmektedir), 2009 Mortgage Krizi finans sektörüne has zannedilirken tüm dünyayı etkileyen bir dalga doğurmuş, 2010 sonunda Tunus'ta başlayan isyan ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bir demokrasi baharı provasına dönüşmüştür. Dolayısıyla ülkelerin negatif ya da pozitif olarak birbirleri ile bu derece bağımlı hale gelmesi küresel yönetişimi etkin olarak idare edip çatışmaları önleyecek

¹ Temel hak ve özgürlüklerin mutlak korunması, güçler ayrılığı, federalizm, liberal ekonomi gibi ilkelerle.

² Pitkin (1967: 190) liberalizmi menfaat sahiplerinin temsili olarak yorumlamıştır.

uluslararası/üstü bir örgütlenmeye ihtiyaç doğurmaktadır. Bu örgütlenmenin kavramsal temeli ise kozmopolitanizmde yatmaktadır. Zira birbirlerine bağımlı hale gelen ve bunu bir güvenlik zafiyeti olarak gören egemen devletlere rağmen uluslararası sistemin esas aktörünün birey olduğunun kabul edilmesi dünya barış ve güvenliği için en vazgeçilmez ve belki de en ulaşılmaz bir esastır.

Bununla birlikte ulus devletlerin devlet gelenekleri (veyahut bürokratik devlet olma potansiyellerinin yüksek olması) o devletlerin dünya savaşında kaybetse bile yeniden ve daha güçlü bir şekilde uluslararası sistemde yerini alabilmesine sebep olacaktır (Fukuyama, 2004: 38). Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Almanya ve Japonya'nın savaştan önce de güçlü ve bürokratik devletler oldukları için savaş sonrası dönemdeki devlet sistemlerinin meşruiyeti diktadan demokrasiye çevrilebilmiştir. Dolayısıyla ulus devletlerin onayı ile başarılabilecek kozmopolitik bir sistem için devletlerin ikna edilmesi ve desteklenmesi önemli bir şarttır.

Bununla birlikte çatışma çeşitleri içinde en kanlı ve onulmaz yaralar açan mezhep savaşlarının Avrupa özelinde yaşandığı Otuz Yıl Savaşları ile ulus devletin doğumu gerçekleşmiş, oluşan Vestfalya Düzeni sonucunda yeni bir uluslararası aktör olarak ulus devletler uluslararası sistemi Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında günümüze dek domine etmişlerdir.³ Başta dini ve etnik nedenlerle günümüzde de yaşanan bu çatışmaların⁴ sonlanması, yüzyıllardır tecrübe edildiği üzere, mümkün görünmemektedir. İki kutuplu dünya sisteminin sona erdiği Soğuk Savaş sürecinden sonra ise hegemon tarafından neoliberalizm, 2003'te Irak'ın işgalinde de görüldüğü üzere, ülkeleri özgürlük ve demokrasi mottolarıyla hâkimiyet altına almanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Kozmopolitanizm ise bu sürecin birey lehine revize edilebilmesi için alternatif bir paradigmadır.

Bu çalışmada birey odaklı yeni bir dünya düzeni kurulmak istenmesinin temel sebebi, devletlerin uluslararası sistemde yekta güç unsuru olarak kalacakları varsayımından ileri gelmektedir. Günümüz uluslararası sisteminde, barış ve güvenlik konularında, devletler üzerinde düzenleme ve denetleme görevini yapabilecek tek küresel örgüt Birleşmiş Milletler olduğu için ilgili analizler BM örneği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte makale başlığının vaat ettiği içerik ve derinliğe ulaşılabilmesi için literatürde önemli bir okuma yapılmış olsa da ilgili literatürün tam olarak tüketilmesinin mümkün olamayacak kadar geniş olması

³ Bu konunun küreselleşme ve kozmopolitanizmle olan ilişkisi için bkz. Sinclair (2012: 90).

⁴ Günümüzde Ortadoğu özelinde yaşanan din/mezhep savaşlarını yeni bir Otuz Yıl Savaşları olarak tanımlayan görüşler için bkz. Kashmeri (2015), Haass (2014), Lawson (2014), Wilson (2014).

bu çalışmanın bir sınırlılığıdır.

Bu çalışmanın amacı; kozmopolitizm kavramı çerçevesinde uluslararası hukuk ve sistemin devlet merkezli değil birey merkezli kabul edilmesi gerektiğini savunmaktır. Bununla birlikte belirli bir mantık ve sistematizasyon ile örülmüş bu makalede savunulan görüşler ile enformokrasi kavramının ulusal ve uluslararası arenada tartışılması hedeflenmiştir. Çalışmada bu kavramın sadece tartışılmasının hedeflenmiş olması ise yazarın, enformokrasi modelinin günümüz şartlarında pratize edilemeyeceği varsayımına dayanmaktadır. Bu hedeften hareketle çalışma, özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki çatışmaların çözümü için karamsar bir arayış olarak da değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak kozmopolitizm kavramı sorgulanacak, ardından BM sisteminin devlet egemenliği kavramıyla olan uyumu incelenecektir. Elde edilen veriler ışığında BM ve kozmopolitizm kavramının günümüzde nasıl bir araya getirilebileceği, yeni bir model etrafında tartışılacaktır. Çalışmanın temel hipotezi medeniyet seviyesi ve/veya erdemi yüksek olan toplumlara sahip devletlerin BM sistemini hantallık ve etkisizlikten kurtaracağıdır. Bununla birlikte çalışmada eşit oy ilkesi yerine adil oy ilkesi ön kabulü ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu noktalardan hareketle günümüz postmodern dünya ve ulus sistemlerinde yekta özne olan bireylerden oluşan kamuoyu ile dış politika arasındaki bağıntı çalışmamızın temel hipotezinin dayanak noktasıdır. Zira çalışmada –ancak ve ancak– erdem seviyesi artan bireylerden oluşan kamuoyunun hükümetleri etkileme kapasitesi ile dünya ölçeğinde kozmopolitizmin yaşanabileceği savunulmaktadır. Ortaya çıkacak bu ideapolitik ise uluslararası anarşik sistemi yumuşatacak ve/veya aklileştirecektir. Bu bağlamda kamuoyu ile dış politika arasındaki korelatif ilişkiler genelde ABD örneği üzerinden analiz edilmiştir. İlişkinin sınırlı olduğunu belirten görüşler (McCormick, 2010: 577-585; Burstein, 2003: 29-40) olsa da hâkim görüşe göre (Goldsmith ve Horiuchi, 2012; Holsti, 2004: 36-40; Wittkopf vd., 2004: 241-280; Soroka, 2003: 27-48; Shapiro ve Jacobs, 2002: 184-200) ülkelerin kamuoyu devletlerin dış politika pratiklerini yüksek derecede etkilemektedir.⁵

Kozmopolitizm Kavramı

Doğal sistemi hedef alan bir hukuk ve yönetim felsefesini benimseyen, temel değerleri erdem olan Kinik (*Cynicism*) felsefeyi pratiğe döken Diyojen, medeniyetin

⁵ İran örneğindeki bir analiz için bkz. Okyar (2015).

getirdiği kurallara bağlı olunmadan bireyin kendi kendine yeterli olabileceğini, böylelikle toplumların özgürleşeceğini savunmuştur. Bu görüşleri ile kozmopolitanizmin kinik uygulayıcılarının ilkidir (Shea, 2010: 11). Hatta öyle ki Kinik kozmopolitanlık insan yapımı sisteme, piyasa veya siyaset aracılığıyla topluma katkıda bulunmaya, yasalara uymaya ve dini ritüeller ile yerel geleneklere saygı göstermeye karşıdır (Shea, 2010: 76). Onlara göre tüm sakinleri için dünya eşit derecede hak sahipliğini gerektirir. Dolayısıyla Diyojen için insan, bütüncül bir dünya vatandaşıdır (Navia, 1998: 123). Stoacılar ise Kinikler kadar olumsuz bir pencereden bakmazlar. Onlar için insan mutluluğu esastır ve bireyin kendini dünyaya ait olarak tanımlaması yerel kimliklerin yok olması anlamına gelmemelidir. Böylelikle Stoacılarıdan itibaren Kinik kozmopolitanlık ahlaki bir vizyon haline gelmeye başlamış; bu bağlamda bilgi ve dürüstlükten müteşekkil erdem, insanın ve toplumun mutluluğu için gerek ve yeterli tek şart haline gelmiştir (Navia, 1998: 133). Zira onlara göre erdemli bir toplumda adalet/yasa, eşitlik/hak veya kardeşlik/aidiyet bilinci gibi ihtiyaçlara bile gerek yoktur.⁶

Kant (1991: 107-108), erdem kavramını uluslararası siyasete dâhil ederek devletlerin ahlak ve hukuk normları ile birbirlerine bağ(ım)lı bir dünya federasyonunu ve/veya evrensel toplumu savunmaktadır.⁷ O, uluslararası arenada devletlerin hukuk kuralları ile bağlı olmaları gerektiğini; bu sistemin tüm devletlerce benimsenmesi ile ebedi bir barış ortamının sağlanabileceğini savunmuştur (Kant 1991: 93-130). Bu barışı sağlayacak ve koruyacak önlemleri almaya yetkili bir otoritenin meydana gelmesi ise şarttır. Bu otoritenin işlerlik kazanması ile uluslararası hukuku domine edecek yeni bir hukuk sistemi meydana gelecektir.⁸ Yeni düzende esas aktör devletlerden bireylere geçecek ve dünya vatandaşlığı kavramı uluslararası ilişkiler ve hukuku evirerek ebedi barışı sağlayabilecektir. Kant, kalıcı barışı koruyucu halkın kâr-zarar dengesi ile hareket ettiğini ve savaş için gerekli parayı vergileriyle karşılamak istemeyecekleri için demokratik barışın geleceğini savunmuştur.⁹

⁶ Erdem veyahut fazilet içerik olarak geniş bir kavram olsa da çalışmada ifade edilen erdemin temelini bilgi ve dürüstlük oluşturmaktadır. Bu bağlamda Yusuf Has Hâcîp “bilgi kimde olursa o büyüktür”; Socrates ve Konfüçyüs ise “erdemli insan olmanın yegâne şartı dürüstlük ve bilgidir” derler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacıp (2015); Leibowitz (2010: 175); Spring (2008: 175-195).

⁷ Evrensel ahlak normları ile egemen devletlerarasında kozmopolitik/küresel yönetim bağlamında pratik bir çelişkinin olmadığı ile ilgili ayrıntılı bir okuma için bkz. Ağcan (2012).

⁸ Derrida (2001: 20), Kant’ın kozmopolitik uluslararası hukukunu çok fazla optimist bulur ve onu sınırı olmayan evrensel bir misafirperverlik olarak tanımlar.

⁹ Lakin Zakaria için (2003: 117) bu barış tek bir ülke ile başarılamaz. Ona göre barış yalnızca başka bir benzer demokrasiyle birlikte olduğunda tutunabilir.

Kozmopolitanizmi Avrupalılaşıma ya da Batılılaşma olarak da anlamamak gerekir. Nitekim Kant'ın kavramı rasyonalist ve Avrupa merkez düşüncesi gibi emperyalist uygulamaları sorgulamaktadır (Leonard, 2005: 88). Öyle ki Benhabib (2011: 3) kozmopolitanizmin; sağcılarının milliyetçi-muhafazakâr bakış açısından, sol tandanslı Kinik fraksiyonlardan, postmodernist ve yapıbozumcu septiklerden ve hegemonyayı destekleyen tüm ulusal ve uluslararası girişimlerden ayrı tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Kant'ın kozmopolitik dünyasının üç ayağı vardır:

- I. Uluslararası hukuk,
- II. Kozmopolitik haklar ve
- III. Yetkili uluslararası otorite

Dolayısıyla Kant (1991: 105 ve 114) tek bir gücün üstünlüğünü gizleyerek evrensel despotizme karşı çıkmış ve bağımsız devletlerin arasındaki karşılıklı işbirliği ve gönüllü rızaya dayalı Milletler Federasyonunu savunmuştur. Bu ise günümüzdeki Birleşmiş Milletlere çok yakın bir vizyondur.

Kozmopolitanizmi, ulus devlet mensuplarının ülkeye/devlete olan aidiyet bilinçlerinin negatif etkileneceği sebebiyle büyük bir tehdit olarak tanımlayan Rousseau içinse (akt. Cobban, 1969: 106) ülkeler arası ekonomik bağımlılıklarla ilgili aktörler arasındaki rekabeti de artıracığı için çatışmalara sebebiyet verecek, bu sonuç ise bireyin özgürlüğünü kısıtlayacaktır. Kant bu görüşe idealist bir perspektiften yaklaşır ve ülkeler arası ekonomik bağımlılıkların ticaret ve işbirliğini artıracığı için çatışmaları önleyerek bireylerin özgürlüklerini artıracığını savunur (Kant, 2006: 88; Benhabib, 2006: 32; Rousseau, 1915). Fakat bu iki önerme de günümüzde hem olumlanmakta hem de olumsuzlanmaktadır. Zira Dünya Ticaret Örgütü'nün koordinasyonu ile 2015 yılı itibarıyla ülkesini yabancı yatırımlara açarak uluslararası rekabet kurallarını kabul eden 160'tan fazla (2008 yılında 150'dir) devlet olmasına rağmen (WTO, 2015; Shapiro ve Lawrence, 2008: 2) ulusal ve uluslararası çatışmalar gün geçtikçe artmakta ve daha yıkıcı hale gelmektedir.¹⁰

İnsanoğlunun dünya üzerinde karşılaştığı sorunların muhtemel nedenlerinin devletlerin ulusal sınırları ile sınırlı olmadığı göz önüne alındığında, bu sorunları çözmek için doğru aracın ne olduğu günümüzün en önemli sorunsalıdır. Bu sorunların küresel doğası göz önüne alındığında ise sadece ulusal çözümlerin

¹⁰ Yapılan güncel bir araştırmaya göre çatışma potansiyelinin temel göstergesi olan silah harcamalarının, Batı özelinde düşmesine rağmen Doğu özelinde arttığı tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Perlo-Freeman vd. (2015).

yetersiz kalacağı açıktır. Kozmopolitanizm ulus ötesi, çok taraflı bağlılık ve ilişkilerin gelişimini destekler ve bu formların olabildiğince çeşitlenmesini savunur. Devlet-dışı siyasi aktörlerin ortaya çıkması sonuçlu kozmopolitik küreselleşme ile insan haklarının dünya çapında kurumsallaşması, yoksulluğun azaltılması, çevrenin korunması ve en önemlisi üst otoritenin¹¹ meşruiyeti sağlanmış olacaktır (Beck, 2006: 9). Küreselleşmeyle sınırların etkisizleşmesi,¹² buna karşın bireyin öneminin artarak ulus devletlerin egemenliklerinde bir düşüşe sebep olması ise bizzat egemenlik ilkesinin düşüşü anlamına gelmez; ulusal ve ulus ötesi egemenliğin tesisi sınırı olmayan, merkezsiz ve yurtsuzlaşan bir yönetim aygıtı olan imparatorluk ile idame edilmelidir (Hardt ve Negri, 2000: 114 vd.).

Bu bağlamda, imparatorluk bağlamlı kozmopolitanizm, uluslararası toplumun temellerini dönüştürmek yerine daha vizyoner ve halka yakın (sivil toplum kuruluşlarının teşvik unsuru olarak kullanıldığı) bir yönetim için eleştirel bir kuramdır (Sinclair, 2012: 85 ve 87). Bu doğrultuda Dünya Bankası'nın, ulus devletleri muhatap alan retorikğin yerine sivil toplum ve özel sektörü de küresel yönetim için bir ortak olarak görmeye başlaması sınırlı bir örnektir (The World Bank Strategy Report, 2000: xx). Böylece günümüzde ülkelerin Dünya Bankası'ndan sağlayacakları bir fon/kredi için ilgili ülkenin politika süreçlerinin ne kadar şeffaf ve sivil olduğu da dikkate alınmaya başlanmıştır.¹³ İyimser bir bakış açısıyla Dünya Bankasının bu hamlesi kozmopolitanizmin temel amaçlarından biri olan sosyal adaleti sağlamak için de önemli bir adımdır (McGrew, 2004). Böylelikle kozmopolitik sosyal demokrasi, küresel yönetim ve demokratikleşmeyi aynı potada eritip evrensel sosyal adaleti sağlayabilecektir (Held, 2004a). Fakat mevcut adaletsizliğin günümüzdeki yansıması ise son derece kışkırtıcıdır. Dünyanın en zengin %1'i geri kalandan daha zengin ve dünyanın en zengin sekiz kişisi dünyanın yarısından daha zengindir (Oxfam Reports, 2015 ve 2017).¹⁴

Bu kötümser tablonun tek istisnası Avrupa Birliği'dir (AB). Bu örnekte, üye ülkeler arasında maksimum seviyede bir ekonomik bütünleşme başarılmıştır.

¹¹ Kozmopolitik demokraside üst otoriteyi hiyerarşik üst (dünya hükümeti) olarak değil yerelden küreselle üst üste çıkan güç merkezlerinin birlikteliği olarak anlamak gerekir. Bkz. (McGrew, 2004: 503).

¹² Held için (2004) kozmopolitanizm küreselleşmenin uysallaştırılmasının araçlarını ve kaynaklarını sağlar.

¹³ Kötümser bir bakış açısıyla Banka, neoliberal politikaların bir gereği olarak ilgili ülkelerin iç işlerine karışma hakkı elde etmiştir.

¹⁴ Pogge için (2004) kozmopolitanizmden önce yapılması gereken çok daha önemli sorunlar vardır ve en önemlisi küresel yoksulluğun önlenmesidir.

Deneyssel yönetişim esasına dayanan bu çaba ile AB normları ve üyeleri arası ekonomik ve siyasi bir konsensüsün oluşmasına ve dolayısıyla çatışmanın çıkmamasına (*çeşitlilik içinde birlik*) zemin hazırlanmıştır (Rodrik, 2011: 207-233). Bu bağlamda, ulusal sınırların geçirgenliği olarak kavramsallaştırılabilecek kozmopolitizm üç temel ölçütü kullanılarak (basın özgürlüğü, ekonomik kalkınma ve küreselleşme göstergeleri)¹⁵ farklı toplumlar karşılaştırıldığında AB'nin günümüzün en kozmopolitik örgütü olduğu iddia edilebilir.

Bu noktadan hareketle, uluslararası ilişkiler salt realist ekolden beslenen bir alan değildir. Özellikle İngiliz ekolu için devletlerarası ilişkiler mutlak çatışma ve çıkardan ibaret olmayıp ortak değer ve çıkarların da maksimize edilmesini savunur. Çoğulcu ve dayanışmacı bu ekole göre hak kavramı insanlar adına devletlerin aracı olduğu bir değerdir. Dolayısıyla insan hak ve özgürlüklerini maksimize edecek hukuk, uluslararası sistemin temel hukuku olmalıdır (Dunne, 1998: 1-23). Lakin AB örneğinde bu birliktelik henüz çok yeni ve ekonomik tabanlıdır.

Kozmopolitik hukuk, devletlerin hukuki ve jeopolitik çıkarlarının karşılıklı geliştirilmesi için bir devletin diğerine uyguladığı hukuktan farklı bir etki doğuran hukuk anlamına gelir (Held, 2010: 92). Kozmopolitizmin temel değerleri olan bu etkileri; insanlar arası eşit değer ve haysiyet, yönetimle aktifaracılık, kişisel sorumluluk ve hesap verilebilirlik, rıza, kamusal konularda oylama prosedürleri yoluyla kolektif kararalma, kapsayıcılık ve yetki ikamesi, ciddi zarardan kaçınma ve sürdürülebilirlik olarak sınırlandırmak mümkündür (Held, 2010: 97). Etki kapasitesi açısından önemli olan yetki ikamesi ilkesi/ideali; ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde verimlilik ve meşruiyet inancına dayanmaktadır (Plagemann, 2015: 53). Öyle ki bu sistemde belirecek bir küresel hegemonluğa karşı küresel (medeni) hukukun önemi vurgulanacak; bu ise özellikle uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerde yapılacak bir reform yoluyla adım adım hayata geçirilebilecektir (Beck, 2006: 134). Böylelikle evrensel kabul sonucu ilkeleri belirlenen ahlaki bir başvuru kaynağı olarak kozmopolitizm ortaya çıkacaktır.

Dolayısıyla kozmopolitizm bu ilkelere aykırı –yani herkesin benimse(ye)mediği– tüm uygulama ve kuralları adaletsiz olarak görüp reddeder. Bu noktadan hareketle devlet ile diğer toplumlar arasındaki çizilmiş sınırların ahlaki bir karşılığı yoktur. Sınırların anlamsızlaştığı bir dünyada ise devletler üstü meşru bir politik otorite tanımlanmalıdır (Held ve McGrew, 2004: 484). Bu idealin önündeki tek engel devletlerin egemenlik algılamalarıdır.

¹⁵ Bu indeksle ilgili küresel bir çalışma için bkz. Norris ve Inglehart (2009: 141).

BM ve Egemenlik

Kozmopolitanizm ve ulusal kimlik kavramları özellikle karmaşıktır. Ulusal kimliklerin erozyona uğraması kozmopolitanizm için bir tehdit mi yoksa fırsat mıdır? gibi sorular aslında kozmopolitanizm fikrinin daha zor ve karmaşık olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda küresel yönetişimin yükselişi, iyi ya da kötü, geleneksel ulusal kimlikleri zayıflatmış olabilecekse de bunun tartışılması önemlidir (Norris, 2000). Bununla birlikte küresel yönetişimin yükselişi kozmopolitanizme yol açabilir gibi makul teorilere rağmen, mevcut ampirik çalışmaların çoğu şüpheli bir bakış açısıyla konuya yaklaşmakta ve Avrupa içinde dahi yeni dünya düzeni politikalarına olan desteğin az olduğunu göstermektedir (Norris, 2004: 288). Dünya Değerler Araştırması'nın sonuçlarına göre ise kendisini ülke ve bölgesine değil de dünyaya ait kabul eden sadece yüzde 15'lik bir kesim mevcuttur (Norris, 2004: 291). Buna rağmen, 18. yüzyılda devletlerin egemenliklerini devredebilecekleri uluslararası bir meclis fikri Penn tarafından ortaya atılmıştır (Bainton, 1960:180). Böylelikle haklı olsun ya da olmasın uluslararası ilişkilerde savaş eylemi üst bir meclis/otorite tarafından yasaklanacak ve denetlenebilecektir. Bu ideal, 20. yüzyılda BM ile hayat bulmuş ve dünya daha az anarşik ve korkutucu (!) bir hal almıştır. Lakin, BM sisteminin kuruluşundan itibaren Avrupa Birliği, Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi uluslar üstü/ötesi örgütlerin yanında uluslararası insan hakları ve çevre rejimlerinin ortaya çıkması ve yerleşmesi, çatışma ve savaş hukuklarının işlerlik kazanması gibi gelişmeler ile insanlık uluslararası hak ve sorumluluklarının sonuna geldiği vehmine kapılmıştır (Held, 2009: 536). Oysaki 21. yüzyıl için en önemli aktör olan birey hala devletlerin çizdiği çerçevede hareket etmekle mükelleftir. Bu bağlamda BM Şartı'ndan Kyoto Protokolü'ne kadar yapılan uluslararası antlaşmalar ile uluslararası güç yapısı sağlamlaştırılmaya çalışılmış ve böylece devletlerin egemenlik hakları sürekli olarak evrensel ilkeler ve antlaşmalar ile teyit edilmiştir (Held, 2009: 543). Hatta BM'nin ulus devlet formasyonunda şekillenmesi dahi ulusal egemenlik algısının pekiştirilmesine hizmet etmiştir (Fine, 2007: 11).

Buna paralel olarak çağdaş kuramcılarda da uluslararası sistem dâhilinde devlet egemenliğinin devam edeceği noktasında bir görüş birliği vardır. Halliday'e göre (2004) kozmopolitanizme ulaşma çok önemli ve yerinde bir amaç olsa da (zira küresel yönetim kurumlarıyla uluslararası politik düzen ve refahın sürdürülmesi sağlanacaktır) o, uygulamanın çok zor olduğunu (zira modern devletlerin bunu zaten yaptığını) belirtir. Bununla birlikte kaynak, iktidar gücü ve meşruiyet bakımından en güçlü aktör günümüzde hala devletlerdir. Dahl da (2004: 530-541) büyük ulus devletlerin dahi demokratik bir denetim oluşturabilmelerinin çok güç olduğunu,

bunu günümüzde de tecrübe ettiğimizi ve bu fikrin uluslararası/ötesi bir örgütlenmede uygulanmasının imkânsıza yakın olduğunu savunur. Habermas ise (2004: 542-547) hem modern devletin yerini daha iyi bir şeyin alacağını garantisinin olmadığını hem de dünya devleti oluşumu ile küresel çıkarların ve koordinasyonun politik ve etik olarak mümkün gözükmediğini savunur. Ona göre ulusal perspektiflerin küresel yönetim bakış açısı kazanabilmeleri bağlamında küresel yönetimin işlerliği için müzakereci bir uluslararası sistem olmalıdır. Dünya hükümeti kurmak için en iyimser görüş Bull'a aittir (2004: 577-582). Ona göre de hükümet için en önemli engel devletlerin egemenlik ilkeleridir. Dünya hükümeti ile savaşlar önlenebilse bile bu sefer sadece bireyin değil devlet ve ulusların da özgürlükleri kısıtlanacaktır. Bull bunu kabul eder ve egemen devletlerin ortadan kalkacağını ama yerine dünya hükümeti değil *Ortaçağcılık* olarak adlandırılabilir bir sistemin geleceğini öngörmüştür. Buna göre ortaçağda devlet, otorite ve egemenliğini altındaki derebeyi ve üstündeki kutsal kilise ile paylaşmak zorundadır. Günümüzde ise laik bağlamda evrilenbu modelde devletler, bireyler üzerindeki otoritelerini hem küresel ve bölgesel üst otoritelerle hem de devlet ve ulus altı otoritelerle paylaşmalıdır. Böylece egemenlik ilkesi göz ardı edilmeyecek ve kazan-kazan ilkesi işleyebilecektir.

Meselenin ekonomik yönü ise devlet egemenliğinin tesisi ve korunması için başka bir nedendir. Bu bağlamda devletçilik ve kozmopolitizm arasında siyasi ve ahlaki açıdan kabul edilebilir bir köprü bulma zorluğu, uluslararası düzen yaratılması için merkezi bir sorun olmaya devam etmektedir. Lakin, ulus devlet ile küresel otorite arasında egemenlik ilişkisinden doğabilecek aşırılıkların frenlenmesi iki tarafın da ince ve sorunlu bu dengeye riayet etmelerine bağlıdır. Nitekim ekonomik modernleşme zorunlulukları ve savaşın giderek artan yıkıcılığı devletlerin kozmopolitik ahlak yükümlülüklerine uymasıyla gerçekleşecektir (Hurrell, 1990: 204-205). Bu bağlamda günümüzde devletlerin kozmopolitik ahlak yükümlülükleri sınırlı da olsa uluslararası hukukta var olan bir olgudur. *Örneğin Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi*'nin 33. maddesine göre ırk, din, sosyal grup ya da siyasi görüş gibi en temel hakların kullanımıyla hayat veya özgürlüğü tehlike altına girmesinden *korkan* bir kişi dünya vatandaşlığı hakkını kullanarak başka bir ülkeye sığınabilir ve bu ülke ilgili kişiyi hukuki istisnalar dışında geri gönderemez ve iade edemez.¹⁶ Lakin bu örnek son derece spesifik ve dardır.

Buna paralel olarak, BM kolektif güvenlik sisteminin kozmopolitik

¹⁶ Sözleşme için bkz. <http://www.unhcr.org/pages/49da0e466.html>

karakterinin negatif bir özelliği ise Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) tüm BM üyeleri adına kararlar alarak tüm ülkeleri bağlayabilen uluslar üstü karakteridir. Sistemde doğal olarak bütün sistemin çıkarları değil Güvenlik Konseyi'nin çıkar ve öncelikleri tercih edilmektedir. Diğer bir deyişle, BM kolektif güvenlik sistemi içinde devletler, ortak çıkarlarını bireysel olarak değil ancak onların çıkarlarını bir bütün olarak koruyan merkezi bir otorite olan BMGK aracılığıyla koruyabilmektelerdir. Dolayısıyla BM kolektif güvenlik sisteminin Güvenlik Konseyi etrafında şekillenmesi BM'nin meşruiyetinin yönetimini daha da zorlaştırmaktadır (Tsagourias, 2010: 132 ve 133). Bu bağlamda uluslararası sistemin temel değerlerinde farklı anlayışlara sahip BM üye devletleri ancak farklı siyasi toplulukları temsil ederek evrensel bir örgüt olabilirler. Dolayısıyla BM kolektif güvenlik sistemi aslında hegemon olmayan diğer üyelere karşı kozmopolitik meşruiyetin dayandığı dayanışma duygularını zayıflatmaktadır.

Bu zayıflığı önlemek amacıyla kozmopolitik demokrasi savunucuları arasında küresel meselelerde bireylerin seslerinin duyulmasını sağlamak için yeni kurumlar oluşturmak ve bireyler için uluslararası oluşumlar/siyasi partiler aracılığıyla BM'nin temsilcilerini seçme sistemi ile BM'nin reform edilmesi önerilebilmektedir (Held, 1995; Archibugi, 1998: 137–150; Held, 2004). Böylece BM ve diğer uluslararası kuruluşların demokratik yönetişimi ile doğrudan veya dolaylı olarak yeni kurumların inşası meşrulaştırılabilecektir (Fine, 2007:60). Fakat küresel demokrasinin kurulması amacıyla BMGK'nın yeniden yapılanması ile ilgili formülasyonların hayata geçirilmesi günümüzde çok zordur.¹⁷ ABD'nin Irak işgali örneğinde olduğu gibi BM, hegemon gücün amaçlarını gerçekleştirirken sadece kınayıcı/gözleyicibir pozisyonu tercih etmiştir (Murithi, 2012: 133).

Bu bağlamda, BM sistemi BMGK ile Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti Misakı'nın 10. maddesi uyarınca, kolektif güvenlik (*birimiz için hepimiz*) sisteminin aksine pratikte ortak dünya egemenliğini savunan kondominyum yönetimini sistemleştirmiştir. Dolayısıyla bu Konsey'de olmayan ülkelerin ellerindeki tek güç olan egemenlik hakları BM özelinde sadece temsil edilme ve oy verme ile sınırlandırılmıştır. Verilen oylardan çıkan kararlar ise tavsiye

¹⁷ BM Şartının 108. maddesine göre Şartın değiştirilebilmesinin üç koşulu vardır: Genel Kurulun üçte ikisinin kabulü, ardından ulusal meclislerde onaylanması ve son olarak BMGK'nın veto etmemesidir. Fakat bu değişiklik üye sayısının fazlalığı ve veto hakkı nedeniyle çok zordur. Bu doğrultuda dünya nüfusunun yaklaşık sekizde birini barındırdığı ve BM'nin kurulmasından bu yana üye devlet sayısının aritmetik olarak artmasına rağmen (başlangıçta 11 iken günümüzde 193'tür) Avrupa kıtasının Güvenlik Konseyindeki ağırlığı değişmemiş ve 2 daimi 3 geçici üye ile temsil edilmiştir.

niteliğinde iken¹⁸ Konsey kararları üye olmayan devletler için dahi bağlayıcı niteliktedir. Genel Kurul'un sadece 1950 tarihli *Barış İçin Birlik* kararı çerçevesinde¹⁹ askeri olarak barışı koruma misyonları ve koruma sorumluluğu çerçevesinde uluslararası siyaseti ikincil olarak etkileyebilen araçları vardır (Glanville, 2012). Bu bağlamda BM Genel Kurulu'nu küresel beyin fırtınalarının yaşandığı ve üyelerinin egemenlik yetkilerini bir üst otoriteye devretmek istemedikleri bir forum olarak görmek yanlış olmayacaktır (Shaw, 2008: 1204-1213).²⁰ Bununla birlikte BM'nin ve dolayısıyla uluslararası sistemin en baskın örgütü olan BMGK'nın reformasyonu ile ilgili yapılacak düzenlemelerin dahi kapsamlı olmayan ve düşük beklentiler ile başlaması tavsiye edilmektedir (Luck, 2005: 407-414).

Sonuç olarak genel kabule göre, BM'nin en güçlü organı olan Güvenlik Konseyinin reformasyonu hem Konsey üyelerince kabul edilmemekte hem de üye devletler kozmopolitik bir yönetim sistemine egemenliklerini gerekçe göstererek karşı çıkmaktadırlar.

Eksik Demokrasi

Kozmopolitizm pratiğini engelleyen hegemon bir gücün olmasının yanında bir de tüm ülkelerin kendi siyasi, sosyokültürel, ekonomik veya askeri şartları çerçevesinde kabul ettikleri pratikler ve/veya algılamalar mevcuttur. Bu bağlamda üçüncü dünya ülkelerindeki liderler feodalitenin son bulması, anarşi ve rantın önüne geçilebilmesi için kendilerine daha çok yetkinin verilmesini savunmaktadırlar (Zakaria, 2003: 106). Bu noktada illiberal karakter kazanan yönetimler kozmopolitizm için de önemli bir engeldir. Günümüzde ise en azından illiberalleşme seviyesine "ulaşan" Ortadoğu coğrafyası için bu gelişmenin ilerletilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda Yunan felsefesi dünyada kabul görürken Roma ise hukukun

¹⁸ İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, soykırımı önleme, dekolonizasyon, kadın ve çocuk hakları gibi konularda alınan genel kurul kararları istisnadır.

¹⁹ Veto hakkından kaynaklı uluslararası sistemdeki tıkanmaları çözmek için kullanılabilen bir yöntem olan bu aygıt genel kurulun 2/3 çoğunluk ile toplanması ve nitelikli çoğunlukla karar alınabilmesine bağlıdır. Bu güne kadar sadece üç kez gerçekleştirildiği için uygulamada sıkıntılıdır. Ayrıca üye devletlerin buna uyma zorunluluğu yoktur.

²⁰ Bununla birlikte, Genel Kurul ile Konsey'in; yeni üye kabulü, üyeliğin sona erdirilmesi, askıya alınması, genel sekreterin ve Uluslararası Adalet Divanı yargıcının atanması gibi ortaklaşa almak zorunda oldukları kararlar da vardır. Yapılacak bir reformda bu denge ve kontrol mekanizmaları dikkate alınmalıdır.

üstünlüğü anlayışı ve uygulaması ile kabul görmüş; lakin Roma İmparatorluğunun çöküş döneminde bu ihtiyaç devlet sistemi ve onu temsil edenlerle değil daha üst otorite kabul edilen Katolik Kilisesi ile giderilmiştir (Zakaria, 2003: 33). Buna karşın, Kedourie için (1992: 5-6) İslam âleminde seçme ve seçilme hakkı, devlet-din ilişkileri ve güçler ayrılığı ilkeleri konuları siyasal geleneğe yabancı fikirlerdir. Bununla birlikte İslam'daki temel sorun Hristiyanlık'taki gibi İslam'da bir dini otoritenin olmaması ve dolayısıyla İslam ülkelerinde devletin cemaat üzerinde baskınlığını korumuş olmasıdır (Zakaria, 2003: 126 ve 148).²¹

İslam ülkeleri ve diğerleri arasındaki farklılaşma da çok dikkat çekicidir. Öyle ki, 2014 yılında dünyadaki terör saldırılarında bir önceki yıla göre yüzde 80'lik bir artış meydana gelmiş ve 32658 kişi ölmüştür. Buna karşın dünyadaki her 100 saldırıdan 78'i Müslüman olan ülkelere gerçekleşmiştir (sırasıyla Irak, Afganistan, Nijerya, Pakistan ve Suriye). Terörden en fazla etkilenen 10 ülkeden yedisi de yine Müslüman ülkelerdir. Sadece Irak'ta 9929 kişi hayatını kaybetmişken (günümüze kadar yayınlanmış yıllık raporlardaki en yüksek kayıp), Nijerya'da ise önceki yıla göre % 300'lük bir artışla 7512 kişi ölmüştür (Global Terrorism Index, 2015). Dolayısıyla demokrasinin tüm kurumları ile İslam yoğun ülkelerde yaşandığını söylemek bir hatadır.

Günümüzde ise demokrasi bir yönetim biçiminden çok bir yaşam biçimine dönüşmüştür (Zakaria, 2003: 2). Bunda etkin olan önemli faktörlerden biri Amerika'nın baskın bir güç olarak uluslararası sistemi ve toplumu domine etmesi ve ötekileri de demokratlaştırmasıdır. Diğer bir demokratlaştırma aracı ise internet özelinde teknoloji ve enformasyon hâkimiyetidir. Böylelikle denetlenemez bir güçten istenilen bilgi ve belgeler elde edilerek, istenilen amaç için kullanılabilir. Bu bağlamda günümüzde şiddet de demokratlaştırılmıştır. Bununla birlikte özellikle demokrasinin liberal değil de kısıtlayıcı/baskıcı bir rejim tesisi için bir araç olarak kullanılması durumunda diğer özgür ülkelerin buna tepki göstermesi gerekir mi?²² Bu çalışmaya göre hayır. Zira enformokrasi rejiminde halk

²¹ Bu genellemenin tek istisnası İran'dır. Lewis'e göre (1996: 52-63) Humeyni İran Devrimi sonucu Velayet-i Fakih doktrini ile Hristiyanlıktakine benzer bir Papalık üst otoritesi kurmuş ve dini hiyerarşinin en üstüne oturmuş ve böylece İslam'ı sistematize etmiştir. Devrimden ve hatta BM'den önce ise uluslararası bir üst otorite fikri Cruce tarafından da modellenmiştir (akt. Bainton, 1960: 180). Ona göre dünya barışı için iki baskın dinin temsilcilerinin bu meclisin başı olmaları; ilk olarak Papanın ikinci olarak ise Türk imparatorunun söz sahibi olması gerektiğini savunmuştur.

²² Liberal otokrasi de denebilecek bu sistemin yakın dönemdeki en bilinen örneği Hitler Almanya'sıdır. O, 1933'teki seçimde kendinden sonra gelen üç partinin toplamı kadar oy (%44)

kendi topraklarında en iyi yönetimin farkındadır ve müdahaleye gerek yoktur/olmamalıdır.

Lipset için (1959) ülkelerin demokrasi kalitesi halkın refah seviyesi ile doğru orantılıdır. Bu sonuç o kadar doğrudur ki farklı bilim adamlarınca yaklaşık 40 yıl sonra farklı testler sonucu yine aynı sonuca ulaşılmıştır (Przeworski ve Neto, 2003:71; Zakaria, 1997: 155-183). Dolayısıyla halkın refah düzeyi ve en temelde ülkede kişi başına düşen milli gelirin artması demokrasiyi de kaliteli hale getirecektir. Zenginleşme, kalkınma ve eğitimin artmasını başta dikta rejimleri de istemişlerdir; ama sonra bunun rejimleri eleştiren sivil toplumu ve muhalefeti güçlendiren bir hal aldığını gördüklerinde yanıldıklarını (!) anlamışlardır (Nord, 1998). Dolayısıyla enformokratik bir yönetim diktaya karşıdır. Yapılan diğer bir araştırmaya göre ise bir ülkede çıkan doğal kaynak bolluğu o ülkenin siyasal modernleşmesini ve liberal ekonomik gelişmesini zorlaştırmaktadır. Suudi Arabistan, Nijerya gibi ülkelerin ekonomik gelişmeleri az iken hiçbir kaynağa sahip olmayan Doğu Asya ülkeleri en hızlı büyüyen ülkelerdir (Sachs ve Warner, 1997). Dolayısıyla kozmopolitik bir dünyanın var olabilmesi için zenginliklerin tabana yayılabilmesi esastır.

Eksik demokrasi aynı zamanda demokrasinin anlamıyla da ilintili olup Batı demokrasileri de mükemmel değildir. İsveç'te mülkiyet hakkı mevcut ekonomik sistem nedeniyle zarar görmektedir, Fransa'da yakın bir zamana kadar televizyonculuk bir devlet tekelidir, AB ülkelerindeki yabancı düşmanlığı bilinen bir vakıadır. Dolayısıyla demokrasinin bir standardı olmadığı için ulus devletler içinde mevcut halklar kendi standartlarını belirleyerek yönetime ortak olmalıdırlar. Fakat bu model günümüzde mümkün değildir.

Enformokrasi

Küresel siyaset üç temel üzerine şekillenmiştir (Wang ve Rosenau, 2009). İlki yaşanan postmodern dönüşümdür; bilgi çağında insanlığı ilgilendiren, çok yönlü ve büyük ölçekli sorunlar ortaya çıkmıştır. Diğer küresel siyasetin tespitinde devlet dışı aktörlerin etkisinin gitgide artmasıdır. Son olarak, küresel yönetim günümüzde insan hakları, demokrasi ve şeffaflık üzerine bina edilmiştir. Bu verilerden çıkan en önemli sonuç ise günümüz küresel siyasetinin tespitinde bireyin önem ve

olarak başa gelmiştir. Milattan önce ise Sokrat'ın, Yunan şehir tanrılarından başka tanrıları savunması ve gençleri "zehirlmesi" nedeniyle halk meclisi kararıyla baldıran zehri içirilerek ölüm cezasına çarptırılması önemli bir örnektir.

etkinliğinin artmış ve hatta devletlerin önüne geçmiş olması gerektiğidir. Önemi artan diğer bir kavram ise teknolojidir. Bu bağlamda enformasyonculuk 1970'lerden itibaren ABD'de enformasyon teknolojileri alanında başlayan devrimden hareketle yeni bir toplum, kültür ve ekonominin (bilgisayarlaştırılmış dünyamız) ortaya çıkışını incelemektedir. Zira enformasyon teknolojileri tüm insani etkinliklerin parçasıdır (Castells, 2010). Dolayısıyla, demokrasinin de bilgi teknolojilerine uyumlu hale getirilmesi bir zorunluluktur.

Bu noktadan hareketle, birey ve devlet arasındaki ile devletin kendi kendisine çizeceği sınırın geleceği tartışmalıdır. Bu bağlamda küreselleşme toplumların, ekonomilerin ve bürokratik kurumların bir bütün olarak yerinden edilmesini içermektedir (Held ve McGrew, 2004: 122). Fakat bu önermenin uluslararası sistemin önem verdiği egemenlik ilkesi ile uluslararası toplum açısından önemli olan özgürlük temelli yapılanmalar arasında ne derece etki doğurduğu önemli bir sorudur. Strange için (2004) Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme o kadar etkili olmuştur ki devletlerin otorite ve egemenliği/meşruiyeti çökerken ekonomik aktörler günümüzde devletlerden daha güçlü hale gelmişlerdir. Mann için (2004) ulus devletin varlığını tehdit edecek faktörler; küresel kapitalizm, çevre tehditleri, kimlik politikaları ve nükleer sonrası jeopolitikadır. Bu tehditlerin ulus devletlere farklı etkileri vardır ve kimi devleti zayıflatırken kimilerini güçlendirmektedir. Keohane (2004) için de bu doğrudur. Ona göre egemen devlet retoriği değişse de yerine başka bir kurumu koyarak egemenliğin ortadan kaldırılması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla ulus devletlerin zayıfladığı argümanı her ülke için farklılaşmaktadır. Held ise (2004b: 162-176) siyasi ve ekonomik mekanizmalar üzerindeki klasik devlet egemenlik rejiminin değiştiğini, devlet egemenliğini sınırlamayı esas alan uluslararası liberal egemenlik düzenine geçiş olduğunu ve bu sistemin temelini demokrasi ve insan haklarına dayandığını savunur. Slaughter içinse (2004: 189-203) devlet atomize olmaktadır; devlet ortadan kalkmamakla birlikte bileşenlerine/kurumlarına ayrılmakta ve bilgi çağında yeni bir rejim doğmaktadır. Bu yönetimi ise uluslar ötesi arenada taşıyabilecek kurumsallaşmaya ihtiyaç vardır. Mathews için Soğuk Savaştan sonra devlet ile pazar ve STK arasında iktidar nöbeti devredilmiştir. Özellikle AB ile yeni melez bağlılıklar ve kimlikler inşa edilmiştir. Buna rağmen devlet iktidarı STK ve birey özelinde düşmektedir (Mathews, 2004: 204-212). Rosenau için de (2004: 223-234) küresel yönetim açısından uluslararası sistem ile uluslararası toplum arasında derin bir egemenlik çatışması olmasına rağmen günümüzdeki kolektif bilincin korunacağını, bireyin merkezi konumunun süreceğini fakat siyasi olarak devletlerin egemenliklerinin zayıflamasının mümkün görünmediğini ifade etmektedir. Sonuç olarak uluslararası sistemde devlet egemenliği her ne kadar düşüşte olsa da

küreselleşmenin uluslararası sistemde sebep olduğu egemenlik boşluğu aynı zamanda küresel yönetim sorununu da beraberinde getirmektedir.

Buna paralel olarak Comte, Mill, Marx ve Giddens gibi kuramcılar tarihin sonunu, küresel kültür ve toplumun ulusal sınırları aşacağını ve böylece ulus ötesi işbirliği ve dünya cemaatinin yerleşeceğini savunmuşlardır (Norris, 2004: 287). Smith ise (1990: 188) uluslar dünyasının yerini alabilecek küresel kültür ve kozmopolitizm ideasını tasarlamaktan dahi uzak olduğumuzu belirtir. O, her ne kadar Soğuk Savaş bitmeden önce bu yorumu yapmışsa da fikirleri günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Bu doğrultuda Hirst ve Thompson da (1996) ulus devletlerin güçlerini koruyacağı ve fakat bölgesel blokların büyüyeceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Dolayısıyla devletler üstü yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmayacaktır.

Lakin uluslararası sistemin esas aktörü olması gereken bireyin de kendi içerisinde farklılıkları vardır ve bu farklar ulusal ve uluslararası sistemle yakından ilgilidir. Burke için (1951) toplumsal eşitsizlikler her toplumda kaçınılmaz olan ve belirli özelliklere sahip diğer vatandaşların önde olduğu bir sistem üzerine şekillenmelidir. Zira kitleler kendilerini yönetebilme vasfına sahip değillerdir ve çoğunluğa verilecek bir yetki/güç anarşiye sebep olabilecektir. Temsille ilgili bu veriden hareketle çalışmamızda Burke'den farklı olarak doğuştan seçkincilikten arı²³ bir temsil modeli öngörülmüş ve kitlelerin bilgeliğine atfen²⁴ kitlelerin alacakları kararların isabetli olacağı lakin kitle olmanın şartları değiştirildiğinde daha isabetli karar ve yönetim şekillerinin çıkacağı savunulmuştur.

Belirtildiği üzere²⁵ Yusuf Has Hâcip, Sokrat ve Konfüçyüs gibi Burke için de bir temsilcide bulunması gereken şart, zekâ ve/veya salt bilgi değil, bilgi ve dürüstlikle harmanlanmış erdem olmalıdır (Burke, 1951: 305 ve 316). Dolayısıyla hükümetler salt iradeye göre değil erdeme göre politikalarına yön vermeli ve öz denetimlerini bu kıstas üzerine yapmalıdırlar. Dolayısıyla ulusal temsil kavramından hareketle hükümetlerin alacakları doğru/optimum kararlar sadece ve sadece irade ile değil erdem ile seçilmiş parlamentolarda ortaya çıkacaktır (Pitkin, 1967: 170). Bu konunun uluslararası sistemdeki yansıması ise -BM sistemini görmezden gelmeden- üye ülkelerde yeni bir seçim modeli oluşturmak ile mümkün olabilecektir. Enformokrasi olarak isimlendirilebilecek bu modelde ulus devlet vatandaşlarının

²³ Burke için seçenler ne kadar elit ve az olursa siyasi temsil o kadar yüksek olacaktır.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Surowiecki (2005: 3-22).

²⁵ 6. Dipnot.

belirli kriterleri ile tespit edilecek oran üzerinden oy vermeleri neticesinde daha etkin bir uluslararası yönetim sağlanacaktır.

Enformokraside bireylerin eğitim durumu (eğitimi artan bireyin farkındalık seviyesi artacaktır), gelir seviyesi²⁶ (geliri yüksek ise deneyimi ve çıkar algısı gelişmiştir), yaşı (yaşı yüksek olanlar daha tecrübeli olup daha isabetli karar verirler), adli sicili (suç işlememiş insanlar daha güvenilirlerdir), insanlığa katkısı (yazılı ve/veya sözlü eserleri, bayındırlık ve kalkınma ile ilgili maddi/manevi yardımları vesanat eserleri olanlar daha farkındalardır) gibi kıstaslar ile elde edilecek ağırlıklı oy ortalaması sonucu her bireyin farklı bir oy puanı olacak ve hiçbir oy bir (1) puanın altında olmayacaktır.²⁷ Uluslararası sistemde ise vasıflı halk kullandığı oy ile yönetimi belirleyecek ve uluslararası düzen erdemli hükümetlerin uygulayacakları erdemli politikalarla şekillenecektir. Fakat her durumda enformokaside de *jus cogensler* vardır.²⁸ Bunlar bireyin temel hak ve özgürlüklerinin korunması, yönetimlerin özerkleşmesi, yargının merkezi yönetimden tamamen bağımsız olması, uluslararası üst otoritenin yetkilerinin sınırlandırılması, ulusal ve uluslararası siyasi gücün parlamentolar altında temerküzü gibi ilkelerdir.

Enformokrasinin meritokrasi ile benzer yönleri olsa da meritokraside liyakatli kamu yöneticisi hedeflenmiştir. Enformokraside ise liyakat halka aittir ve onun tercihi kutsaldır. Böylelikle kitlelerin bilgeliği ile kitlelerin körlüğü arasındaki ayrım sonlanmış olacaktır. Enformokrasiyi oklokrasi olarak da düşünmemek gerekir. Rousseau için (1994:120) -her ne kadar daha çok araştırmaya ihtiyaç olduğunu söylese de- bu kavram demokrasinin yozlaşmış halidir. Hatta Platon (2002) demokrasiyi, erdemsiz bireylerin erdemliler üzerinde yönetme hakkı doğuracağı için kabul etmemiş ve tehlikeli görmüştür. Dolayısıyla ona göre siyaset ve ülke yönetimi popülist, bilgi ve donanım olarak yetersiz ve hatta etik değerleri düşük yöneticiler tarafından sağlanarak meydana gelen/gelebilen anarşik bir rejimdir. Buna rağmen erdemli bireyler devlet yönetiminde söz sahibi olmaktan imtina eder ve kabuklarına çekilirlerse bu kesim, kendilerinden daha ahmak olanlar tarafından yönetilmenin bilinciyle yaşamak zorundadır (Platon, 2002: 219/484a).

²⁶ Gelir seviyesi, tartışılması gereken bir faktör olsa da çalışmaya dâhil edilmiştir. Zira her geliri yüksek olanın deneyim ve çıkar algısı yüksek olmayabilir.

²⁷ Vatandaşların puanlarına göre oylarını gizli olarak kullanabilmeleri, ağırlıklı oy oranları için kullanılan ölçütlerin neler olduğu, yüzdelik değerleri ve bunların geçerliliği, erdemin ölçütlerinin neler olması gerektiği, her ülkeye göre farklı ölçeklerin çıkarılabileceği gibi ayrıntı konular ise bu çalışmanın sınırları dışında tartışılmayı bekleyen önemli konulardır.

²⁸ Buyruk kuralların postmodern dönemde devletler için bir hesap verebilirlik aracı olarak kullanılması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yarwood (2011).

Bu noktalardan hareketle kamusal konularda toplu oylama prosedürleri ile karar alma kozmopolitanizm için de önemli bir araçtır (Held, 2009: 538). Bu bağlamda küresel demokrasiyi derinleştirmek için vatandaş temsil ve katılım mekanizmaları ile uluslararası otorite yapılarını birleştirmek gerekmektedir. Böylece uluslararası sistemdeki güç dengesizliği ortadan kalkacak ve dünya vatandaşları kendi eylemleri için küresel kurumları sorumlu tutabilme yetkisi kazanacaklardır (Murithi, 2012: 143).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada BM ve kozmopolitanizm ilişkisi iyimser/pozitif bir bakış açısıyla analiz edilmiş ancak kötümser/negatif sonuçlara ulaşılmıştır. Zira çalışmada uluslararası sistemin kozmopolitik karakteri irdelenmiş, fakat sonsuz barışa erişebilmek için devletlerin egemenlik ilkelerinin önemli bir engel olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uluslararası sistemdeki egemenlik sorunu aşılsa dahi BM Güvenlik Konseyi'nin mevcut reel politik yapısı küresel bir değişime engeldir. Bu Konseyin en güçlü aktörü olan ABD'nin kozmopolitik değerler ile hegemonyanın devamı arasında vereceği karara, birçok uluslararası aktörle olan rekabet ve çatışmaları nedeniyle, olumlu yaklaşması mümkün değildir. Bununla birlikte en ileri medeniyet olarak kabul edilebilen Batı medeniyeti dahi demokrasi pratiklerinde kendi içinde sorunludur. Tüm bu verilerden hareketle, günümüzde –devletleri esas almadan– kozmopolitanizmin uygulanması mümkün değildir. Oysa yapılması gereken enformokrasi rejimini/sürecini kabul etmektir. Böylelikle, BM'ye üye ülkelerde seçme ve seçilme kalitesi artacak ve bu kalite uluslararası sistemi de olumlu yönde etkileyecektir. Şüphesiz ki ortaya çıkan bu sonuç en başta Ortadoğu'daki çatışmaların son bulması için bir imkân olacaktır.

Enformokrasi ile erdem seviyesi artan bireyin ağırlıklı siyasi temsil ortalaması da artacaktır. Bu kitleleri meydana getirmek ise hükümetlerin iktidarlarını koruyabilmeleri için bir şart haline gelecektir. Ağırlıklı temsil ortalaması eğitim, gelir (?), yaş, adli sicil, insanlığa katkı ve dürüstlük gibi kategorilerden elde edilecek katsayı ile tespit edilecektir. İlgili bilgiler özerk bir kurum tarafından toplanacak ve veri havuzunda arşivlenecektir. Bununla birlikte –ikinci derecede önemli bir konu olsa da– oranı belli bir puanı geçen vatandaşlar genel ve özel yönetimlerin alacakları önemli ve önceden tespit edilen kararlarında oy sahibi olacak ve bu oylarını cep telefonları üzerinden dahi vakit kaybı yaşanmadan verebilecekleridir. Alınan kararlar yargı denetimine açık olacak ve hiçbir seçmenin oyu bir (1) puandan düşük olmayacaktır.

Enformokrasi sonucu klasik/geleneksel rejimlerin uluslararası ilişkilerde yarattığı tahribatlar –devlet aygıtı ötelenmeden– minimuma indirilebilir. Böylece postmodern dünyanın temel orijini olan bireyin, devletin iç ve dış politikalarında alacağı kararlarda söz sahibi olmasının önü açılacak, yığınların eğitim ve medeniyet seviyeleri artırılmış olacak, uluslararası anarşik sistem idealist çerçeveye oturtulabilecek ve devletler öteki ile beslenmek yerine meşruiyetlerini halktan/bireylerden alacaklardır.

Bununla birlikte bu sonuçların *otomatik olarak* ortaya çıkacağını beklemek ise hatadır. Özellikle Ortadoğu’da enformokrasi kavramı ile çatışmaların bitirilebileceği tezi milliyetçi ve otoriter popülizmin yükseldiği, terör örgütlerinin İslam’ı kullanarak devlet mesabesinde güce eriştiği, Ortadoğu’nun temel dinamiği olan din kavramının mezhepler arası bir mücadeleye dönüştüğü, en çok silahlanmanın yaşandığı ve askeri darbelerden medet umulduğu günümüz Ortadoğu’sunda anlamsız da kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ile ortaya atılan enformokrasi kavramı yazara göre ütöpik bir öneriden öteye geçemeyecektir. Zira hem hegemonik güç dengesi hem de uluslararası ilişkilerde sonlanmayacak çıkar çatışmaları nedeniyle enformokrasi ancak ve ancak bir dünya savaşından sonra tartışılmayı bekleyen bir hedef olmaya mahkûmdur.

Ve elbette geçtiğimiz yüzyılda resmi olarak sömürgeciliği yeni sonlandırmış, kadınlara oy hakkını nihayet verebilmiş, derisinin rengi nedeniyle insanları insanat bahçelerinde teşhir etmiş, sanayileşme ve refah toplumu olabilmek için milyonlarca insanı dünya savaşlarında kaybetmeyi göze almış bir insanlık için enformokrasi henüz çok ham ve olgunlaşması gereken bir değerdir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra BM çatısı altında savaşın yasaklanması gibi bir sıçrayışın olabilmesi için yeni bir dünya savaşının beklenmemesi ve alternatif barış metotlarının tartışılması günümüzün en önemli gündemi olmalıdır.

KAYNAKÇA

Ağcan, M. A., (2012), “Immanuel Kant ve Uluslararası: Egemen Devlet, Kozmopolitan Siyaset ve Evrensellik/Farklılık”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(32): 1-41.

Archibugi, D., H. D., and Köhler, M., (1998), *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy* (Stanford: Stanford University Press).

Archibugi, D. (2000), “Cosmopolitical Democracy”, *New Left Review*, 4(1): 137–150.

Bainton, R. H., (1960), *Christian Attitudes toward War and Peace* (New York: Abingdon Press).

Beck, U., (2006), *The Cosmopolitan Vision* (Cambridge: Polity Press) (Çev. Ciaran Cronin).

Benhabib, S., (2006), *Another Cosmopolitanism* (Oxford: Oxford University Press).

Benhabib, S., (2011), *Dignity in Adversity: Human Rights in Troubled Times* (Cambridge: Polity Press).

Bull, Hedley (2004), “Beyond the States System?”, David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 577-582.

Burke, E., (1951), *Reflections on the Revolution in France* (London: J. M. Dent&Sons).

Burstein, P., (2003), “The Impact of Public Opinion on Public Policy”, *Political Research Quarterly*, 56(1): 29-40.

Castells, Manuel (2010), *The Rise of The Network Society*, Second Edition (New Jersey: Wiley-Blackwell).

Cobban, A., (1969), *Rousseau and the Modern State* (North Haven: Archon Books).

Dahl, Robert A. (2004), "Can International Organizations be Democratic? A Skeptic's View", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 530-541.

Derrida, J., (2001), *On Cosmopolitanism and Forgiveness* (London: RoutledgePublishing) (Çev. Mark Dooley and Michael Hughes).

Dunne, T., (1998), *Inventing International Society: A History of the English School* (London: Macmillan Press).

Fine, R., (2007), *Cosmopolitanism* (New York: RoutledgePublishing).

Fukuyama, F., (2004), *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century* (New York: Cornell University Press).

Glanville, L., (2012), "The Responsibility to Protect Beyond Borders", *Human Rights Law Review*,12(1): 1-32.

Goldsmith, B. and Yusaku H., (2012), "In Search of Soft Power: Does Foreign Public Opinion Matter for U.S. Foreign Policy?", *World Politics*, 64(3): 555-585.

Haass R., (2014), "The New Thirty Years' War", <https://www.project-syndicate.org/commentary/richard-n--haass-argues-that-the-middle-east-is-less-a-problem-to-be-solved-than-a-condition-to-be-managed> (21 Temmuz 2014).

Habermas, Jürgen (2004), "The Post national Constellation", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 542-547.

Hacip, Y. H., (2015), *Kutadgu Bilig* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

Hardt, M. and Negri A., (2000), *Empire* (Cambridge: Harvard University Press).

Held, D., (1995), "Democracy and the New International Order", Daniele Archibugi and David Held (Der.), *Cosmopolitan Democracy* (Cambridge: Polity Press): 96-120.

Held, D., (2004a), *Towards A New Global Covenant* (Cambridge: Polity Press).

Held, D., (2004b), "The Changing Structure of International Law: Sovereignty Transformed?", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 162-176.

Held, D., (2009), "Restructuring Global Governance: Cosmopolitanism, Democracy and the Global Order", *Journal of International Studie*,37(3): 535–547.

Held, D., (2010), *Cosmopolitanism: Ideals and Realities* (Cambridge: Polity Press).

Hobbes, T., (1998), *Leviathan* (edited with an introduction and notes by C. A. Gaskin) (Oxford: Oxford University Press).

Holsti, O., (2004), *Public Opinion and American Foreign Policy* (Michigan: The University of Michigan Press).

Hurrell, A., (1990), "Kant and the Kantian Paradigm in International Relations", *Review of International Studies*, 16(3): 183-205.

Kant, I., (1991), "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch", H.S. Reiss (Der.), *Political Writings* (Cambridge: Cambridge University Press).

Kant, I., (2006), *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History* (Edited and with an Introduction by Pauline Kleingeld) (New Haven: Yale University Press).

Kashmeri, S., (2015), "Leave the Middle East Be", <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2015/04/24/the-middle-east-is-fighting-a-30-years-war-so-let-it-be> (24 Nisan 2015).

Kedourie, E., (1992), *Democracy and Arab Political Culture* (Washington: The Washington Institute for Near East Policy Press).

Keohane, R., (2004), "Sovereignty in International Society", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 147-161.

Lawson, G., (2014), "A Thirty Years War in the Middle East", <http://nationalinterest.org/feature/thirty-years-war-the-middle-east-10266> (16 Nisan 2014).

Leibowitz, D., (2010), *The Ironic Defense of Socrates: Plato's Apology* (Cambridge: Cambridge University Press).

Leonard, P., (2005), *Nationality Between Poststructuralism and Postcolonial Theory: A New Cosmopolitanism* (New York: Palgrave Macmillan).

Lewis, B., (1996), "Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview," *Journal of Democracy*, 7(2): 52-63.

Lipset, S. M., (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *The American Political Science Review*, 53(1): 69-105.

Lipset, S. M., (1995), *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword* (New York: W. W. Norton).

Luck, E., (2005), "How Not to Reform the United Nations", *Global Governance*, 11(3): 407-414.

Mann, M., (2004), "Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-State?",

David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 135-146.

Mathews, J., (2004), *Power Shift*, David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 204-212.

McCormick, J., (2010), *American Foreign Policy and Process* (Boston: Wadsworth Publications).

McGrew, A., (2004), "Cosmopolitanism and Global Justice", *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 3(1): 1-17.

Murithi, T., (2012), "Towards the metamorphosis of the United Nations: A Proposal For Establishing Global Democracy", Archibugi D., Koenig-Archibugi M. and Marchetti R. (Der.), *Global Democracy: Normative and Empirical Perspectives*, (Cambridge: Cambridge University Press): 132-149.

Navia, L., (1998), *Diogenes of Sinope* (London: Greenwood Press).

Nord, P., (1998), *The Republican Moment: Struggles for Democracy in Nineteenth-Century France* (Cambridge: Harvard University Press).

Norris, P., (2000), “Global Governance&Cosmopolitan Citizens”, Joseph S. Nye Jr. and Elaine Kamarck (Der.), *Globalization and Governance* (Washington: Brooking Institute Press).

Norris, P. and Inglehart, R., (2009), *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World* (Cambridge: Cambridge University Press).

Okyar, O., (2015), “İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?”, *Uluslararası İlişkiler*, 12(45): 61-82.

Oxfam Report (2015), “Wealth: Having It All And Wanting More”, https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/ib-wealth-having-all-wanting-more-190115-en.pdf.

Perlo-Freeman S., Fleurant A., Wezeman P. D. and Wezeman S. T., (2015), “Trends in World Military Expenditure-2014”, *SIPRI Fact Sheet*.

Pitkin, H. F., (1967), *The Concept of Representation* (California: University of California Press).

Plagemann, J., (2015), *Cosmopolitanism in a Multipolar World: Soft Sovereignty in Democratic Regional Powers* (New York: Palgrave Macmillan Press).

Platon (2002), Devlet (İstanbul: Metropol Yayınları).

Przeworski, A., and Neto, F., Papaterra L., (1997), “Modernization: Theories and Facts”, *World Politics*, 49(2): 155-183.

Rodrik, D., (2011), *The Globalization Paradox: Democracy and Future of The World Economy* (New York: W. W. Norton & Company).

Rosenau, J., (2004), "Governance in a New Global Order", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 223-234.

Rousseau, J. J., (1915), *The Political Writings of Jean Jacques Rousseau Cilt I*, (Der. C. E. Vaughan), (Cambridge: Cambridge University Press).

Sachs, J., and Warner, A., (1997), *Natural Resource Abundance and Economic Growth, Center for International Development and Harvard Institute for International Development Report* (Cambridge: Harvard University).

Shapiro, R., ve Lawrence J., (2002), "Public Opinion, Foreign Policy, and Democracy", Jeff Manza, Fay Lomax Cook and Benjamin Page (Der.), *Navigating Public Opinion* (Oxford: Oxford University Press): 184-200.

Shapiro, R., (2008), *Futurecast: How Superpowers, Populations, And Globalization Will Change The Way You Live And Work* (New York: St. Martin's Press).

Shaw, M., (2008), *International Law, Sixth Edition* (Cambridge: Cambridge University Press).

Shea, L., (2010), *The Cynic Enlightenment* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).

Sinclair, T., (2012), *Global Governance* (Cambridge: Polity Press).

Slaughter, A. M., (2004), "Governing the Global Economy Through Government Networks", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 189-203.

Soroka, S., (2003), "Media, Public Opinion, and Foreign Policy", *The International Journal of Press/Politics*, 8(1): 27-48.

Spring, U. O., (2008), "Oriental, European, and Indigenous Thinking on Peace in Latin America", Hans Günter Brauch, Úrsula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pál Dunay, Navnita Chadha Behera, Béchir Chourou, Patricia Kameri-Mbote and P. H. Liotta (Der.), *Globalization and Environmental Challenges Reconceptualizing Security in the 21st Century* (Berlin: Springer-Verlag): 175-195.

Strange, S., (2004), "The Declining Authority of States", David Held and Anthony McGrew (Der.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press): 127-134.

Surowiecki, J., (2005), *The Wisdom of Crowds* (New York: Anchor Books).

The World Bank Strategy Report (2000), *Reforming Public Institutions and Strengthening Governance*, Washington.

Tsagourias, N., (2010), "Cosmopolitan Legitimacy And UN Collective Security", Roland Pierik and Wouter Werner (Der.), *Cosmopolitanism in Context: Perspectives from International Law and Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press): 129-154.

Wang, H. and Rosenau, J., (2009), "China And Global Governance", *Asian Perspective*, 33(3): 5-39.

Wilson, P., (2014), "Today's war-torn Mideast is not yesterday's Europe", <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-wilson-syria-iraq-thirty-years-war-20140817-story.html>, 15 Ağustos 2014.

Wittkopf, E., Jones, C., and Kegley, C., (2004), *American Foreign Policy: Pattern and Process* (Belmont: Thomson Wadsworth).

WTO (The World Trade Organization), (2015), "Understanding The WTO: The Organization", https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, 26 April 2015.

Yarwood, L., (2011), *State Accountability under International Law* (New York: Routledge Publishing).

Zakaria, F., (2003), *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (New York: W.W. Norton Press).

SOVIET NATIONALITIES POLICY: THE IMPACT ON CENTRAL ASIA

Özge ÖZ DÖM*

ABSTRACT

Soviet Union has developed diverse policies regarding nationality question till the collapse of the regime to find a way to unite all 172 nations consisting the Union. To accomplish that end, and to create a “Soviet person” who is free from all other identities and belongings but only devoted herself/himself to become a proper Soviet citizen; Soviet nationalities policy was put into effect and influenced the whole national perceptions of the countries living under Soviet administration. This study examines the Soviet nationalities policy and the related policies, developed by the Soviet leaders and argues that Soviet administration had to give up its ideological motivations in the short time to achieve the goal of creating a Soviet person in the long run. Taking into consideration this argument, Central Asian countries are analyzed to underline the specific responses and the implications of these policies on the region.

Keywords: Soviet nationalities policy, Central Asia, national delimitation, post-Soviet, Soviet leaders, Soviet person

ÖZET

SOVYET MİLLİYETLER POLİTİKASI: ORTA ASYA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Sovyetler Birliği, Birliği oluşturan 172 ulusu birleştirmek amacıyla rejimin çöküşüne kadar milliyet (ulus) sorununa yönelik farklı politikalar geliştirmiştir. Bu ülküyü gerçekleştirmek ve diğer tüm kimlik ve aidiyetlerden bağımsız ve kendisini yalnızca rejime adanmış bir Sovyet vatandaşı olan bir “Sovyet insanı” yaratmak için Sovyet milliyetler politikası yürürlüğe girmiş ve Sovyet yönetimi altında yaşayan tüm milletlerin ulus algılarını etkilemiştir. Bu çalışma Sovyet milliyetler politikasını ve Sovyet liderler tarafından geliştirilmiş ilgili politikaları inceler ve Sovyet yönetiminin uzun vadede Sovyet insanı yaratma amacına ulaşmak için kısa vadede ideolojik motivasyonlarından vazgeçmek zorunda olduğunu savunur. Bu argümanı göz önüne alarak Orta Asya ülkeleri uygulanan politikaların bölgedeki belli etki ve tepkilerinin vurgulanması bağlamında analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sovyet milletler politikası, Orta Asya, ulusal sınırlandırma, Sovyet sonrası, Sovyet liderleri, Sovyet insanı

* Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Siyaset Bilimi Bölümü / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (ozgeozdom@gmail.com)

I. Introduction

Nation and nationalism are the concepts, which have been debatable among the scholars. While primordialist view suggests that nationality is a natural part of human beings, so it is a given to their social existence (Ozkirimli, 2010:49) and it is a timeless phenomenon; modernists argue that nationalism is the modern concept evolved with the rise of capitalism, industrialization, urbanization and laicism, or as the product of a such modern processes (Ozkirimli, 2010: 102). On one hand, ethno-symbolist scholars focus on the importance of ethnic past or culture on the development of the nation (Ozkirimli, 2010: 203-204). On the other hand, some scholars such as Benedict Anderson argues that “nation is an imagined community” (Anderson, 1991:6), however, some others like Ernest Renan defines it as “culmination of a long past of sacrifice and devotion” (Renan, 1990: 19). The main concern of this study, however, is the Marxist thought that underlines the nations and nationalism issue, suggesting that national, religious, tribal or other such identities would not mean so much in the socialist state because the aim of this state is the creation of a classless society; a society that everyone would be equal. Marxist thought mostly focuses on the economic and social conditions created by capitalism and the effects of these conditions on the existence of the nations. Lenin underlines that it is crucial to investigate the national movements and the economic-historical conditions behind them stating, “the best conditions for the development of capitalism are undoubtedly provided by the national state” (Lenin, 2001 [1914]: 223), reversing the claim of modernists’ view. As overarching the nations to the capitalism, Marxist thought focuses on the issue of existence of nations without giving any attention to the attachments of other definitions of nationalism.

Keeping this in mind, in the specific case of Soviet Union whose political system was ideologically motivated by Marxism, it is important to analyze the Soviet nationalities policies to understand the logic of all system and the ultimate goal of the Union as creating classless society. It is crucial to examine this subject to clarify whether the Soviet Union tried to eliminate national identities or it created new ones unintentionally and how she tried to accomplish it by her own way.

This study mainly argues that Soviet Union with 172 nationalities in 1927 (Ozgul, 2006:20) put many policies into effect to keep all different nationalities together under one administration. To accomplish such a difficult duty, Soviet state sometimes seemed to be compensating from its very first ideals. In other words, for the greater good in the long run, Soviet administration was willing to make sacrifices from its ideological motivations in the short run.

This paper analyzes the Soviet Nationalities Policy by taking internal and external factors of the time as well as taking different leaders' policies into consideration. After analyzing the basic motivations of the leaders, the article will be concluded to specify the effects and importance of these motivations for the Central Asian countries of Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan.

II. Soviet Nationalities Policy

Multiethnic characteristic of the Soviet Union made nationality question difficult to deal with from the beginning of the Soviet regime. At the 1936 and 1977 Constitutions of the Soviet Union, it is stated that Soviet Union is created on the basis of associations of equal Soviet socialist republics (Shtromas, 1978: 266). However, both Marx and Engels treated national or nationality question as the questions of peripheral and ethnic divisions and they both believed that in a socialist society, nationality would lose its importance for the working class (Smith, 1996: 5). They both believed that nationality was irrelevant, what matters was the union of working class. In that point, the main challenge of Soviet Union, with Marxist ideals, was to combine nationalism question with socialism's ideals. As Connor (1984) points out:

Nationalism is predicted upon the assumption that the most fundamental divisions of humankind are the many vertical cleavages that divide people into ethnonational groups. Marxism, by contrast, rests upon the conviction that the most fundamental human divisions are horizontal class distinctions that cut across national groupings (Connor, 1984: 5).

As stated by Zaslavsky (1993), the basic aims of Soviet nationality were "to secure its territorial integrity and internal stability by suppressing various nationalist and, especially, separatist movements" and to require "a mobile, literate, culturally standardized, interchangeable population" (Zaslavsky, 1993: 32). All Soviet leaders tried to keep together all the nations under the Soviet Union, while they put forward many different policies regarding nationalism. The following pages will examine the policies of Soviet leaders by focusing on how incompatible the characteristics of nationalism and socialism with the ultimate goal of Soviet state; namely creation of the Soviet person.

- a. **View of Lenin towards Soviet Nationalities Policy.** At the 1903 Congress of the Russian Social Democratic Workers' Party, in the party program drafted by Lenin, policy on national question is defined as:

- The abolition of the system of social strata (*sosloviya*) and complete equal rights for all citizens irrespective of sex, religion, race, and nationality.
- The right of the population to receive an education in its own language, a right to be secured by the setting up of the necessary schools at the expense of the State and of the organs of local government; the right of every citizen to express himself at meetings in his own language; the introduction of the native language on equal terms with the State language in all local, public, and State institutions.
- The right of self-determination for all nations comprising the State (Conquest, 1967: 16).

Lenin's view was purely about political self-determination. As Ozgul (2006) points out, many Marxist writers focused on national question in terms of economic, cultural and psychological aspects while Lenin added the issue of political self-secession and independent nation state (Ozgul, 2006: 21). This approach can be seen as a tool to gain support from the national minorities. As Duncan argues; "Lenin, like Marx and Engels, favored the existence of a single unitary party for the workers of particular state, irrespective to nationality" (1990: 153).

Moreover, Lenin's views regarding periphery and nations should be understood as a way that he recognizes the people in periphery as if they are in prison and he wants to save them and give them the right to write their own faiths. So, nationalism can be used to promote self-determination for the people living at periphery in their struggle against imperial powers. According to Zaslavsky, slogan of self-determination of the Bolsheviks weakened the Tsarist authority and resulted in support from many national movements. However, after the revolution, Stalin redefined self-determination as a proletarian self-determination, not as a national one (Zaslavsky, 1993: 30-31). Bremmer and Taras state:

Before Bolshevik Revolution, Lenin generally discounted the significance of nationalism and supported a policy of regional autonomy, whereby state political-administrative divisions would not be based upon ethnic lines. After the revolution... it became increasingly apparent to Lenin that the formation of a stable union would require substantial concessions to national rights. . . Consequently, even though complete assimilation of all national groups was the desired goal, it was deemed necessary to erect a façade of equality and sovereignty (Bremmer and Taras, 1993: 9).

b. Stalin Era (1928-1953). Joseph Stalin, in his work “Marxism and the National Question”, which had become the cornerstone of the Soviet policy towards nationalities, defines 'nation' as “historically developed stable community with a common language, territory, economic life and psychological makeup manifested in a community of culture” (2004: 303-314). In the line of this definition, during Stalin era, the slogan was the “Socialist in content, nationalist in form” (Frolova-Walker, 1998: 343). This approach clearly shows the regime’s faith arguing that national differences like language or culture should be promoted to accomplish socialist goals.

Korenizatsiya, put into effect in 1920s, allowed local national cadres to enjoy power in lower levels of administrative subdivision of the state (Mokrushyna, 2010: 3) and promoted the usage of native languages. For Central Asian countries, “encouragement was given to develop titular alphabets and linguistic structures” (Smith, 1996: 7). As D’Encausse states:

Giving equal cultural rights to each nation was also thought of as a means to break up some large groups united by special bonds. Such was the case for the Moslem peoples of the Caucasus and Central Asia, who since the beginning of the century had been trying to unite on the basis of common language (Smith, 1995: 22).

So, with giving equal rights to all nations, Soviet regime emphasized that each nation is different from each other and tried to break their ties with each other; and in the long run, they hoped this policy to serve to create a Soviet person regardless national, religious, tribal identity uniting around the Soviet identity. But, this policy made people aware of their own ethnicities and this situation led them to see class differences less important than ethnic differences. Khazanov states:

By making an ethnic affiliation ascriptive, directly connecting ethnicity with language and territory, and linking ethnic status with the degree of ethno-territorial autonomy, it has not helped to break down barriers between ethnicity and nation (Khazanov, 1995: 244).

Another important development of Stalin era regarding the Soviet nationalities policy was the “National Delimitation Policies” (natsionalnoye stroitelstv) had taken place between 1924 and 1936. It was basically about creating territorial boundaries based on nationalities living there. Soviet administrative system was very hierarchic one; at the top, there were Soviet Socialist Republics. Within SSR, there were

Autonomous Soviet Socialist Republics. Then, there was Autonomous Oblast, Okrugs and Raions. In a way Soviet Union acted as a federal system. National Delimitation Policies mainly were seen as temporary units on the way of creating Soviet identity (Akçalı, 2010). With this policy, Stalin emphasized the ethnicity of people living in the region, and this led them to be aware of their ethnic and national differences and identities. Edgar points out that in Central Asia, “where popular sentiment on the national question could be difficult to determine, ethnographic data and the desired of local communists were determining factors” (Edgar, 2006: 53).

In 1928 and 1929, many trials and purges took place with the charge of fuelling anti-Soviet nationalism and they affected many intellectuals, who were mainly beneficiaries of the Korenizatsiya. They were mostly accused of being enemies of the regime. For the specific case of Central Asia, the first generation of Jadids was eliminated by these purges. After Great Purges, new Soviet-raised generation has emerged and in these manner clan leaders in Central Asia became Communist Party representatives in the region. In 1930s, Russification, promotion of Russian identity over others, over the non-Russian republics began. As Smith points out, “by the late 1930s the Russian language was being vigorously promoted in the schools and the number of Russian schools in provinces was increased” (Smith, 1996: 8).

During the Second World War, Soviet Russia as an ‘elder brother’ gained new momentum and Stalin proposed a “toast to the health of our Soviet people, and in the first place the Russian people the most outstanding nation of all the nations of the Soviet Union” (Smith, 1996: 8). Also, in those years, collectivization took place. This was about confiscating privately owned lands from land lords and make them state lands; it resulted in moving nomads to urban areas and some areas lost their dominant population overall. So, Soviet Russian influence is accomplished much more easily than expected. As Bremmer and Taras (1993) point out:

the accession to power of Stalin led to deterioration of national rights in the Soviet Union. The national egalitarianism which had prevailed under Lenin became national regimentation and hierarchy. . . Russification took place to far a greater extent under Stalin, and ‘somewhat national in form, Russian in content’ became the rule (Bremmer and Taras, 1993: 11).

- c. **Khrushchev Era (1953-1964).** In 1956, at the 20th Party Congress, Nikita Khrushchev rebuked Stalin’s practices and he exposed and denounced that “the forces mass resettlement of some of the nationalities – the Balkars, Chechens, Ingush, Karachai, and Kalmyks – that had been

moved during the Second World War from their homeland for geostrategic reasons, and fully rehabilitated and restored their nationality rights” (Smith, 1996: 8).

What we see in general in Khrushchev era is the softening of many policies including nationalities policy in comparison to Stalin era. Rather than “brotherhood of the nations”, he talked about “merger of nations” with the final goal of constructing communist society (Tompson, 1997: 239).

As Titov points out that although development of national languages was promised, ‘Russian language as in practice becomes a common language of interethnic communication and cooperation of all peoples of USSR’ understanding was held. It was stated “the principle aim in nationalities policy was the all-round economic and cultural development of all nations in Soviet Union and eventual emergence of inter-national culture... that would be the universal culture of world communist society” (Titov, 2009: 14).

The problem at that moment was that people under Soviet regime, now, was giving importance to their nationalities and define themselves with these identities. I think, it was too late to create a “Soviet identity” both because of national awareness of the people and Stalin’s harsh practices over nationalities, which will have an impact on the dissolution of the Union. It can be suggested that many things would have been different if Khrushchev would have been in power before Stalin.

d. Brezhnev Era (1964-1982). Brezhnev stated at the Twenty-Fourth Party Congress in 1971 “the process of creating a unified Soviet people had been completed, and proposals were made to abolish the federative system and replace it with a single state” (Global Security, [n.d.],). However, in 1970, this assumption was shaken with the arising nationalist movements in the Union. Nations’ demands varied; Jews demanded to immigrate to Israel, Crimean Tatars wanted to go back to Crimea; Lithuanians demanded some rights for Catholic Church etc. By the end of 1970, these movements were mainly taken under control and “Proposals to dismantle the federative system were abandoned, and a policy of further drawing of nationalities together (sblizhenie) was pursued” (Global Security, [n.d.],).

The new slogans in Brezhnev era were the ‘blossoming’ (rastsvet) of the nations regarded as the cultures of separate nations were being encouraged to

blossom and their ‘rapprochement’ (sblizhenie) (Bacon and Sandle, 2002: 72). As Bacon and Sandle (2002: 75) indicate that Nationalities Policy under Brezhnev era was seen as Russification in some areas, indigenization in others and equalization wherever possible. They also state:

Members of titular nationality had either appropriate proportion of newspapers and books, or, in the case of Latvia, Lithuania, Estonia, Georgia and all Central Asian Republics except Kazakhstan, they had more than strict proportionality would have entitled them to...more attention was paid to the national language in Transcaucasia and the Central Asian Republics (except Kazakhstan) (2002: 73).

In the Central Asia, the tendency was to appoint indigenous elite as First Secretary of the Party but putting Russian or Ukrainian in the important positions (Bacon and Sandle, 2002: 79). Russian language was promoted in education and as the language of media in this era.

- e. **Gorbachev Era (1990-1991).** When Gorbachev took his position as a Soviet leader, he firstly eliminated the cadres of Brezhnev era. His coming to power was the turning point for Soviet Union. He had three main slogans; uskorenie (acceleration), glasnost (openness) and perestroika (restructuring). He wanted with uskorenie to speed up, change and process the policies of Soviet Union. He wanted to reform the system without changing Socialism. Glasnost meant open up discussion about the system; it brought freedom of discussion for different ideas. Perestroika was related to economic reform, Soviet economy was in recession, it was not dynamic economy. However, these reforms would not be successful and Gorbachev failed to keep his support level throughout his leadership (Akçalı, 2010). He was a man with ideals for the survival of Soviet regime and socialism but he chose somehow different pattern from former leaders with emphasizing the openness and softening authoritarian understanding.

As Zemstov and Farrar (2008) argue “Gorbachev and his associates pay lip service to Soviet ethnic diversity and to the rights of Soviet nationalities to their own cultural distinctiveness” (2008: 93). Gorbachev, also, followed traditional tendencies of Soviet nationalities policy such as appointing Russians or other Slavs to the local party leadership positions and emphasizing the superiority of Russian over other languages (Zemstov and Farrar, 2008: 93).

In his book ‘Gorbachev: On My Country and the World’, Gorbachev states:

We are encountering increasing strain in relations among nationalities, greater conflicts. Some say, Let this “empire” fall apart; others say, What are Gorbachev and the other leaders thinking about? They should have restored order and put everyone backing their place long ago. Neither of these two approaches is consistent with serious politics. As a Russian, as a Soviet citizen, and as a political leader, I cannot accept such extreme ways of approaching these questions. . . . Let us reorganize our federation and think about renewing the Union of Soviet Socialist Republics. Everything that contributes to carrying out the idea of renewal corresponds to the interests of Russians and of all other nationalities in our country. That we must take as our starting point (Gorbachev, 2000: 102).

On June 12, 1990, the Supreme Soviet of Russia passed declaration of the sovereignty of the RFSFR and, “the parade of sovereignties” began (Gorbachev, 2000: 103). In his first speech as a president of USSR, Gorbachev clearly showed his thought about nationalities:

Emergency measures are needed to resolve the especially painful problems arising from quarrels or feuding among nationalities, above all, the problem of refugees. In this regard, measures must be taken by the governments of the appropriate Union republics and, when necessary, by Union government itself.

In general, we have the right today to propose the following: the Union republics, while strengthening their sovereignty, and acquiring broad autonomy, must also take full responsibility for ensuring civil rights for people of all nationalities on their territory-in accordance with both Soviet and international forms. This is a political, legal, and material responsibility. In recent times, the danger of the spread of the nationalist, chauvinist, and racist slogans has arisen. We must fight relentlessly against this, using the full force of the constitution and the laws of the land (Gorbachev, 2000: 107).

The policies followed by Gorbachev, as he also admitted, resulted in separation movements within Soviet Russia and cause the nationalities to clash. Zaslavsky (1993) also draws attention to the fact that Nationalities issue had taken place at the bottom of the agenda of Gorbachev and he did not think of reevaluate it until he was almost two years in office. He mainly aimed to reform Union’s economy and to preserve Union as political entity. However, his attempts to reconcile the transition to democracy and free market economy with the aim of preserving Union as a political entity were unsuccessful. So, it can be argued that in such a multiethnic country, separatist movements can be seen as an inevitable

reaction to systematic crisis, and Soviet Union was no exception (Zaslavsky, 1993: 40-41).

Gorbachev acted as a man who learnt his lesson from the past, but, as in the case of Khrushchev, he was also late for this renewal. He was late to show the humanitarian face of the regime to people under the Union who have suffered from authoritarian and cruel face of the regime for years.

III. The Ultimate Aim: Creating Soviet Person

As mentioned above, the aim of Socialist State was mainly creating a classless society. Therefore, national, religious, tribal identities would not mean so much. The relevant identity for Soviet state would be the Soviet identity. All the policies regarding nationalities in the Union, at the end, can be taken under the umbrella of creating Soviet man (person). All the policies can be regarded as the tactical movements on the way to the ultimate goal. For example, if National Delimitation Policies were taken into consideration, the logic was that these were temporary units on the way of creating Soviet identity. With these policies, ethnical and national identities of the people were emphasized because this was seen better than emphasizing religious, religion, tribal identities which are seen as anachronistic ones. First aim was to create national identity, and then the final aim of creating Soviet person would be achieved (Akçalı, 2010).

According to Smirnov, there were three stages of creating socialist person: 1) industrializer and collectivizer of the period from the revolution until the mid-1930s; 2) the man of Cultural Revolution that lasted from mid-1930s until the mid-1950s; 3) the new Soviet man (builder of Communism) (Rockmore, 1981: 6). Siskin defines new Soviet man as:

Devotion to Communism, the socialist fatherland, and to the Socialist countries; conscientious work for the good of society; care for the preservation and increase in social wealth; high social consciousness with lack of tolerance for social crimes; collectivism and comradely mutual support; good human relations and mutual respect; honesty, uprightness, and moral purity both in public and in private; mutual respect in the family and devotion to the education of children; intolerance to crime, hooliganism, etc; fraternity and amity of all peoples of the U.S.S.R.; no compromise with the enemies of Communism, of peace, and of freedom; fraternal solidarity with all workers (Rockmore, 1981: 6).

All of these ideals could not be taken as the aims of nationalities policy of Soviet Union, but at the beginning they were the major goals regarding the Soviet man. In time, leaders of the Soviet Union tried to create Soviet identity and made concession from many ideals to keep the Union together. Therefore, while the ideals were seen as attainable in theory, Soviet regime failed to achieve its goals.

IV. Soviet Nationalities Policy and the Implications on Central Asia

In the specific case of Central Asia, what we see is the absence of any state or any administrative units until Tsarist Russia's intervention. There were mainly khanates and emirates without fixed boundaries and political hierarchy among them until then. With the arrival of Tsarist Russia, some administrative units like Governate General of Turkestan were established in three provinces; Ferghana, Syrdarya and Samarkand (Akçalı, 2010). The situation did not dramatically change during Soviet era but some additions were made to the system. Regarding the Soviet era, Schlesinger (1956) states:

The tasks of the departments for nationalities are to consolidate the principle of Soviet construction and to apply to measures of Soviet regime among the national minorities on the territory given province or district; to raise the political, economic and cultural level of the national minorities of a given locality; to punish periodical and non-periodical literature for the national minority (Schlesinger, 1956: 40).

However, in terms of the specific case of Central Asia, Edgar (2006) acknowledges:

Central Asia was the last major region of the Soviet Union to be divided along national lines. Communist officials viewed the national delimitation of Central Asia as a way of speeding up a natural process of nation formation in the Soviet periphery. This, in turn, was an essential precondition for the "modernization" that would allow Central Asians to enter the mainstream of Soviet life. Moscow also hoped that the creation of national republics would ameliorate the ethnic conflicts that plagued Central Asia and facilitate the emergence of class struggle (Edgar, 2006: 46).

Edgar, also emphasizes that Soviet Union saw Kazakhs in conflict with Turkmen, Uzbek oppressed Turkmen and Kyrgyz so there is need for a creation of national republic for each group (Edgar, 2006: 46). This seems to be an excuse for the Soviet regime to create national republics.

In the Stalin era, the region was divided into five separate Soviet Republics under national delimitation policy. The reason behind it was to eliminate potential threats to the new socialist state like Pan-Turkism and Pan-Islamism. To create a classless society, Soviet identity should have been promoted while other identities should be eliminated. Also, Soviet regime wanted to divide the region in case these countries started uprisings against the system.

From the point of Soviet regime, this was the logical thing to do; with equal Soviet membership, other identities would have been eliminated. Some scholars have positive, and others have negative views regarding this subject. Scholars with negative approach mainly argues that what Soviet Union did with national delimitation policy was the imperialist “divide and rule” policy; scholars with positive attitude, however, argue that federal units were given self-determination, Marxist ideology is a liberating one, not oppressive one and it provided equal nation for everyone (Akçalı, 2010).

In this respect, Soviet language policy in the region should be given attention to understand situation in more concrete way. Because, Marxist-Leninist views of language policy is an important part of nationalities policy. Lenin who criticized making Russian language an official language of Union states:

We know better than you do that the language of Turgenev, Tolstoy, Dobrulyubov and Chernyshevsky is a great and mighty one.... And we, of course, are in favour of every inhabitant of Russia having the opportunity to learn the Great Russian language. What we do not want is the element of coercion... a compulsory official language involves coercion, the use of the cudgel (Desheriyev and Mikhilchenko, 1976: 391).

According to Bennigsen and Quelquejay, Soviet nationalities policy depended on the “doctrine, which traces the evolution of the human group from the clan to the nation, which is the ultimate outcome of the group,” (Bennigsen and Quelquejay, 1961: 1). In the content of Nationalities Policy, each Central Asian country was given literacy language different from its neighbors, so linguistic unity of the area was broken and differences in their languages were emphasized. This situation helped the success of National Delimitation policy on the Soviet Union side (Dickens, 1988: 4). As Ozgul (2006) also pointed out slogan of Stalin “Socialist in content, nationalist in form” entails that national cultures and national languages would be supported under dictatorship to promote socialist ideology and goals of socialism; in this manner, in 1920s and 1930s, with korenizatsiya, national languages were promoted” (Ozgul, 2006: 22).

Soviet Union, in time, faced with many troubles and priority was given to achieve internal unity; language policy reflected the Nationalities policy of the Union, as Wheeler clearly points out:

In order to achieve this end in Central Asia, the Soviet language policy encompassed three broad aims: first, the "completion" and "enrichment" of existing languages, the widening of their scope and the transformation of tribal and community languages into developed national languages with a rich terminology and vocabulary; secondly, the removal of the large Arabic and Persian loan vocabulary inherited from the Muslim conquests; and thirdly, the establishment of Russian as 'a second native language (Wheeler, 1964:195).

The important aspect here is to answer the question whether Soviet Union treated all nations equal or not. Slezkine (1994) argues:

Contrary to Stalin's statement, 'all nations are sovereign and equal,' all nations were not treated as equals in practice for several reasons. For instance, all nations were not equal in size: there were small nations and there were large nations. All nations were not equal in their development, either: there were 'backward' nations and there were 'civilized' nations. Thirdly, all nations were not equal in their economic status: some were 'oppressor nations' and some were 'oppressed' (Slezkine, 1994: 416).

It would not be a mistake if one assumes that Central Asia region consists of the large and backward nations in Soviet era. According to Gleason, the major aim of the Soviet Union was to create appropriate states for Central Asia (Gleason, 1993: 335). What I would like to do at this point is to mention individual Central Asian Republics in a few words.,

Kazakhstan as the second largest country in Soviet era was named initially as "Kyrgyz ASSR" in 1924. This was changed to "Kazakh ASSR" in 1925. In 1936, it was renamed as "Kazakh Soviet Socialist Republic" under the national delimitation policy. With sedentarization and collectivization, 100% of the Kazakh population was settled in 1930s. In 1930s and 1940s, Kazakhstan became the country for deported ethnic groups. Nahaylo and Swoboda (1990) state:

Stalin started deportations of whole national groupings or considerable parts of nations before the Second World War, obviously regarded non-Russian troops as unreliable in the war, and very shortly after its outbreak deported all ethnic Germans. The same fate awaited seven more entire nationalities, which were accused of treason during the war (Nahaylo and Swoboda, 1990: 96).

In the region, Kazakhstan is the most Russified country; the official languages of the country are Russian and Kazakh and most of the people living in Kazakhstan are better in communication skills in Russian rather than the Kazakh language. Regarding Uzbekistan, two notable Uzbek scholars argued that “the criteria for redistricting included: consideration of the local ethnic make up; irrigation district management authority; economic specialization of the regions; the suitability of urban areas for the management of agricultural areas; and the distribution of ethnic groups” (Gleason, 1993: 336). The web-site of Embassy of Uzbekistan to the United States states:

In 1924 Uzbekistan was created as part of a "national delimitation" that redivided Turkestan, Bukhara, and Khiva into new national republics. This effectively blocked the Central Asian and Tatar nationalists, who sought to create a state uniting Turks and other Muslim peoples of the former Russian empire, Bukhara, and Khiva. Consequently, the common histories, languages, traditions, and populations of the area were parceled out to individual local nationalities (About Uzbekistan, 2004).

Edgar points out that it was easier for Turkmenistan to create borders because of its national composition was very homogenous; Turkmen republic became the official member of Union of Soviet Socialist Republics in 1925. Before the Second World War, Korenizastia was slow in Turkmenistan. After the sedentarization and collectivization, by the late 1930s, majority of Turkmen population was sedentary. As Edgar pointed out; “pre-modern Turkmen identity was reshaped by Soviet territorial and linguistic ideas of nationhood” (Edgar, 2006: 69).

Kyrgyzstan, which was given ASSR (Autonomous Soviet Socialist Republic) status in 1926 and was given SSR status in 1936, experienced indigenization until mid-1930s. Huskey argues “while maintaining the symbols of Kyrgyz national autonomy, Stalinism launched policies that deepened Slavic domination of the region” (Huskey, 2008: 401). The sayings and promises of Soviet Union was more welcomed in Kyrgyzstan, the words of Usubaliev, the Communist Party first secretary, stated on the eve of Gorbachev that; “sixty years is just a brief moment in the history of Kirgizstan ... but it was indeed during this period that its age-old dream of happiness became reality” (Huskey, 2008: 401).

Moreover, in terms of language, Huskey argues that in the postwar era, Russian started to become the language of politics and commerce in the republic rather than Kyrgyz (Huskey, 2008: 402). Rakowska- Harmostone points out that the implementation of nationalities policy was similar to any others in Central Asia. She

states that “Tadzhik national identity was recognized in the 1924 national delimitation by the creation of the Tadzhik autonomous republic” (Rakowska-Harmonstone, 1970: 71). According to her, Khrushchev’s reforms on economy and administration resulted in decentralization in the state structure and gave greater powers to the republics. In Central Asia, Uzbeks would be the ones who gained most benefits from this autonomy (Rakowska-Harmonstone, 1970: 91). So, Central Asian countries were not to be claimed to be equal in the region.

Central Asia, divided into five separate Soviet republics, was also seen as a dangerous territory with the potential rise of Pan-Turkism and Pan-Islamism. So, from the Soviet viewpoint, rising national identities and unification of Muslims should have been prevented when the region was divided. If national identity was to be divided into two; first came the supranational identity of Turkic and Islamic characteristics in pre-Soviet era and secondly as subnational identity like clan identity, local identity and tribal identity, what Soviet Union wanted to do was the elimination of all these identities gradually. Firstly, elimination of subnational identities is to be achieved while emphasizing national identities and then elimination of supranational identities is to be done on the way of creation of Soviet identity which Soviet elites accepted their failure of creating it in 1970s. For Central Asian people, they were Turkic, Muslim, nomads; they did not call themselves as “Kazakh” or “Kyrgyz”; Soviet Union created these national identities because they were seen as superior to subnational identities (Akçalı, 2010).

Martin (2001) adds at this point that Russification policy of RSFSR was also an attempt to survive in a multinational Soviet state. This policy, while denying Russian identity as superior one, emphasized the creation of national soviets in which national expression would be guaranteed. But, Soviet elites saw that this policy was failed with the resentment of Russians and growing threat coming from nationalist movements (Martin, 2001: 32).

Moreover, as Legvold (2007) mentions, Stalin solved the loyalty problem by giving nations their cultural autonomy and establishing local soviets based on ethnicity. To fight with internal enemies and international capitalism, Stalin put korenizatsiya into effect to create loyalty (Legvold, 2007: 240). The effect of the korenizatsiya in Central Asia can be summarized by Strayer’s (1998) words;

In Central Asia, korenizatsiya created wholly new territorial-ethnic units-Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, Kirghizia-that provided alternatives both to traditional tribal or clan loyalties and to Islamic religious identity linking people to

the larger Muslim world. Enshrining nationality as a principle automatically created “minorities,” both in the Union as a whole and each of its constituent republics. . . . During Stalin years, *korenizatsiya*, while never repudiated in theory, was largely abandoned in practice. Believing that collectivization and rapid industrial growth required absolute centralized control, Stalin saw local nationalism as a potential threat and preferred to rely on Sovietized Russian elites for controlling the country (Strayer, 1998: 73).

Could Soviet Nationalities Policy have been put into effect in a different way? An example of Muslim National Communism.

Muslim National Communism, consist of three words were not easily compatible with each other, was developed in early 1920s. The attempt was to syntheses of these three words. The leading character was Sultan Galiev. He, firstly, made a distinction between oppressor and oppressed nations and stated oppressed ones as colonized and poor ones and oppressor ones to be colonizer and rich ones. He stated that, Marxist notion of exploitation shifted from class to nation. He suggested that the class conflict was also important but oppressor and oppressed nations were more important and first thing to be done was to remote oppressed nations. Moreover, the Bolsheviks remained quite unresponsive to the problems of the region. He proposed the creation of separate branch of Communist Party-Muslim Communist Party. He tried to adopt Muslim population into Marxist ideology and give Socialism a national face. At the end, he was exiled. However, in the Second World War era, Soviet administration established SADUM (Muslim Spiritual Directorate in Central Asia) to gain support from local people. This was institutionalisation of Islam. Official Mullahs argued that there is no conflict between Islam and Socialism; worldly goals of Soviet regime were compatible with Islam. For example, both promote education for everyone, both Islam and Socialism put emphasis on collectivism, not on individualism (Akçalı, 2010). Therefore, Soviet regime was ready to make compromise from its ideological views for the survival of the Union. What if, what Galiev said would be given attention in 1920s, and done something regarding local conditions at those times; did it really change the situation regarding the nationalities policy? The answer of the question will never be truly answered. But, I assume that what Soviet Union tried to do with nationalities policy, *korenizatsiya* and Russification created nations and nation consciousness among the Central Asian populations; what if the religion, not the nations, were promoted or given respect or used as a tool to arrive a Socialist state by Union, how the consequences would have been would be an important thing to think about. On the other hand, considering the circumstances that Soviet Russia

had to deal with, would be the smart thing emphasizing national differences; if religion was used, Soviet Union would have been departed from its vision of future and its promises. I came up with this question while dealing with the issue and tried to imagine what else could have been done; we may not find the answer now but 'what if' questions should be kept in mind, not only for this issue, but also for many other policies Soviet Union adopted for better understanding of the system.

V. Conclusion

In this paper, I just draw a small picture of the Soviet Nationalities Policy mostly emphasizing the main framework of the issue. The topic is so broad that only limited number of points and actors were examined. Soviet Union, in its lifetime of approximately 70 years, tried to create a system that has never been seen in the history; it tried to create a Socialist state. However, the Union had also faced many problems because of trying something new in a very huge territory with the people knowing nothing about socialism. In the example of Central Asia, where mostly nomadic people with strong ties to their culture lived, it was really difficult to create a system that keeps them under one umbrella. Soviet Nationalities Policy would be seen as an important tool for the regime for this point. From Lenin to Gorbachev, all Soviet leaders had really spent their times to keep nations under a centralized regime with the concern of stability against separatist movements. In theory, what this policy offers seem to be attainable, but in practice, unexpected problems have emerged.

As an attempt of assimilation all nations under the Soviet Union, Soviet Nationalities Policy tried to attain a paradoxical approach to make nations with the help of national delimitation policy which created five different nations of Central Asia. With the nationalities policy, it is expected that economic, cultural and political equality would vanish nationalist tendencies. Regional identity was transformed to the national identity. This finally led these people to be aware of their nationalities and they somehow caught on it to reflect their discontent to the regime. To assimilate all the nations, promoting their national identities could be seen as irrelevant but, Soviet regime had its logic to save these groups from their subnational identities. However, this logical move, from the perspective Soviet Union, pushed these people to see ethnic conflicts more important than class conflict and undermined the regime's main goal. Also, the regime failed to see differences of people living in Central Asia; of course the Union aimed to create a society without differences among people, but at the beginning, the leaders should not have seen them as identical. As a result, Central Asian people started to think their nationality as a

matter of survival and hold on to the idea that their past and culture are unique and they are what constitutes the nation; making their nationality understanding closer to the ethno-symbolist definition of the nation, and losing to see the relationship between capitalism and nationality as Soviet regime hoped.

In theory, a Soviet personality, who had all good qualities, may be seen as perfect man. The ideals of regime were, also, seen in that way, but regarding Central Asia, I think the main problem was that people were unaware of the regime; when Soviet Union did not become successful to help them to understand the goals of the regime, they did not internalize it. Almost a seven decades-long experience of Soviet Union, Central Asian countries have really had difficult time to express themselves. What characterizes them was suppressed and they were turned into another thing that they did not want to be.

To conclude, Soviet Union adopted different policies on its Nationalities Policy; the Union tried to balance carrot and stick policy. The regime came with great promises for the people but turned to very authoritarian one especially under Gorbachev era. At some point, people would have seen Soviet Union as “empire of fear”. When people fear something, they could not see the good parts of it. The regime with great ideals like providing everyone health services, education for everyone, has no tolerance for crime etc. was seen autocratic and failed to meet its promises; I think, this, affected all policies of the regime including the nationalities policy.

BIBLIOGRAPHY

About Uzbekistan / History (2004) [n.d.], Retrieved from <http://www.uzbekistan.org/uzbekistan/history/>, September 6, 2016.

Akçalı, P. (2010), Society and Culture in Eurasia lecture notes [word document]. Retrieved from Middle East technical University, Ankara.

Anderson, B. (1991), *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*, London, New York: Verso Books.

Bacon, E., & M. Sandle (2002), "Brezhnev reconsidered" in E. Bacon and M. Sandle (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, Palgrave Macmillan UK, 203-217.

Bennigsen, A. C. Quelquejay (1961), *The Evolution of the Muslim Nationalities of the USSR and Their Linguistic Problems*, Oxford: Central Asian Research Centre.

Bremmer, I. & R. Taras (1993), *Nations Politics in the Soviet Successor States*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Connor, W. (1984), *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Conquest, R. (1967). Soviet nationalities policy in practice. New York: Praeger.

D'encausse H. C. (1995), *The Nationality Question in the Soviet Union and Russia*, Oslo: Scandinavian University Press.

Desheriyev, Y., V. Y. Mikhilchenko (1976), "A Case in Point: the Soviet Experience with Languages", *Prospects: Quarterly Review of Education*, 6, 388-392.

Dickens, M. (1988), *Soviet Language Policy in Central Asia*, Retrieved from <http://www.oxuscom.com/lang-policy.htm#policy>.

Duncan P. (1990), "The USSR" in M. Watson (ed.), *Contemporary Minority Nationalism*, London, New York: Routledge.

Edgar, A. L. (2006), *Tribal nation: the making of Soviet Turkmenista*, Princetonn and Oxford: Princeton University Press.

Frolova-Walker, M. (1998), "National in Form, Socialist in Content: Musical Nation-Building in the Soviet Republics", *Journal of the American Musicological Society*, 51(2), 331-371.

Gleason, G. (1993), "Uzbekistan: from statehood to nationhood" in I. Bremmer, R. Taras (eds.), *Nations Politics in the Soviet*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge, 331-360.

Gorbachev, M. S. (2000), *On my country and the world*, Columbia University Press.
Huskey, G. (2008), "Kyrgyzstan: the politics of demographic and economic frustration" in I. Bremmer, R. Taras (eds.), *Nations Politics in the Soviet*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge, 655-680.

Khazanov, A. M. (1995), "The ethnic problems of contemporary Kazakhstan", *Central Asian Survey*, 14(2), 243-264.

Legvold, R. (2007), *Russian Foreign Policy in the Twenty-first Century and the Shadow of the Past*, Columbia University Press.

Lenin, V. (2001) [1914], "The right of nations to self-determination" in V. Pecora (ed.) *Nations and Identities: Classical Readings*, Oxford: Blackwell, 220-8.

Martin, T. D. (2001), *The affirmative action empire: nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press.

Mokrushyna, H. (2010), *Ukrainian Sentiments and Canadian Sustenance: In Remembrance of the 1932--1933 Great Famine (the Holodomor)*, Doctoral dissertation, University of Ottawa (Canada).

Nahaylo B., V. Swoboda (1990), *Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR*, London: H. Hamilton.

Global Security, [n.d.], Nationalities Policy under Brezhnev, Retrieved from <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-brezhnev.htm>.

Ozgul, A. (2006), *Nation building policies and their impact on the Russian minority in post-Soviet Kazakhstan*, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, Retrieved from <http://tez2.yok.gov.tr/>.

Ozkirimli, U. (2010), *Theories of nationalism: A critical introduction*, Palgrave Macmillan.

Rawoska-harmstone, T. (1970), *Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadzhikistan*. London: The John Hopkins Press.

Renan, E. (1990), "What is a Nation?", *Nation and narration*, 11, 8-22.

Rockmore, T. (1981), *Marxism and Alternatives: Towards the Conceptual Interaction Among Soviet Philosophy, NeoThomism, Pragmatism, and Phenomenology* (Vol. 45), Springer Science & Business Media.

Schlesinger, R. (1956), *The nationalities problem and soviet administration*, Routledge & Kegan Paul.

Shtromas, A. (1978), "The Legal Position of Soviet Nationalities and their Territorial Units according to the 1977 Constitution of the USSR", *The Russian Review*, 37(3), 265-272.

Slezkine, Y. (1994), "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", *Slavic Review*, 53 (2), 416.

Smith, G. (1996), "The Soviet State and Nationalities Policy", in G. Smith (ed.), *The Nationalities Question in the post-Soviet States*, London: Longman.

Stalin, J. (2004), *Marxism and the national question*, International Bookshop.

Strayer, R. W. (1998), *Why did the Soviet Union collapse?: understanding historical change*, ME Sharpe.

Country Studies, (n.d.) *The Gorbachev Era*, Retrieved from <http://countrystudies.us/russia/16.htm>.

Titov, A. (2009), “1961 Party Programme and the fate of Khrushchev’s reforms” in M. Ilic and J.Smith (eds.), *Soviet state and society under Nikita Khrushchev*, Routledge, 8-26.

Tompson, W. J. (1997), *Khrushchev: A political life*, New York: Macmillan.

Wheeler, G. (1964), *The Modern History of Soviet Central Asia*, London: Weidenfeld and Nicolson.

Zaslavsky, V. (1993), “Nations Politics in the Soviet” in I. Bremmer, R. Taras (eds.), *Success and collapse: traditional Soviet nationality policy*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Zemtsov, I., and J. Farrar (2008), *Gorbachev: the man and the system*, New York: Transaction Publishers.

YAZARLARA NOTLAR

1. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, hakemli bir dergidir ve Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
2. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
3. Dergide yayımlanan tüm yazıların yayın hakları Yakın Doğu Üniversitesine devredilmiş olur. Dergide yayımlanan her türlü yazıdan yapılacak alıntılarda kaynak gösterilmesi zorunludur.
4. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen yazılar özgün olmalı, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Gönderilen yazının bir başka biçimi yayımlanmak üzere incelenmek için bir başka yayımcıya gönderilmiş, ya da yayımlanmış, yada yayımlanacak ise yazar bunu yazısını dergiye gönderdiğinde açıkça belirtmelidir.
5. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından ilk değerlendirmesi yapıldıktan sonra hakemlere gönderilir. Hakemden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan makalesinde düzeltme istenmesine ya da basılmamasına yayın kurulu karar verir. Yayın kararı yazara (birden çok yazar varsa, adı ilk belirtilmiş olana) en kısa zamanda bildirilir. Yayımlanmayan makaleler yazarlara geri gönderilmez.
6. Hakem değerlendirmesinin tarafsızlığını sağlamak için hakemlere gönderilen yazıda yazarın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi olmamalıdır. Yazarlar makalelerinin başlığını, ad, soyadı, unvan, bağlı oldukları kurum adı, posta adresi, telefon ve e-posta adreslerini ayrı bir kâğıda yazarak bir kapak sayfası hazırlayıp makaleleri ile birlikte göndermelidir. Hakemlere gönderilecek metinde makalenin başlığı, makale metni, Türkçe ve İngilizce özetler bulunmalı, kimlik bilgileri yer almamalıdır.
7. Dergide yayımlanması istenilen metinler MS Word dokümanı olarak elektronik ortamda e-mail eki olarak ya da CD olarak aşağıdaki adreste doğrudan Editör'e gönderilmelidir. Yazarlar isterlerse buna ek olarak metnin yazılı kopyasını da gönderebilirler. Yazılı metinler A4 kağıdın bir tarafına 2 aralıkla yazılmalı ve bütün sayfalara birbirini izleyen numaralar verilmelidir.
8. Ana dili İngilizce olmayan yazarlar, İngilizce yazdıkları metinleri göndermeden önce ana dili İngilizce olan bir uzmana okutup gerekli düzeltmeleri yaptırmalıdır.

9. Yazılara yayımlanan yazarlara yayımlanan makalenin 20 adet ayrı basımı ve bir adet dergi bedelsiz olarak gönderilir.
10. YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makalelerin yazım ve biçim koşulları bakımından son denetimlerinin yazar tarafından yapıldığı, yazarın makalenin disketteki ya da CD'deki biçimiyle basılmasına onay verdiği kabul edilir. Makale dergi editörlüğüne teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için yazara geri gönderilmez. YDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve basılmaz.
11. Gönderilen metnin tamamı daktilo harfleri ile tek aralıklı, A4 kâğıdın alt ve üstünde 5cm, yanlarda 4 cm boşluk kalacak şekilde yazılmış olmalıdır.
12. Makalelerin 7.000–10.000 kelime uzunlukta olması gerekmektedir. 10.000 kelimedenden fazla olan metinler ancak özel koşullarda kabul edilir.
13. Makale, italik harflerle ve içerden yazılmış yaklaşık 100 kelimedenden oluşan, temel savını ve varılan sonucu betimleyen bir özet ile başlamalıdır. Özete makale içeriğini karakterize eden 6 anahtar sözcük veya deyim eşlik etmelidir.
14. Metin 12 punto büyüklükte Times New Roman yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale başlığı ve ana alt başlıklar 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.
15. Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara şekil denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.
16. Kaynaklara gönderiler dipnot biçiminde olmamalı, ilgili kaynak(lar) metinde araç içine alınarak (yazar soyadı, yayım yılı: -gerekliyorsa- sayfa numarası/ ya da ilgili sayfalar/bölüm) biçiminde gösterilmelidir.
17. Metin içindeki gönderiler ve metne ilişkin ek açıklamalar dipnotlarda gösterilebilir.
18. Metinde gönderi yapılan kaynakların tümü, makalenin en sonuna yerleştirilecek bir kaynakçada yer almalı, gönderi yapılmayan kaynaklar bu

listeye konulmamalıdır. Dergi, kitap, derleme, sempozyum adları açık olarak ve italik (ya da koyu renkte) yazılmalıdır.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Yakın Doğu Üniversitesi

Lefkoşa/ KIBRIS

e-posta : aykut.polatoglu@neu.edu.tr

polatogluaykut@gmail.com

Tel : 0(392) 675 1000 / 3104

Fax : 0(392) 675 1051

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. *NEU Journal of Social Sciences* is a refereed journal published twice a year, April and October.
2. Manuscripts should be written in Turkish or English.
3. Copyrights of the articles appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* belong to the Near East University. Authors may use the article elsewhere after publication provided that permission is obtained from Near East University.
4. Articles submitted to *NEU Journal of Social Sciences* should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under consideration for any publication at the same time. If another version of the article is under consideration by another publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should clearly indicate this at the time of submission.
5. Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.
6. The reviewing of manuscripts is based on the anonymity of the author and the confidentiality of readers' and editors' reports. To guaranty the anonymity in the review process, authors should include a separate title page with their name, institutional affiliation, full address and other detailed contact information. The title of the article alone should appear on the top of the first page of the manuscript.
7. Complete manuscripts should be submitted to the editor, as an MS Word document, either electronically via e-mail attachment, or on a high density 3.5-inch diskette, or CD at the address shown below. Authors may submit additional hardcopies, if so desired. These should be typewritten on A4/Letter paper, on one side only, double spaced and with ample margins. All pages (including those containing only diagrams and tables) should be numbered consecutively.

8. For English written articles, authors whose first language is not English should ensure that a draft of their article has been read and corrected by a competent person whose first language is English.
9. Authors whose articles published in the journal are entitled to 20 free off prints and a copy of the issue in which their article appears.
10. Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the journal style. The editors will not undertake retyping of manuscripts before publication.
11. All parts of the manuscript should be typewritten, single spaced, with margins of 5 cm at the top and bottom, and 4 cm on left and right sides of an A4 / paper.
12. There is no standard length for articles, but 7.000-10.000 words is a useful target. Articles longer than 10.000 words will be accepted only in exceptional cases.
13. The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 6 key words or phrases that characterise the content of the article.
14. All material should be 12-point, Times New Roman type. Article title and principal subheads should be 14-point Times New Roman type, bold and set on a line separate from the text. Secondary subheads should be 12-point Times New Roman, bold and set on a line separate from the text. Sub-subheads 12-point Times New Roman type, bold and italic, run-in at the beginning of the paragraph, and followed by a period.
15. All diagrams, charts and graphs should be referred as figures and consecutively numbered. Tables should be kept to a minimum and contain only essential data. Each figure and table must be given an Arabic numeral, followed by a heading, and be referred to in the text.
16. To cite the works you used in developing your article, use the author-date system. For each work to which you refer, give the author's last (family) name, date of publication of the work cited, a page number(s) if needed.
17. Please use footnotes to elaborate or comment on material in the text.

18. List of references (the bibliography) that follows the endnotes should be given in alphabetical order. Only works actually cited in the text should be included in the references.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

NEU Journal of Social Sciences

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Near East University

Lefkoşa/ KIBRIS

e-mail : aykut.polatoglu@neu.edu.tr

Tel : 0(392) 675 1000 / 3104

Fax : 0(392) 675 1051